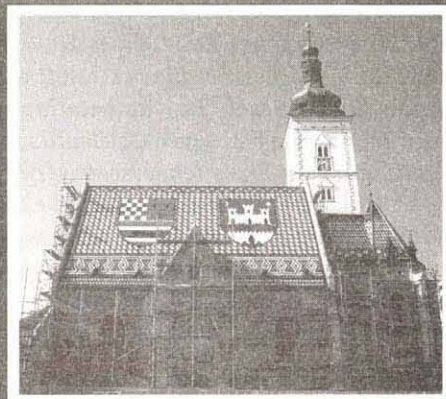
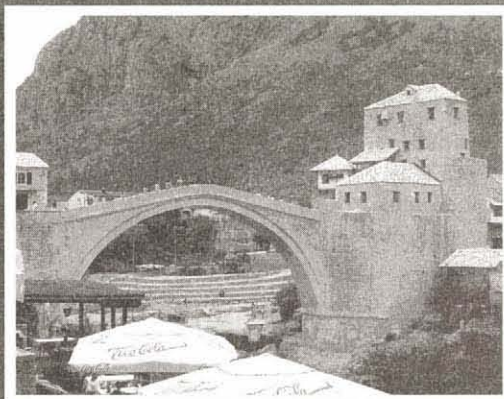
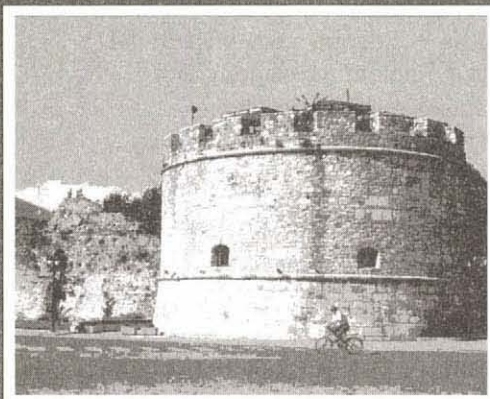

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI TANULMÁNYOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

Az Európai Unió délkeleti kiterjesztése

1 | 8002

A Balkán válsága egyidős az Európai Unió (EU) történetével, és a legfontosabb, legsúlyosabb kihívást jelenti a számára. Amikor 1991 nyarán a 12-ek fővárosaiban lázas egyeztetések folytak az uniót létrehozó maastrichti szerződés véglegesítéséről, akkor Jugoszláviában már dörögtek a fegyverek. A konfliktus nem volt teljesen előzmény nélküli, mégis úgy tűnik, hogy az Európai Közösség, illetve a későbbi EU tagállamait meglepte, és felkészületlenül érte. A balkáni válság óta az EU egyértelműen átalakította kül- és biztonságpolitikáját, később védelmi politikáját is.

Lásd Szent-Iványi István: Az EU kiterjesztése – Strasbourgból nézve című cikkét a 11. oldalon.

Az EU bővítésének 2004. évi és 2006. évi hulláma integrálta a korábbi megosztott Európa keleti térfelének a volt Szovjet-unió kívüli részét. Ez vitathatatlanul a hidegháború utáni európai történelem egyik legjelentősebb politikai fejleménye. A dinamikus fejlődés lehetőségét teremti meg, amely azonnali pozitív hatással van a gazdasági növekedésre. Ez nemcsak gazdasági, hanem politikai tekintetben is gyümölcsözővé teheti az integráció kiterjesztését az egész európai térségre, a Balkánt is beleértve. Igaz, ami létrejött, sokkal inkább hasonlít a „többsebességű Európa” realista koncepciójához, mint az egységes EU fényes jövővíziójához.

Lásd Bayer József: Eltérő hagyományok és politika a balkáni térségben című cikkét a 15. oldalon

Egészében véve nem kialakult nemzetállamok kívánnak csatlakozni az unióhoz, hanem államot építő és ennek során sikeres vagy kudarcos folyamatokat tapasztaló országok. Valamennyi ország még ma is – és ez a továbbfejlődés egyik igen veszélyes csapdája – tulajdonképpen az ex-jugoszláv gazdasági nacionalizmus fogságában él, akár a kereskedelempolitikát, akár a működő tőke befogadását, akár számos más jogi szabályozást nézünk. Mindez az 1970-es évek kettéosztott Európájában sikeresnek mondott Jugoszlávia öröksége. Ez azonban az egységesülő Európában kifejezetten visszahúzó, retrográd, a fejlődést gátló elemmé vált.

Lásd Inotai András: Az EU délkelet-európai politikájának dilemmái című cikkét a 20. oldalon.

Szerzőink

BAYER József	akadémikus, igazgató, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
BÍRÓ László	PhD, tud. főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet, Budapest
INOTAI András	az MTA doktora, igazgató, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest
PLEȘU, Andrei	volt román külügyminiszter, rektor, New Europe College, Bukarest
SUPPAN, Arnold	egyetemi tanár, Bécsi Egyetem
SZENT-IVÁNYI István	képviselő, Európai Parlament, Strasbourg

Tartalom

• DISPUTA •

AZ EURÓPAI UNIÓ DÉLKELETI KITERJESZTÉSE

ANDREI PLEȘU: Az egyesült Európa értékei 3
Értékek – átalakulásban • Kelet-Európa – illúziók nélkül • Viszony a múlthoz

ARNOLD SUPPAN: Az EU bővítése egy bécsi 6
Kelet-Európa-kutató szemével
Jugoszlávia szétesése • Európa nem készült fel • Osztrák külpolitika • Félelem a bevándorlókól • Csatlakozási kilátások • Koszovó jövője

SZENT-IVÁNYI ISTVÁN: Az EU kiterjesztése – 11
Strasbourgól nézve
Válság és megoldások • Koszovó – megoldási lehetőségek? • Szerbia és Koszovó • Uniós integráció • Az unió és a Balkán

BÍRÓ LÁSZLÓ: Koszovó, 2007–2008 12

BAYER JÓZSEF: Eltérő hagyományok és politika 15
a balkáni térségben
Keleti bővítés: sikertörténet? • A Balkán: politikai széttagoltság, elmaradottság • Etnikai tarkaság, hagyományok • Gazdasági elmaradottság • A felvétel kritériumai • Összefoglalás

INOTAI ANDRÁS: Az EU délkelet-európai 20
politikájának dilemmái
Működőképesség • A bővítés feltételei • Dilemmák • Az unió szerepe

A szám megjelenését a MEH–MTA megállapodás keretében, *A Balkán mint stratégiai térség Magyarország számára* c. kutatási program támogatta.

A címlapon közepén: Millennium híd Montenegróban. Balra fent: Durrës erőd, Albánia. Középen fent: a mostari híd, Bosznia-Hercegovina. Jobbra fent: Szent Márk-templom, Zágráb, Horvátország.

EZREDFORDULÓ

Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik a História és a Technika mellékleteként.)
2007/3–4. számunk technikai okok miatt kimaradt.

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Őri utca 53. Tel./fax: 356-0457

Kiadó: MTA Társadalomkutató Központ

1014 Bp. Országház u. 30. Tel.: 224-6700

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Palovicsné Tihanyi Éva, Nagy Béla, Horváth Imre (borító),

Péterfi András

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft., Bp., Vak Bottyán u. 30–32B.

Felélős vezető: Mádi Lajos ügyvezető igazgató

ISSN 1417-8826

AZ EURÓPAI UNIÓ DÉLKELETI KITERJESZTÉSE

Az MTA Nemzeti Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága és az Európa Intézet Budapest, illetve a Balkán Tanulmányok Központja 2007. szeptember 14-én konferenciát rendezett az „Európai Unió délkeleti kiterjesztése” címmel. A konferencián a balkáni térség problémáinak hazai és nemzetközi szinten elismert szakértői vettek részt, és tartottak nagy érdeklődést kiváltó előadásokat. Az előadók célja annak összefoglalása volt, hogy az Európai Unió kibővítésének terve a Balkán országainak irányába milyen jelen- és jövőbeli lehetőségeket teremtsen, milyen kétségeket vet fel és milyen vitákat gerjeszt. A témának új aktualitást ad, hogy Koszovó időközben kikiáltotta függetlenségét. Jelen számunkban az elhangzott előadások rövidített, szerkesztett változatát tesszük közzé. (A konferencián elhangzott előadások teljes szövege a www.balkancenter.hu honlapon érhető el. A korábbi Balkán-konferenciák anyagából válogatás olvasható az Ezredforduló 2006/1. számában.)

Európa bővítése és egyesülése még messze nem tekinthető befejezett folyamatnak. Egyelőre minden mozgásban van. Megpróbálhatunk felvázolni néhány lehetséges forgatókönyvet, de a jövőbeli fejlődés kilátásait, ütemét és részleteit lehetetlen előre látni. Nem tudjuk, hogy mikortól tekinthetjük majd lezártnak a folyamatot, és hogyan fest majd végül az egyesített Európa. Képzeljük el azonban, hogy a végére értünk Európa bővítési és egyesülési folyamatainak. Képzeljük el, hogy valóra váltak legmerészebb álmaink: valamennyi tagállam egyformán magas jóléti szintet ért el, az emberi jogok tiszteletben tartása mindenhol magától értetődő része a mindennapoknak, a piacgazdaság az egész kontinensen jól működik, a törvényalkotás, a közigazgatás és a pénzügyek pedig tökéletes összhangban vannak. Más szóval, képzeljük el, hogy saját Utópiánk lakói lehetünk.

Ha nem hagyjuk, hogy eluralkodjon rajtunk a célunk elérése felett érzett édes kábulat és elégedettség, ha nem elégszünk meg azzal, hogy önelégülten és elbizakodottan élvezük egy kényelmes élet örömeit és hasznait, fel kell tennünk magunknak a következő kérdéseket: „Mi következik most?”, „Mit tehetünk még ezután?”, „Elértük a célt, amiért küzdöttünk – de mire megyünk ezzel?” Valójában az összes imént felsorolt kényelmi tényező nem más, mint optimális körülmény a megélhetéshez, *előfeltétel* a civilizált élethez. Nem válhatnak életünk céljává és valós tartalmává. Hiszen a jólét, a másik elfogadása, a különbségek tiszteletben tartása és az intézmények hatékonysága együttesen adják a társadalmi normákat meghatározó környezetet, valamennyi egzisztenciális projekt legitim és szükséges díszeit. Másiképpen megfogalmazva, ezek a kontextus, a szöveggörnyezet „alapanyagai”.

Mindez azonban felveti a kérdést, hogy milyen „szöveg”, milyen tartalommal töltjük fel ezt a szöveggörnyezetet? Hogyan hasznosítjuk egyéni és közösségi szinten egy

ANDREI PLEȘU

Az egyesült Európa értékei

kedvező szervezeti forma előnye-it? Ez pedig elvezet minket az értékek problematikájához.

Az értékek kérdése általában akkor merül fel komolyabban, amikor mindenünk megvan ugyan, amire szükségünk van, mégis úgy érezzük, hiányzik valami – vagy éppenséggel akkor, ha már sem-

mink sincs, de érezzük, a lényegét még nem veszítettük el: az irányzékot, a vonatkoztatási pontot, a dolgok valódi értelmét.

Értékek – átalakulásban

Vajon elgondolkodik-e az EU a mostani értékeiről, vagy ami ennél is fontosabb a jövő értékeiről? Ami engem illet, hajlok arra, hogy kételkedjem ebben. Rendkívül sürgős volt – és ma is az –, hogy minél előbb és minél hatékonyabban megvalósuljon az intézményi egyesülés. Sürgős volt a bővítés és az ahhoz kapcsolódó közigazgatási háttér kiépítése, a szabályok lefektetése és a kontextus megteremtése. Maga a „szöveg”, azaz a valós tartalom, az értékek görcső alá vétele és megvitatása vagy csupán a retorika szintjén voltak jelen, amolyan díszítő elemként, vagy egyszerűen zárójelbe kerültek.

Mindez nem utolsósorban azért történhetett meg, mert – az európai belső nehézségeken túlmutatóan – globális szinten is átalakulóban vannak az értékek. Adolf Muschg egy előadásában utalt arra a három „erőtényezőre”, amelyeket Jakob Burckhardt a *Világtörténeti elmélkedések* című művében sorolt fel: vallás, állam és kultúra. Minden emberi társadalmat ennek a három közösségi erőnek a sajátos keveréke formál, amelyekhez külön-külön is egy meghatározott értékrendszer, „értékháló” kapcsolódik. Azonban ennek a három erő-tényezőnek a tekintélye – ami a 19. században még egészen magától értetődő volt – mostanában igencsak visszaesett. A „vallásról” rendszerint a „fundamentalizmus”, az „integrizmus” vagy a „terrorizmus” jut az emberek eszébe, illetve az in-

tolerancia, egyfajta régimódi pietizmus, a tudományt mellőző obskurantizmus és a modern világ elől való elzárkózás. Éppen a nagyfokú történelmi tudatlanság és a szekularizáció ideológiai presztízse vezetett végül annak az értékrendszernek az eróziójához, amelyet Európa több mint másfél évezredig mértékadónak tartott. Tény, hogy minden eddiginél nagyobb méreteket ölt azoknak a száma, akik már nem találnak valódi útmutatást a vallásban.

Már a kultúrának sincs sérthetetlen becsülete. Stephen Greenblattnak az 1990-es években megfogalmazott szavaival élve: „Ez a fogalom ma már nem sokat jelent.” James Clifford pedig már 1988-ban azt írta: „Culture is a deeply compromised idea.” (A kultúra egy erősen kompromittált fogalom.) A könyvek, az iskolák, a könyvtárak és tanárok alkotta – egykor monumentális – intézményrendszer fokozatosan változtatja kontúrjait és működési szabályait.

Kell-e még magasztalnunk a harmadik erőtenyezőt, az államot? Hiszen alig maradt valami közös dédapáink elvhűsége és lojalításra épülő nemzetállama és a mi világunk között, ahol a multinacionális nagyvállalatok, különféle föderációk és határokon átívelő nagyszabású víziók uralkodnak. Világos, hogy a hagyományos értékforrások – egyelőre leg-

alábbis – nem produktívak, nem elégségesek és igen kétségesek. Új erőforrásokat, új távlatokat kell találnunk – esetleg új életet lehelni a régiekbe.

Kelet-Európa – illúziók nélkül

Az elmúlt években többször kérdeztek engem is arról, mivel gazdagíthatja Európa keleti része a kontinens nagy családját. Azt szoktam válaszolni: mi, keletiek egyfajta *fáradtságot* hozunk Európába a magunk „hasznos” *gyengeségeivel* és *hiányosságaival* együtt. Ez a fáradtság azonban nem egészen ártalmatlan, és gyengeségeink egy részét sem lehet pozitívan értékelni. Ugyanakkor egy kis egészséges fáradtság és bizonyos gyengeségek kedvezően hathatnak a dolgok újraértékelésére, segíthetnek megtalálni a megfelelő kérdéseket és felismerni az adekvát válaszokat. Hadd magyarázzam el, mire is gondolok ezzel!

Ez a keleti fáradtság, kimerültség a 45 éves diktatúra és az azt követő 18 éves „átmeneti” időszak eredménye, illetve a nyugati irányba kibontakozó akadályverseny hozadéka. Ez az, amitől kevésbé vagyunk fogékonyak az ideológiai divatirányzatokra és utópiákra. Kevésbé hoznak lázba a dicsőséges projektek, kőbe véssett igazságok és a propaganda. Azt is írhatnám, illúziók nélkül szeretjük Európát, euroközpontúság és ünnepélyeskedő eufória nélkül. A marginalitás melankóliájával szeretjük ezt a kontinenst és nem is vágyunk arra, hogy a mennyországához hasonlítson. Biztos, hogy – ha már bekerültünk a klubba – szebb jövőben reménykedünk. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy problémáink az új bürokrácia kebelén sem fognak egy csapásra köddé válni. Ez a hozzáállás három olyan értéket vet fel, amelyek manapság ritkábban jelennek meg, mint azt képzelnénk. Ez a három érték a diszkréció, a realizmus és a türelem. Ezén értékek gyökerei valójában nem is európaiak. Öt évszázadon át közvetlen kapcsolatban voltunk az iszlámmal, sok szempontból még mindig Bizánc hatása alatt vagyunk, és sokáig együtt éltünk a keleti zsidóság bölcsességével – ami nem is olyan rég még kézzel foghatóan jelen volt városainkban és közösségeinkben. Nyugat-Európa csak nyerhet pontozsi, kaszpi és mediterrán ízekkel fűszerezett keleti-délkeleti távlatának visszaszerzésével. Mit hozunk az Európai Unióba? A hiányzó égtájat – Keletet. A Földközi-tengeren keresztül pedig a térség még tovább nyílnak a Magreb irányába, Szent Ágoston otthona és rajta keresztül a nyugati kereszténység hazája felé.

A Kelet fáradtsága és lassú ritmusa jól ellensúlyozza a nyugati fáradhatatlanságot. Több pihenést, több szemlélődést és több önzetlenséget kínálunk nekik. A kortárs civilizáció igen rosszul áll ezekkel. A gyorsuló idő, a célratörő munka, a kegyetlen karrier-stressz, konkurenciaharc és fogyasztási láz láttán nem tűnik időszerűnek az értékek kérdése. Nem marad már idő az önvizsgálatra, az elgondolkodó, kiértékelő hátradőlésre, az egyensúly visszanyerésére és a józanságra. Túl el-

A Balkán és Közép-Európa

foglaltak vagyunk, túl dinamikusak próbálunk lenni. Semmi képpen nem szeretném szembeállítani a „protestáns” tenni akarást az „ortodox” keleti egyház mozdulatlanságával. Vétkezni lustasággal és szorgalommal egyaránt lehet. Pusztán a különböző ritmusok összehangolásának szükségességére szeretnék utalni. A hektikus helyzet kezelésénél egy kis lazaság mindenképpen örvendetes lenne. A munkamánia orvoslásánál a lustaság megtapasztalása is hasznos lehet időnként. Ezen a területen a mi adottságainknak ősrégi gyökerei vannak. A nyugatiaknak ki kellene használni ezt, mielőtt mi is „normálisak” leszünk. Hiszen elkerülhetetlen, hogy minket is megfertőzzön a civilizált világ lázas pörgése és előbb-utóbb nekünk is fel kell áldoznunk az ellazulási képességünket, a szemlélődésre szánt szabad időnköt, ráérősségünket – miközben közelébe sem érünk a nyugati világ hatékonyságának.

Viszony a múlthoz

Ezzel el is érkezünk „gyengeségeink” fejezetéhez. Délkelet-Európa az utóbbi időben egy – legalábbis megkérdőjelezhető – konzervatív tendenciát mutat. A múlt a térség lakói számára igen nagy, már-már ünnepélyes jelentőséggel bír. Sokkal gyakrabban igazoljuk tetteinket az emlékeinkre hivatkozva, mint a jövőbe mutató tervekkel. Alapvetően jellemző ránk a változásokkal szemben tanúsított ellenállás és hajlamosak vagyunk naivan idealizálni letűnt történelmi korszakokat.

Nyugat-Európa ezzel szemben inkább arra hajlamos, hogy igen drasztikusan, de legalábbis bizalmatlanul bánjon saját múltjával. Ennek elég világos okai vannak. Az európai történelem néhány borongósabb fejezete miatt a nyugati emberek hajlamosak arra, hogy erős kritikával ítéljenek meg *mindent*, ami a múlthoz tartozik – a szokásjogot, kánonokat, hagyományokat. Kelet-Európa túlzott nosztalgiára hajló mentalitásának ellenpontját láthatjuk a Nyugat futurisztikus eufóriájában. A két világ találkozásával a Kelet megtanulhatja, hogy nem minden örökérvényű és dicséretre méltó, ami a múltban történt, míg a Nyugatnak azt kell megtanulnia, hogy nem minden muzeális, meghaladott, esetleg kínos, ami elmúlt. Vannak más, „konvertibilis”, jól beváltható gyengeségeink is. Ugyanolyan mértékben vagyunk ódivatúak, amennyire divatos a nyugati világ. Ennek a korszerűtlenségnek van valami emberi varázsa, a konvencionális lehet festői és a régi manírok dekoratívak – és mindez színes ellenpontként szolgálhat a fejlett országok „up-to-date” fiatalosságával, jól működő, laza és tetterre kész viselkedésével szemben.

Érdemes azért megemlíteni azt a tényt is, hogy mi, keletiek igen szűk körben használt nyelveken beszélünk, ami többnyelvűségre kényszerít minket – ez nem elvi okokra vezethető vissza, hanem a napi túlélés gyakorlatából fakad. A többnyelvűség – ahogy a többkultúráltság is – nálunk már jóval azelőtt a mindennapok gyakorlatához tartozott, hogy közösségi alapelvvé vagy nagyszabású ideává vált volna.

(Zárójelben jegyzem meg, igen gyakran találkozunk azzal, hogy a soknyelvűség mellett szóló érvelések egy nyelven, nevezetesen angolul hangzanak el.)

Egy utolsó megjegyzés: Kelet-Európa ugyan rosszul áll a természettudományos kutatások területén, viszont sikerült megtartanunk nyitottságunkat a társadalomtudományok irányába, amelyeknek fejlődése kevésbé függ a rendelkezésre álló anyagi eszközöktől. A humán kultúra olcsó és komplikált technológiai háttér nélkül is működik. Szélsőséges esetben akár titokban, saját könyvtárunkban is gyakorolhatjuk – amire egyébként a diktatúra éveiben időnként rá is kényszerültünk. Emiatt még nagyobb örömmel fogadjuk azokat a közelmúltban megjelölt prioritásokat, amelyet az Európai Tanács elnöksége, pontosabban dr. Annette Schavan német kutatási és oktatási miniszter január 25-i berlini beszédében a humán tanulmányok újraértékelésének szükségességével kapcsolatban felvetett.

Nem szeretném, ha félreértenének. Semmiképpen nem kívánom szembeállítani Nyugat-Európát az „emberi arcú” Kelet mesterséges mennyországával. Csak szeretném egy kicsit árnyalni azt a győzedelmes hangvételt, amely időnként eltorzítja az európai egyesülés retorikáját. A közeljövő bizony nem rózsaszín és nem is igazán vonzó. Egészen biztos, hogy az érkezésünk nehézségeket fog okozni. A pozitívumainkkal együtt a hiányosságainkat is át kell vennie a nyugati világnak, és ezek közül csak néhányat lehet a közösség javára átformálni. Egyfajta rendetlenséget fogunk okozni és ezzel elkerülhetetlenül lelassítjuk majd a konszolidált demokráciák menetelését az új távlatok felé. Én mégis abba az illúzióba ringatom magam, hogy a történelmi kapkodás korában, ahol a világot a rohanás és szabványosítás réme fenyegeti, kifejezetten üdvös lehet egy rövid pihenési időszak.

Délkelet-Európa országai rést vághatnak az egyesült Európa homogenitásán a maguk pontatlanságával és újfajta értelmezéseivel. Együtt ábeszélhetjük egy-egy hiányzó irányelv vagy szempont pótlását, amelyeket még nem vetettek fel (ilyenek például a vallás és a kultúra). Mi lehetnénk a szükséges és szívesen látott „bizonytalan tényező”, a gyors-hajtás átmeneti fékezői és a lavinaomlás „szabotőrei”. Időnként vannak olyan legitim erők, amelyek feltartóztatják a történelmet, amikor az éppen lefelé robog a lejtőn.

A „gyümölcsöző rendetlenség” hasznáról hadd idézzem Michael Portillo brit védelmi miniszter (1995–1997) szavait: „I am very much in favour of an untidy Europe. I'm hoping that apart from being good for the new democracies, enlargement will create an untidier Europe.” (Én a magam részéről nagyon örülnék egy rendetlen Európának. Remélem, hogy a bővítés – azon túlmenően, hogy hasznos lesz az új demokráciáknak – rendetlenebbé teszi majd Európát.). Ennek a céljának az elérésében ránk bízton számíthatnak.

Fordította: Besznyák Rita

ARNOLD SUPPAN

Az EU bővítése egy bécsi Kelet-Európa-kutató szemével

Az uniós tagság küszöbén álló Ausztria 1989. július 17-én kelt hivatalos „Brüsszelnak címzett levelében” kiemelte a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok, illetve a béketörekvések sikerének fontosságát. Az osztrák együttműködési szándék komolyságát Alois Mock külügyminiszter a csatlakozási kérelem átnyújtása alkalmából tett nyilatkozata is megerősítette. Az európai közösség(ek) felé irányuló osztrák közeledésre több példát is felhozhatnánk, ám az idézett jellegébe minőségileg eltért a korábbi próbálkozásoktól. Ausztria aktív szereplőként kívánt részt venni az Európai Közösség (EK) tagországaik között egyre több területen létrejövő integrációs folyamatokban, és nem akarta elmulasztani a kínálókozó lehetőséget. Ugyanakkor határozottan ragaszkodott saját semleges státuszának fenntartásához. Ezzel magyarázható Ausztria hűvös uniós fogadtatása a francia és belga diplomácia részéről. A hidegháború befejeztével, majd a „vasfüggöny” lebontásával Ausztria, Svédország és Finnország semlegessége elvesztette korábbi jelentőségét, és tartalmilag is mindinkább formálissá vált. A két skandináv állam szóhasználatában a semlegességre való hivatkozás helyett egyre gyakrabban jelent meg a „szövetkezési szabadság vagy tömbön kívüliség” kifejezése. Bár a volt Jugoszlávia területén kialakult válsághelyzetek kezelése svéd, finn és osztrák diplomaták bevonásával történik, a semlegességi státusz velejárójaként számon tartott békítő, megbékélést segítő szerepkör Európában elvesztette eredeti funkcióját, és helyébe az Európai Unió (EU) közös kül- és biztonságpolitikája lép.

Jugoszlávia szétesése

1991. június 27-én a Jugoszláv Néphadsereg (JNA) – egy várható NATO-támadás ürügyével – elindította a páncélosegységeit Szlovénia Olaszországgal és Ausztriával határos részén, illetve az ország belsejében található stratégiai fontos pontok felé. A mozgósítás valódi célja azonban az volt, hogy katonai nyomás

gyakorlásával kikényszerítsék a szlovén parlament június 25-i függetlenségi nyilatkozatának visszavonását. A Szlovén Köztársaság részlegesen felfegyverzett területvédelmi egységei sikeren védekeztek. Európa döbbenet figyelt a „testvérháborút”. Július 1-jén az egyik bajor rádióállomás szerkesztője egy interjú keretében megkérdezte tőlem, hogyan lehetne a háborúnak véget vetni. Gondolkodás nélkül rávágtam: elkerülhetetlen a NATO-beavatkozás. A szerkesztő elsápadt és esdeklő szemekkel nézett rám, arra kért, hogy élő adásban ezt semmiképpen ne hangoztassam – amit végül nem is tettem. Pedig nem viccnek vagy bosszantásnak szántam megjegyzésemet. Húsz éve foglalkozom a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Népköztársaság történetével, múltjával és jelenével. Álláspontom sokéves kutatásaim, illetve a szlovén, horvát, szerb, boszniai és macedón kollégákkal folytatott számos beszélgetés során alakult ki, amiből már korábban megjósolható volt Jugoszlávia szétesése.

Szlovénia elszakadása a jugoszláv rendszertől 1988 júniusában vette kezdetét, amikor a *Mladina* című folyóirat három szerkesztőjét – közöttük volt Janez Janša, Szlovénia jelenlegi miniszterelnöke – és a JNA egyik altisztjét Ljubljánában kato-

1. táblázat

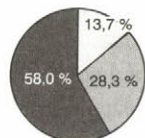
SZERBIA FŐBB ADATAI (KOSZOVÓ NÉLKÜL)

Terület: 88 361 km²

Lakosság: 7 498 001 fő (2002)

A gazdaság adatai	2003	2004	2005	2006
GDP-növekedés (%):	2,5	8,4	6,2	5,7
GDP/fő (euró):	2407,4	2642,8	2836,8	–

A GDP MEGOSZLÁSA, 2004

Mezőgazdaság
Ipar
Szolgáltatás

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok.

2. táblázat

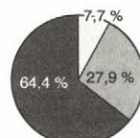
HORVÁTORSZÁG FŐBB ADATAI

Terület: 57 000 km²

Lakosság: 4 500 000 fő

A gazdaság adatai	2003	2004	2005	2006
GDP-növekedés (%):	5,3	3,8	4,3	4,6
GDP/fő (euró):	5900	6500	7000	–

A GDP MEGOSZLÁSA, 2005

Mezőgazdaság
Ipar
Szolgáltatás

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok.

nai bíróság elé állították, majd elítélték titkos katonai dokumentumok állítólagos eltulajdonítása címén. A szlovén közvélemény elítélte a vádat, de főként azt nehezményezte, hogy a bírósági eljárás a JNA hivatalos nyelvén, szerbhorvátul folyt. A szerb vezetés 1989 őszén a Szlovéniából származó áruk elleni bojkottfelhívást adott ki, ami tovább mélyítette a Milan Kučan által vezetett szlovén kommunista pártvezetés és a belgrádi Milošević-rezsim közötti szakadékot. Majd amikor a jugoszláv pártkongresszus utolsó ülésén, 1990 januárjában, Belgrádban a szerbiai kommunista párt vezére, Slobodan Milošević, minden szlovén indítványt leszavaztatott, a jelen lévő szlovén kommunisták közösen kivonultak a kongresszusról. A szlovén elvtársakat követték a horvát kommunisták. A szakítás Zágráb és Belgrád között 1989 őszén következett be, amikor Milošević azzal fenyegetőzött, hogy harcoló csapatokat küld Zágrábba. Döntő változást egyrészt az 1990-es tavaszi választások hoztak – a horvát és szlovén területeken a kommunisták elvesztették a szavazatok többségét –, másrészt Milošević stratégiai manőverezése, melyek a Franjo Tudjman által vezetett kormány ellen lázították a horvátországi szerb kisebbséget. Amennyiben eltekintünk a volt partizánvezérek és JNA-tábornokok nacionalista megnyilvánulásaitól, nyilvánvaló, hogy a horvát-szerb konfliktus mozgatórugója valójában a horvát területeken élő, kb. 600 ezer főt számláló szerb kisebbség (a lakosság 13%-a) jövője sorsa volt. 1945-től eddig a pillanatig ugyanis státuszát tekintve a második államalkotó nemzetnek számított, a megváltozott körülmények következtében azonban nemzeti kisebbségi létbe kényszerült.

A konfliktushelyzetek jelentőségét mégsem kell túlbecsülni. A szlovén-szerb, illetve a horvát-szerb konfliktusok hátterében a *hatalomért folyó harc* állt. A kérdés úgy hangzott: megmaradjon-e Szlovénia és Horvátország Belgrád

uralma alatt? A végső törést az okozta, amikor 1990 decemberében Milošević belenyúlt az államkasszába, hogy a jugoszláv hadsereget, illetve a szerb rendőrséget és hivatalnokokat kifizesse. A konfliktust akkor már nem lehetett diplomáciai eszközökkel feloldani. A harcot meg kellett vívni – mondta nekem egy idős szerb történészprofesszor, aki tagja volt a Szerb Tudományos Akadémiának. De ki hitte volna el, hogy egy újabb harmincéves háború előtt állunk, ahogy ezt akkor egy fiatalabb belgrádi kolléga gyanította. Ez a kolléga közben 70 éves lett. Lassan magam is kezdek félni jóslatának igazától.

Európa nem készült fel

A nemzetközi politikai élet és a nemzetközi diplomácia szereplőit váratlanul érték a Szlovéniában zajló kisebb és a Horvátországban kitört nagyobb háborús cselekmények. Washington, London, Párizs, Bonn, Moszkva ekkor nagyobb horderejű dolgokkal volt elfoglalva: végéhez ért az Európát kettéválasztó, Kelet- és Nyugat-Európa között kialakult konfliktus, illetve leomlott a vasfüggöny; napirendre került a német újraegyesítés kérdése, és ezzel egyidejűleg 1947 óta először következett be meglévő határok módosítása; felbomlott a szovjet rendszer és a Szovjetunió; Irak támadást indított Kuvait ellen.

Egy német diplomatától tudom, hogy bármilyen nagy is egy államapparátus egyidejűleg érdemben legfeljebb három problémakörrel képes intenzíven foglalkozni. A kialakult nemzetközi helyzetben Jugoszlávia már nem tartozott ezek közé; a vasfüggöny megszűnésével ugyanis elvesztette korábbi stratégiai jelentőségét. Vukováriban szerb csapatok mészárolták a horvát civil lakosságot, 1991 őszén Dubrovnikot jugoszláv hadihajók ágyúzták – egyik esemény sem vonta ma-

3. táblázat

BOSZNIA-HERCEGOVINA FŐBB ADATAI

Terület: 51 000 km²

Lakosság: 4 500 000 fő

A gazdaság adatai	2003	2004	2005	2006
GDP-növekedés (%):	4,1	5,8	5,0	6,0
GDP/fő (euró):	1794	1953	2100	–

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok.

4. táblázat

MACEDÓNIA FŐBB ADATAI

Terület: 26 000 km²

Lakosság: 2 000 000 fő

A gazdaság adatai	2003	2004	2005	2006
GDP-növekedés (%):	2,8	4,1	3,8	4,0
GDP/fő (euró):	2025	2128	2296	–

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok.

gára a nemzetközi élet és politika szereplőinek figyelmét. A szerb erők Bosznia-Hercegovina elleni támadása 1992 áprilisától még felkészületlenebbül érte az Európai Közösséget, miután a muszlimok és horvátok által kezdeményezett függetlenségi nyilatkozatot az EK gyorsan elismerte. Az EU konferenciákat szervezett, és javaslatokat dolgozott ki a terület felosztásáról, azonban Sarajevó három évig tartó szerb katonai ostromának nem volt képes véget vetni. Az ENSZ is tehetetlenül állt a boszniai szerb vezetés (Radovan Karadžić) által elrendelt – és Belgrád által legalábbis részben támogatott –, majd Bosznia-Hercegovina területén végrehajtott kiűzési és tömeggyilkossági akciókkal szemben, melyek áldozatainak (főleg muszlimok) száma eléri a százezer főt. A népiptás, melyet a Ratko Mladić által vezetett szerb alakulatok 1995 júliusában Srebrenicában véghezvittek, és melynek nyolcezer muszlim férfi esett áldozatul, nem volt elég meggyőző – az EU még mindig politikai vitákat folytatott. Csak a Clinton-kormányzat erőteljes – kezdetben politikai eszközökkel történő, majd hamarosan katonai beavatkozást is vállaló – fellépése kényszerítette ki a fegyverszünetet, majd a hosszan elnyúló tárgyalássorozatot követően Daytonban megkötötték a békét. A békét, amely Bosznia-Hercegovina területén létrehozta a két entitást.

Osztrák külpolitika

Az osztrák külpolitika meglehetősen jól tájékozott volt a *délszláv válság* tekintetében. Ebben jelentős szerepe volt egyrészt annak a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszernek, amely szorosan kötődött az osztrák külügyminiszter, Alois Mock nevéhez, másrészt pedig az osztrák diplomaták mind Bécsben, mind a válság különböző helyszínein végzett elkötelezett, intenzív munkájának. Mock közvetlen kapcsolatban állt a német szövetségi kancellárral, Helmut Kohllal, a francia külügyminiszterrel, Roland Dumas-val és az olasz külügyminiszterrel, Gianni De Michelisszel. Mock napi rendszerességgel tájékoztatta őket az egykori Jugoszlávia területén kialakult helyzetről. Ezen túl mozgósította személyes kapcsolatrendszerét az ENSZ Biztonsági Tanácsá-

ban, az EBEE-ben (Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet) és a KEK-ben (Közép-Európai Kezdeményezés). Még sem ezen kapcsolatok bizonyultak döntőnek. Ennél fontosabb volt, hogy Mock kapcsolatban állt mind a régi jugoszláv politikus gárdával, mind a horvát és szlovén politikai élet új vezéralakjaival.

Wolfgang Schüssel 1998-tól, külügyminiszteri minőségében, később mint szövetségi kancellár felügyelte az Ausztriával szomszédos közép-kelet-európai országokkal folytatott *csatlakozási tárgyalásokat*, miközben kezdetben az osztrák lakosság kizárólag Magyarország uniós tagságát támogatta határozott „igen”-nel. Csehországgal szemben a Beneš-dekrétumok és a temelini atomerőmű miatt tápláltak ellenérzéseket. Szlovákia megítélését a Bohunicében és Mohovcében működő atomerőművek rontották, Szlovéniával szemben pedig a krškói atomerőmű és az ún. AVNOJ-határozatok (Jugoszláv Népfőlszabadító Antifasiszta Tanács) miatt voltak ellenérzések. A nemzetközi szereplőket váratlanul érte Ursula Plassnik külügyminiszter határozott fellépése: a csatlakozási tárgyalások felvételét sürgette Horvátországgal.

A jugoszláv válság idején az osztrák közvélemény és a nem kormányzati szervek egyértelműen támogatták és segítették az osztrák külpolitikát. A lakosság élénk figyelemmel kísérte az eseményeket – főleg a két déli szövetségi tartomány, Stájerország és Karintia lakossága. A televízió és rádiótársaságok által sugárzott műsorokban, a sajtó hasábjain napi rendszerességgel jelentek meg riportok, jelentések, kommentárok és elemzések. Interjúkat készítettek Dél-Kelet-Európával foglalkozó történészekkel, kommentátorok tájékoztattak az éppen zajló eseményekről. A közvélemény üdvözölte az osztrák hadsereg gyors felvonulását a határ menti területekre, noha a politika által elutasított mozgósítás lényegesen behatárolta a katonai alakulatok mozgásterét. A háborús események negatívan befolyásolták az export alakulását (a fegyveripartól eltekintve), rövid időn belül azonban sikerült új piacokat szerezni, elsősorban a bankszektorban. A háborúval sújtott volt jugoszláv területekről történő tőkemenekítésből ugyanis hasznot húztak a pénzintézetek. Az az aggodalom, hogy az osztrák építőiparban dolgozó szerb és horvát vendégmunkások között esetlegesen „fellángolnak a harcok”, szerencsére nem bizonyult megalapozottnak. Meg kell azonban említeni, hogy mindkét közösség komoly pénzösszeggel adózott, amolyan adómentes „hadiadó” formájában, az otthon harcoló katonai egységeknek. Az Ausztria és Jugoszlávia között végbemenő félhivatalos, illetve illegális tőkeáramlás hiteles, adatszzerű feldolgozása és történeti áttekintést nyújtó pénzügyi elemzése valójában a megbízható adatok hiányában sosem lesz lehetséges. Hasonló a helyzet Jugoszlávia és Németország, illetve Svájc, Olaszország, Görögország, Bulgária, Románia és Magyarország tekintetében is.

5. táblázat

MONTENEGRÓ FŐBB ADATAI

Terület: 13 812 km²

Lakosság: 620 145 fő

A gazdaság adatai	2003	2004	2005	2006
GDP-növekedés (%):	2,5	4,4	4,2	–
GDP/fő (euró):	2435	2684	2912	–
Infláció (%):	–	–	–	3,0

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok.

Félelem a bevándorlótól

Az osztrák emberek állítólagos félelme a kelet-európai munkaerő tömeges beáramlásával szemben egyrésztől pártpolitika indíttatású, másrésztől pedig a média által gerjesztett. Az Osztrák Szakszervezetek Szövetsége (ÖGB) és a Munkavállalók Kamarája – mindkét intézményben erős szociáldemokrata többséggel – attól tart, hogy a szakképzett kelet-európai munkaerő tömeges megjelenése következtében elkerülhetetlen a képzetlen, így dolgozni kevésbé vágyó, osztrák munkaerő társadalmi lecsúszása, illetve perifériára szorulása. Miközben a Szabadság Párt (FPÖ) továbbra is arra törekszik, hogy az embereken eluralkodjon egyfajta általános, „a külföldiekkel szembeni félelemérzet”. Másrésztől – Ausztria szemzőgéből valóban egy skizofrén helyzetet teremtve – mind az ipar, az ipari szakágazatok, a turisztika és a mezőgazdaság krónikus munkaerőhiányban szenved, hiszen hiányoznak a szakképzett munkavállalók. Mind a háztartások, mind a takarítási-karbantartási feladatok ellátását végző szolgáltatók külföldiek tízezreit foglalkoztatják illegálisan – a külföldieknek jó kereseti lehetőséget biztosítva.

Ezért üdvözlendőnek tartanánk, ha Ausztria mihamarabb megnyitná munkaerőpiacát az új EU-tagállamokból jövő szakképzett munkavállalók előtt, már csak abból az okból is, hogy a Romániában és Bulgáriában kialakított nagy befektetések ne bizonyuljanak zsákutcának. Romániában mind az OMV, mind az Erste Bank előkelő helyet foglal el azon nagyvállalatok sorában, melyek nagy arányban hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez és a foglalkoztatottsághoz. És ne becsüljük alá a nagyszerű humanitárius kezdeményezéseket sem: így a jezsuita szerzetes, Georg Sporschill, odaadó munkáját a bukaresti utcagyerekek megsegítésére, vagy Johannes Poigenfurst kitartó tevékenységét, aki mint sebész egy modern kórház felállításán fáradozott Temesváron.

Csatlakozási kilátások

Az EU előtt álló feladat napjainkban annak a megvitatása, hogy milyenek Bosznia-Hercegovina, az egy éve független Montenegro, Macedónia, Szerbia és Koszovó csatlakozási kilátásai. E tekintetben az EU-nak szembesülni kell több súlyos járulékos problémával.

Míg a nyugati befektetőknek köszönhetően Bosznia-Hercegovina bizonyos mértékű növekedést mutat a gazdasági fejlődés terén, addig a politikai életben semmilyen változás nem tapasztalható. Olli Rehn, az EU bővítéséért felelős biztos, a közelmúltban kritikusan megjegyezte, hogy Bosznia-Hercegovinában ismét tért hódít az 1990-es évek nacionalista hozzáállása. Hasonlóképpen Javier Solana a bosznia-hercegovinai reformfolyamatok teljes megtorpanása miatti elkeseredésének adott hangot. A szarajevói német nagykövet, Michael Schmunck, 2007. augusztus eleji, kissé pa-

ternalista hangvételű nyilatkozata viharos felzúdulást váltott ki. Schmunck a köztársaság területén élő lakosság mihamarabb nemzetté válását szorgalmazta (szavai leginkább a k. u. k. pénzügyminiszter és 1882–1903 között Boszniáért felelős megbízott, Kállay Bénire emlékeztettek). Bosnyák, szerb, illetve horvát részről elhatárolódnak minden olyan kezdeményezéstől, amely egy egységes nemzet kialakulását szorgalmazza Bosznia-Hercegovina területén. Az alkotmány körül kibontakozó viták pedig lépten-nyomon rávilágítanak arra, hogy az érintettek még mindig nem adták fel a reményt, hogy létrejöjjön egy „etnikailag tiszta” állam. Milorad Dodik, a Boszniai Szerb Köztársaság miniszterelnöke, az állam további föderatív egységekre történő felbontását szorgalmazza és akadályozza az alkotmányra vonatkozó, illetve a rendészeti reformtörekvéseket. Haris Silajdžić, a boszniai kollektív államelnökség muzulmán tagja viszont gazdasági szempontok alapján további régiókra osztaná az államterületet. A lakosság összetételét tekintve Szarajevo, Mostar, Zenica, Tuzla és Banja Luka városok körül etnikailag vegyes régiók alakulnának. A horvátok azonban nem csak Mostar városának felosztásához ragaszkodnak, hanem Bosznia északnyugati és északkeleti részén saját területi egységeket követelnek. Az olyan adatok ugyan fenntartással kezelendők, melyek szerint a harminc év alatti bosnyák lakosság kétharmada szívesen elhagyná szülőföldjét – ahogy erre az ENSZ által végzett egyik közvélemény-kutatás rávilágított –, illetve szintén kétharmada a lakosságnak elveti a vegyes házasságokat, ugyanakkor az már inkább hitelt érdemlő, hogy a lakosságnak csupán egyharmada vállalna munkát az ország azon részében, ahol saját etnikai hovatartozása miatt kisebbségi sorsba kényszerül.

A jövő szempontjából nagy teherterhel, hogy az élet minden területén tapasztalható megosztottság az oktatási és képzési rendszerben is megjelenik. Az oktatás nem épül egységes tananyagra, sőt az egyes oktatási intézmények elmentés ismeretanyagot, történelemszemléletet közvetítenek. Az új (az EU képviselőjét szintén ellátó) főmegbízott, a helyi nyelveket beszélő szlovák diplomata Miroslav Lajčák, hivatalába lépését követően gyakorlati útmutatással igyekezett felgyorsítani a rendőrségi reformot, anélkül hogy az entitások rendfenntartó erőit feloszlatta volna. Továbbra is kétséges, hogy Lajčáknak sikerül-e jobb együttműködésre bírni a felduzzadt létszámú muszlim, szerb és horvát politikusokat, illetve hivatalnokokat. Állítólag a bosnyák lakosság alig fele bízik az EU-ban, azonban mégis 70%-a támogatja az unióhoz történő csatlakozást.

Koszovó jövője

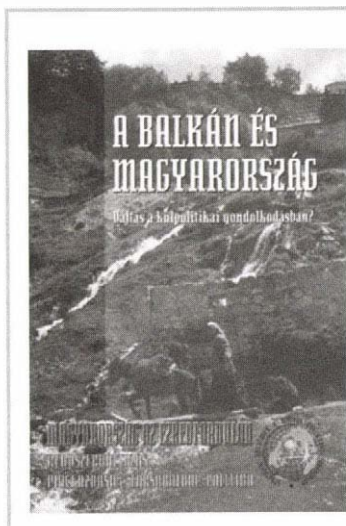
Koszovó jövőjének kérdése még összetettebb: a tartomány státuszára vonatkozó döntés nemzetközi viszonylatban elvi problémákat vet fel. Szerbiához kötődik az akkor még oszmán fennhatóság alá tartozó tartomány 1912-es visszahódí-

tása; a területet 1913-ban, majd 1918-ban a nemzetközi közösség Szerbiának ítélte – a többségében albán lakosság megkérdezése nélkül; és 1945-ben fel sem merült, hogy a tartomány esetleg kiválhatna a titói Jugoszlávia kötelékéből. A koszovói albánok nem tanúsítottak ellenállást az őket 1941. április és 1944. október között átmenetileg megszálló német és olasz csapatokkal szemben. Nem békültek meg a jugoszláv igazgatási rendszerrel, amelyet Tito 1946-ban az autonóm státusz megadásával próbált leszerelni. Alexander Ranković, a nagy hatalmú jugoszláv belügyminiszter 1966-os bukását követően kezdték tartalommal megtölteni az autonómiát. Priština új egyetemén megindult az albán nyelvű oktatás, majd 1974-ben kiterjesztették az autonóm státuszhoz kapcsolódó jogokat. Miután 1981-ben albán diákok és munkások körében zavargások robbantak ki, a koszovói albánok uralmát az újonnan erőre kapó szerb nacionalista körök – beleértve a Szerb Tudományos Akadémiát – már nem nézték jó szemmel. 1987-ben az akkori szerb pártvezér, Milošević igyekezett megkurtítani a koszovói albánok meglévő jogait. Később nyíltan felszámolta ezeket. 1989-ben megszüntette a tartomány autonóm státuszát. Az albánok egyik vezéralakja, a pacifista Ibrahim Rugova ugyan egy újabb egyezmény megkötését kezdeményezte Belgrádban, de ezt sem Milošević, sem a nemzetközi közösség Daytonban összegyűlt képviselői nem vették komolyan.

A koszovói albánok kitelepítésére vonatkozó első tervek már 1937-ben elkészültek. Vaso Čubrilović, az 1914. évi szarajevói merénylek egyike volt az értelmi szerző. De vajon mikor adta ki Milošević a koszovói albán lakosság szisztematikus elűzésére vonatkozó szóbeli parancsot? Már az 1999 márciusában induló NATO-bombázásokat megelőzően, 1998/99 telén sor került tömeges elűzésekre. A koszovói albánok kitelepítése nem áll ok-okozati viszonyban a NATO-haderők légi támadásaival. A szerbek azzal érvelnek, hogy az albán gerilla csapatok (UÇK) ellen folytatott harcok során, sajnálatos módon nem mindig lehetett megvédeni a civil lakosságot. A harcokban meghalt civilek magas számát – akárcsak a németek a II. világháborúban – a sikeres katonai akciók járadékaként tekintették. Szerbiát terheli a kiűzési akciók végrehajtásának felelőssége – több mint 800 ezer koszovói albán, az albán lakosság közel fele, kényszerült hazájának elhagyására. 1999-ben a NATO-nak dönteni kellett: vagy betartja a nemzetközi jog által meghatározott állami szuverenitás elvét, vagy zászlajára tűzi az emberi jogok védelmét – az utóbbi mellett döntött.

A nyolc éve már ENSZ-irányítás alatt álló tartományról dönteni kell. Az időközben 90%-ban albánok lakta tartomány sorsáról közvetlenül az 1999. júniusi NATO-bombázások után egyszerűbb lett volna határozni – bár kétségtelen, hogy a döntés csak az egyik fél érdekeit szolgálta volna. A szerb miniszterelnök, Zoran Djindjić, kormányzása idején még elképzelhetőnek tűnt, hogy tárgyalások útján rendeződ-

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

ÚJBÓL MEGJELENT!

A BALKÁN
ÉS MAGYARORSZÁG

Váltás a külpolitikai
gondolkodásban?

Szerk.: Glatz Ferenc.

Bp., MTA Társadalomkutató
Központ, 2007. 430 p.

ISBN 963 508 487 0
ISSN 1418-656X

Ára: 2990 Ft

A KIADVÁNY FEJEZETEI:

- Az Európai Unió, a Balkán régió és Magyarország
- Dayton – Tíz év után
- A területi szerkezet átalakulása Délkelet-Európában
- A délkelet-európai éghajlatváltozások hatásai
- A délkelet-európai térség és Magyarország az európai forgalomban

het a tartomány sorsa. Ám miután 2003 márciusában Djindjić szerb ultranacionalisták merényletének áldozata lett, a konfliktus tárgyalóasztalnál történő megoldása már nem tűnt valószínűnek. A Martti Ahtisaari és Albert Rohan által vezetett ENSZ-tárgyalási misszió határozott és kitartó fellépése akkorra már megkésett. Az ellentétes álláspontok között meghúzódó szakadék az évek során egyre mélyült, főleg miután 2004 márciusában több szerb templom és kolostor is áldozatul esett az albánok erőszakos cselekménysorozatainak. A szerb fél ajánlata a „függetlenségnél kevesebb, autonómiánál több”; a válasz albán részről „teljes körű kisebbségi jogok [a koszovói szerbeknek], de legalábbis a tartomány szuverenitása”. Oroszországnak az ENSZ Biztonsági Tanácsában folytatott vétópolitikája szintúgy nem vezet célhoz. Természetesen fennáll annak a veszélye, hogy egy albán vezetésű Koszova Köztársaság felállítása, mely a tartománynak széles körű jogokat, illetve szuverén státuszt biztosít, precedens értékkel bír. Amennyiben nemzetközi szinten nem sikerül egységre jutni, a Priştinában működő parlament, illetve kormány egyoldalúan ki fogja kiáltani Koszovó függetlenségét. Ezzel valóban olyan helyzet állhat elő, amely a nemzetközi közösséget beavatkozásra kényszerítheti.

Fordította: Kiltz Bea

Az ún. Nyugat-Balkán – vitatható európai uniós terminológiával – a volt Jugoszlávia államait jelenti, leszámítva Szlovéniát, illetve hozzávéve Albániát. A tervezett EU-bővítés azonban ennél sokkal tágabb kört ölel át, Törökország kérdését is beleszámítva, azonban ez utóbbival most nem kívánok foglalkozni.

Válság és megoldások

A Balkán válsága egyidős az Európai Unió (EU) történetével, és a legfontosabb, legsúlyosabb kihívást jelenti a számára. Amikor 1991 nyarán a 12-ek fővárosaiban lázas egyeztetések folytak az uniót létrehozó maastrichti szerződés véglegesítéséről, akkor Jugoszláviában már dörögtek a fegyverek. A konfliktus nem volt teljesen előzmény nélküli, mégis úgy tűnik, hogy az Európai Közösség, illetve a későbbi EU tagállamait meglepte, és felkészületlenül érte. A balkáni válság óta az EU egyértelműen átalakította kül- és biztonságpolitikáját, később védelmi politikáját is.

Nyilvánvaló kihívás volt ez, ami arra ösztönzött, hogy az unió erősítse közös fellépését. Ugyanakkor ez már az első erőpróban, Horvátország elismerése kapcsán megbukott. A két tagállam, Németország és Olaszország a többiek előtt ismerte el Horvátországot, ami belső bizonytalanságot idézett elő. A boszniai, majd az azt követő koszovói válság pedig arra mutatott rá, hogy az EU képtelen akár saját közvetlen környezetében is garantálni, illetve fenntartani a rendet, a stabilitást.

A frissen született unió önbizalmára és tekintélyére nagy csapást mért, hogy a boszniai megállapodás nem Európában, hanem Daytonban (1995. december), az Egyesült Államokban jött létre, és alapvetően nem az európaiak kényszerítették ki, hanem az amerikaiak. Ez az 1999-es koszovói válság megoldására is igaz, hiszen, bár Rambouillet-ban folytak a tárgyalások, de a katonai akció döntő részét az amerikaiak hajtották végre. Nélkülük az EU tagállamai erre képtelenek lettek volna nemcsak katonai, hanem politikai értelemben is.

Az EU Balkán-politikájában az első fordulat 2003-ban következett be, a thesszalóniki csúcstalálkozón. Ehhez persze kellett az is, hogy a térség két meghatározó országában, Horvátországban és Szerbiában, döntő változás történjen. Franjo Tudjman halálával, illetve Slobodan Milošević bukásával ezek az országok egyértelműen az európai orientáció irányába indultak, és kooperatív, együttműködő szándékot tanúsítottak. Ezt honorálta 2003-ban Thesszalónikiben az EU csúcsszerve, az Európai Tanács. Ez volt az első olyan álláspont, amelyik kimondta, hogy a Nyugat-Balkán jövője az

SZENT-IVÁNYI ISTVÁN

Az EU kiterjesztése – Strasbourgból nézve

unióon belül van, és hivatalosan *potenciális tagjelöltnek* minősítette az összes térségbeli országot. Valós európai perspektívát adva az unió ettől fogva tekint úgy a térség államaira, mint jövőbeli tagállamokra.

Koszovó – megoldási lehetőségek?

A csatlakozás azonban semmiképpen nem valósulhat meg addig –

Horvátország esete sajátos –, amíg a térség alapvető és súlyos problémáit nem tudjuk megoldani. Ebből a körből az első és a legfontosabb a *koszovói válság* rendezése, ami nélkül regionális stabilitás nem képzelhető el. Igaz, már sok határidőn vagyunk túl, de tovább nem halogatható a megoldás. A nemzetközi közösségben általánosan elfogadott az az álláspont, hogy hiba volt a kérdés rendezését 1999-ben elhalasztani, amikor mindenki elfogadta volna azt, amit ma már nem akar. Akkor egy legitimációját veszített, vereséget szenvedett Milošević-rendszerrel állt szemben a nemzetközi közösség, ma pedig Szerbiának demokratikusan választott kormánya van. Az a furcsa helyzet áll elő, hogy Milošević még megtarthatta Koszovót, de a demokratizálódó Szerbia elveszíti azt. Ez nyilvánvalóan nehezen lesz feldolgozható Szerbia számára. Ha Koszovó kikiáltja a függetlenségét, az stabilizálhatja Koszovó jelenleg meglehetősen bizonytalan belső viszonyait, de *destabilizálhatja Szerbiát*. A két fél megállapodására valós esély nincs. Szerbia bármit hajlandó megadni, ami kevesebb a függetlenségnél, a koszovói albánok viszont semmit nem hajlandók elfogadni, ami kevesebb a függetlenségnél. E két eltérő álláspont között hidat verni igen nehéz.

Elvileg három megoldás kínálkozik: az egyik a *jelenlegi status quo*. Ezt csak Szerbia és talán Oroszország akarja. Az EU hivatalosan az Ahtisaari-tervben meghatározott, felügylet függetlenség mellett foglalt állást. Ez az állásfoglalás azonban aligha tekinthető teljesen egységes és lelkes felsorakozásnak. A 2007. őszi portugáliai külügyminiszeri találkozón is kiderült, hogy vannak olyan tagállamok, amelyek ezzel nem feltétlenül értenek egyet: Spanyolország, Görögország, Ciprus, Románia, Szlovákia más véleményen van. Tovább gyengíti az unió álláspontját, és nagyon leszűkíti a mozgásterét az, hogy

1. táblázat

KOSZOVÓ FŐBB ADATAI

Lakosságszám	2 216 708 fő
Népsűrűség	195 fő/km ²
Terület	10 908km ²

Kosзовó, 2007–2008

2007

január 26. A nemzetközi kontaktsoport bécsi értekezletén M. Ahtisaari ENSZ-megbízott ismerteti Kosзовó-tervét, amely szerint a tartomány korlátozott szuverenitást („nemzetközileg ellenőrzött államiság”) kapna, s biztosítania kellene a szerb kisebbség autonómiáját. Kosзовóban új alkotmányt fogadnak el. Kosзовó nemzetközi egyezményeket köthet, illetve felvételét kérheti nemzetközi szervezetekbe, köztük az ENSZ-be, a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. Kosзовó rendelkezhet a volt Jugoszlávia és Szerbia révén ráeső vagyon felett, illetve magára vállalja a ráeső adósságokat. Széles körű önkormányzatot és a helyi rendőrség feletti jelentős ellenőrzési lehetőséget kap. A Kosзовó területén élő szerb közösség pedig közvetlen kapcsolatokat tarthat fenn Belgráddal. Védelmi zónákat alakítanak ki a legértékesebb, több évszázados szerb ortodox templomok körül. 2008-ig a Kosзовóban állomásozó NATO-katonák száma változatlanul 16 500 lesz.

február 12. Noha a kosзовói albán vezetés alapvetően elfogadhatónak tartja a tervezetet, Priştinában tiltakozásokra kerül sor. A tüntetők Kosзовó teljes szuverenitását követelik.

február 13. A szerb kormány elveti az ENSZ-megbízott kosзовói rendezési javaslatát, mivel az olyan jogokkal ruházza fel Kosзовót, amelyek csak szuverén államokat illetnek meg. Kifogásolja: a rendezési javaslat utat enged Kosзовó függetlenedéséhez, amivel megsérti Szerbia szuverenitását és területi integritását. Másnap az újonnan megválasztott parlament is hasonló határozatot fogad el.

március 10. Eredménytelenül fejeződnek be a Kosзовó jövőjéről február 21-én kezdődött szerb–kosзовói tárgyalások Bécsben. Ahtisaari kijelenti: mivel a tartomány elszakadása kérdésében a szerb és az albán álláspont kibékíthetetlenül ellentétes, nincs értelme tovább tárgyalni, és rövidesen az ENSZ Biztonsági Tanács (BT) elé terjeszti végleges rendezési javaslatát.

március 26. Ahtisaari benyújtja jelentését az ENSZ BT-nek. (A szerbek elvetették, az albánok támogatták a javaslatot.)

április 3. A BT megkezdi a benyújtott javaslat tárgyalását. Tagjai nem egységesek: az USA és az európai országok zöme támogatja Kosзовó függetlenségét, Oroszország és a Dél-afrikai Köztársaság, valamint még néhány BT-tag amellett áll ki, hogy Kosзовó maradjon Szerbia része. Az ülésen úgy határoznak, hogy – összhangban a korábbi orosz javaslatlall – egy 15 tagú küldöttséget jelölnek ki a további tárgyalások folytatására.

április 5. A 120 tagú kosзовói parlament 100:1 arányban úgy határozott, hogy támogatja Ahtisaari javaslatát, mivel az a nemzet érdekeivel összhangban áll. (A szerb képviselők 2004 óta nem vesznek részt a parlament munkájában.) A parlament egyben elfogadta azt is, hogy amíg nem épül ki a tervezetben foglalt politikai és közigazgatási intézményrendszer, továbbra is működjenek Kosзовó területén az ENSZ által felügyelt katonai és polgári szervek.

2. táblázat

KOSZOVÓ IMPORTJA ÉS EXPORTJA, 2005 (EZER EURÓ)

Ország	Import értéke	%	Export értéke	%
Albánia	5 238	10,7	16 480	1,4
Bulgária	1 053	2,2	37 657	3,2
Bosznia-Hercegovina és Horvátország	4 280	8,7	44 031	3,7
EU és Svájc	18 061	36,9	426 868	36,2
Macedónia	9 619	19,7	219 673	18,6
Szerbia és Montenegró	6 882	14,1	163 591	13,9
Törökország	1 036	2,1	85 438	7,2
Egyéb országok	2 769	5,7	186 283	15,8

Forrás: Kosovo in figures, 2005. A Kosзовói Statisztikai Hivatal honlapján.
www.ks-gov.net/esk

folyamatosan az ENSZ Biztonsági Tanács (BT) döntésének fontosságát hangsúlyozza. Az EU azt a látszatot kelti, hogy csak a BT döntését fogadja el. Ez Oroszország szerepét hihetetlenül felértékeli, és gyakorlatilag vétőjogot biztosít számára a megoldás keresésében. Véleményem szerint ez szükségtelen önkorlátozás, és ráadásul nem is fog eredményre vezetni.

Szakértői szinten felmerül Kosзовó megosztásának lehetősége is, azonban az EU nagyon idegenkedik ettől. Attól tart, hogy ez a térség egyes területein destabilizálódáshoz, más területeken kiválásokhoz vezethet. Szerbia ezt a lehetőséget hivatalosan soha nem vetette fel. 2007 szeptemberében Vojislav Koštunica, szerb miniszterelnök Brüsszelben járt, és Jose Manuel Barrosoval, az Európai Bizottság elnökével tárgyalt. A tárgyalási jegyzőkönyvek szerint ez a megoldás a rákérdezés szintjén sem vetődött fel.

Szerbia és Kosзовó

Mi várható ezek után? Ha a kosзовói albánok arra az elhatározásra jutnak, hogy kikiáltják a függetlenségüket, akkor ez nagyon komoly erőpróba elé állítja az uniót, hiszen tagállamainak nincs egységes álláspontja arról, miként kellene reagálni a függetlenség egyoldalú kikiáltására. Néhány tagállam az Egyesült Államokkal együtt azon az állásponton van, hogy el kell ismerni a függetlenséget. Más tagállamok ettől óvakodnak. Az EU külpolitikájának egy újabb kínos fiaskója elé nézünk, az iraki háborúhoz hasonló meghasonlással és bizonytalansággal. Ebben a tekintetben – sajnos – egyáltalán nem vagyok optimista.

Megítélésem szerint Kosзовó leválasztása Szerbiáról legfőképpen éppen Szerbia érdeke. Meggyőződésem, hogy

rosszabbat nem tehetnénk Szerbiával, mintha Koszovót egyszerűen a gondjaikra bízánk. Azonnal le is mondhatnánk Szerbia európai perspektívájáról. Az unió azt a válságtömeget, amit Koszovó jelentene Szerbián belül, egy újabb polgárháborús helyzet kiújulásával együtt, semmilyen körülmények között nem kívánja vállalni. A koszovói helyzet óriási teherterhelés Szerbia számára. Csak akkor tud elindulni a felzárkózás útján, ha ettől megszabadul. Vanak, akik ezt Szerbiában is látják, és négy szemközt több politikus is elismeri. Nyíltan azonban mindeddig csak a Liberális Demokrata Párt vállalta fel, hogy leszámol Koszovó illúziójával. Ez nagyon fájdalmas és traumatikus folyamat, amit mi, magyarok jól értünk és átérzünk. Mindez azonban alapvetően az ő érdekük. Erről az EU is szeretné meggyőzni Szerbiát. Nem véletlen, hogy Romano Prodi olasz miniszterelnök legutóbb már azt ígérte, hogy kompenzációként – ha megbékélnék Koszovó függetlenségével – „gyors vágányon” léphetnek be az unióba.

Unió integráció

2000 októbere óta folytatjuk a stabilizációs és társulási megállapodással kapcsolatos tárgyalásokat Szerbiával. 2007-ben végre eljutottunk a technikai megállapodásig, azt azonban még nem tudni, hogyan fog ez a gyakorlatban működni. Amíg nem áll helyre az együttműködés a hágai Nemzetközi Törvényszékkel, addig nem lehet megkötni a megállapodást.

Szerbiában ma politikai instabilitás tapasztalható, és jelen vannak a térség államaira jellemző problémák: korrupció, szervezett bűnözés, az igazságszolgáltatás problémái, gyenge közigazgatás, magas munkanélküliség, az uniós támogatásokra vonatkozó viszonylag alacsony abszorpció kapacitás. Szerbia az uniós támogatások tekintetében kivételesen kedvező helyzetben van, hiszen 2006-ban – a Koszovónak juttatott 100 millió eurón túlmenően – 196 millió euró támogatást kapott –, egy főre jutóan majdnem annyit, mint Horvátország. Ez utóbbi tagjelölt ország, Szerbia pedig csak potenciális tagjelölt, elvileg tehát arányaiban lényeges különbségnek kellene lennie a két országnak juttatott támogatás között. Abban azonban politikai egyetértés látszik, hogy amennyiben a koszovói kérdésben együttműködő magatartást mutat Szerbia, akkor európai beilleszkedését az unió anyagilag is segíteni kívánja.

Horvátország sikerországnak számít a térségben. Igaz, a csatlakozási tárgyalásoknak még csak az elején jár, ráadásul saját ambícióihoz képest elég rosszul is áll, hiszen 2009-ben már csatlakozni szeretne az unióhoz. A 35 tárgyalási fejezetből csak 14 nyílt meg eddig, és mindössze 2 zárult le, a két legkönnyebben lezárható fejezet: a tudomány és a kutatás, illetve az oktatás és a kultúra. Ezek jórészt a nemzeti kompetencia körébe tartoznak, nagyon kevés európai uniós kötele-

július 20. Az ENSZ BT – miközben Oroszország elutasítása miatt elveti a korábbi tervezeteket – az újabb tárgyalások folytatására egy újabb közvetítő missziót (ún. „trojka”) jelöl ki az EU, az USA és Oroszország részvételével. A „trojka” augusztus 10-én megkezdte az újabb egyeztetéseket, képviselői Belgrádba és Priştinába utaznak.

november 17. Parlamenti választások Koszovóban. A választásokat a Koszovói Demokrata Párt (PDK) nyeri, a szavazatok 34%-ával 37 mandátumhoz jut. A második legerősebb párt a korábbi vezető erő, a Koszovói Demokratikus Liga (LDK, 23%, 25 mandátum).

november 29. Eredménytelenül, megállapodás nélkül ér véget a Koszovó státuszáról nemzetközi közvetítéssel folytatott szerb–albán tárgyalások zárófordulója az ausztriai Badenben.

december 19. Az eredménytelen nemzetközi tárgyalások után az ENSZ BT-ben sem állapodnak meg Koszovó státuszáról.

december 26. A szerb parlament ismét határozatot hoz, hogy Koszovó Szerbia elszakíthatatlan része.

2008

január 9. Megalakul a koszovói kormány. A parlament Hasim Thaqit (Koszovói Demokrata Párt) választja miniszterelnökké. A Koszovói Demokrata Párt riválisával, a 25 mandátumot birtokló Koszovói Demokratikus Ligával alakít kormányt, így 62 mandátummal, abszolút többség birtokában kormányozhatnak.

január 16. Az ENSZ BT ülésén tárgyalnak Koszovóról. A tagok megosztottsága miatt nem hoznak határozatot.

január 22–23. Thaqi brüsszeli tárgyalásai során megbeszéléseket folytat az EU és a NATO felelős vezetőivel. Megegyeznek a függetlenség kikiáltásának részleteiben. – Berlinben az USA külügyminisztere sürgette a Franciaországot, Nagy-Britanniát és Németországot: ismerjék el Koszovó függetlenségét.

január 25–28. Többnapos ülésen az EU-államok külügyminiszterei megállapodnak abban, hogy missziót küldenek Koszovóba, amely átveszi az UNMIK-től a rendőri és igazságszolgáltatási feladatokat.

február 3. A szerbiai köztársaságielnök-választások második fordulójában Boris Tadić szerez többséget.

február 4. Az EU úgy határoz, hogy Koszovó függetlenségének kikiáltása után hosszú távú igazságügyi és rendőri missziót küld Koszovóba (EULEX). Kinyilvánítja: az EU-tagállamok jó része ENSZ-határozat nélkül is elismeri Koszovót.

február 17. A koszovói parlament kikiáltja Koszovó függetlenségét. Szerbia viszont nem ismeri el Koszovó elszakadását. Az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország vagy azonnal, vagy néhány napon belül elismeri Koszovó függetlenségét.

BÍRÓ LÁSZLÓ

zettséggel. Ha Horvátország 2009-re legalább a tárgyalásokat lezárná, az gyakorlatilag 2011 januárjától jelentene tagságot, hiszen a 2009-től kezdődő ratifikációs periódust is figyelembe kell venni. Ez egyáltalán nem irreális forgatókönyv.

Horvátországgal kapcsolatban azonban szintén vannak az EU-nak problémái. A korrupciót gyakran megemlítik, ha nem is ugyanazon a szinten, mint Szerbia esetében. A környezetvédelem területén is nagyon sok probléma van, főleg a szennyvíz elvezetése, tisztítása kapcsán. A közigazgatás, az igazságszolgáltatás reformja már megkezdődött, de még akadozik. Érzékelhető tehát egyfajta lassulás a csatlakozási folyamatban, de ez csak részben Horvátország hibája. Az EU tárgyalási álláspontja is lassan készül el. A csúszásokat technikai, fordítási okokkal magyarázzák. Magyarország mindent megtesz azért, hogy 2009-re az összes nyitott kérdésre (például határproblémák Szlovéniával, tengerjogi konfliktus Olaszországgal) megoldást találjon.

Macedónia már 2005 decembere óta a térség másik tagjelölt állama. Kérdés azonban, hogy mivel jelent ez többet a potenciális tagjelöltségnél, hiszen Macedónia még a tárgyalások kezdetére vonatkozó céldátumot sem kapott. Korábban 2007 decemberét tartották valószínű időpontnak a céldátum megnevezésére, de úgy tűnik, a tárgyalások kezdetének megjelölése még tovább csúszik. Macedóniában a stabilitási és társulási megállapodás, illetve az ohridi megállapodás (2001) – amely rendezni volt hivatott az albán és a macedón közösség közötti problémákat – végrehajtásával is problémák vannak. Az ellenzék és a kormány viszonya rendkívül kiélezett: az albán ellenzék rövid megszakítás után ismét bojkottálja a parlament munkáját. A térségre jellemző, visszatérő problémák (korrupció, szervezett bűnözés, gyenge közigazgatás stb.) itt is fokozottan jelentkeznek.

Montenegró lehet talán a következő sikerország. A stabilitási és társulási megállapodás tárgyalásait lezárta, de ez a hosszadalmas ratifikációs eljárás miatt a mai napig nem lépett még hatályba. Montenegró európai és nyugati orientációja viszont megkérdőjelezhetetlen. 1999 márciusában – áprilisában, a legnehezebb időkben is, nagyon bátran működtek együtt a Nyugattal. Ez egyáltalán nem volt könnyű, hiszen akkor még közös államban éltek Szerbiával. Montenegró európai integrációjának megvan a politikai támogatottsága, azonban az ő problémáik is komolyak: gyenge államszervezet, kábítószerek-kereskedelem, ember- és cigarettacsempészet, korrupció stb.

Bosznia-Hercegovinában nincs valódi esély arra, hogy egységes nemzetet alkossanak az ott élők. Már az is előrelépés lenne, ha létezne közös akarat az állam működtetésére. Nemcsak a közös identitás, de még a közös akarat is hiányzik. Az ország 12 éves történetében nem történt előrelépés az állam működtetésében. Protektorátusként kezdte, és bár ma már nem teljesen az, mégsem látszik, hogy az államalkotó tényezők közös felelősséget éreznének az ország jövőjéért.

Régóta készen áll a technikailag megtárgyalt stabilitási és társulási megállapodás szövege, de ezt az EU részéről nem fogják aláírni, amíg nem hajtják végre a rendőrségi és közigazgatási reformot, nem oldják meg a közszolgálati médiumok problémáit, nem rendezik a menekült- és kisebbségi kérdéseket, különös tekintettel a roma kisebbség jogaira. Koszovó után Bosznia-Hercegovina jövőjét látom a térség második égető problémájának.

Albánia is a potenciális tagjelölt országok között foglal helyet. A belpolitikai helyzetet instabilitás, illetve a kormány és ellenzék közötti erős feszültség jellemzi. Probléma a kisebbségvédelem, különösen a romaügyek állapota, a gyenge jogbiztonság, a maffiabefolyás, a korrupció és a szervezett bűnözés.

Az unió és a Balkán

Az EU-nak alapvető érdeke a Balkán stabilitása, békéje. Megpróbálta a térséget figyelmen kívül hagyni, nem sikerült. Megpróbálta távol tartani az ott történeteket határaitól, ami szintén nem sikerült, mert azok hatásai átszivárogtak a menekültek, a bűnözés, az általános instabilitás révén. Most azal kísérletezik, hogy integrálja a Balkánt, és az EU-tagság perspektíváján keresztül gyakoroljon hatást a belső folyamatokra. Ez az ún. *soft power*, amivel ténylegesen rendelkezik az unió, és használhatná sokkal hatékonyabban, mint eddig. Leginkább úgy befolyásolhatjuk ezeket az országokat, hogy a számukra fontos célkitűzések megvalósulását szigorúan megállapított és számon kért feltételekhez kötjük.

Ugyanekkor a Balkánon élő barátaink előtt sem tudjuk leplezni: az EU-perspektíva gyengül. Ennek vannak tőlük független, az unióban rejlő okai. Az uniós közvéleményben érzékelhető egyfajta bővítési fáradtság. Lelkesedés helyett egyre inkább frusztráció figyelhető meg e téren, és a politikusokon is érzékelhető a kiábrándultság.

Az éves, általában 120 milliárd eurós költségvetésből egymilliárd eurót fordítanak a bővítési politikára. Ez az összeg 2008-ra kissé emelkedni fog, mert Koszovóra további 180 millió eurót irányoznak elő a rendezés függvényében. Azonban a többi nyugat-balkáni államra is többet kellene fordítani. Ám nemcsak egyszerűen nagyobb összeggel, hanem *más módon* kellene őket támogatni.

Az alapvető problémák közé tartozik például a *civil társadalom gyengesége*. Ezért sokkal többet kellene a civil társadalom építésére fordítani. A független média támogatását erőteljesebbé kellene tenni. Hasonló a helyzet az intézményépítés és oktatás terén is. Most az EU inkább a hidak, utak és hasonló létesítmények építésére koncentrál. Ezek látványosak, viszont – bár egyértelműen szükség van rájuk – kevésbé járulnak hozzá a térség igazi demokratizálódásához és stabilitásához. Ha az unió komolyan veszi saját befolyási lehetőségeit, és újból *hitelessé* teszi az európai perspektívát, akkor sokkal pozitívabban alakíthatja a térség belső viszonyait.

A Balkán Európa rossz lelkiismerete. A keleti blokkban lezajlott rendszerváltozást és a hidegháború megszűntét követő újabb délszláv válságra az Európai Unió (EU) nem tudott elfogadható választ találni. Miközben a rendszerváltozás a közép-európai régióban meglepően békés folyamat volt, a Balkánon Jugoszlávia felbomlása nem várt háborús konfliktust teremtett, és újra előhívta a szovinizmus, az etnikai tisztogatás, a terror, a népiirtás és a tömeges menekültáradat jelenségeit. Mindezek nem voltak ismeretlenek Európában, de mindenki úgy vélte, hogy ezen túl vagyunk, ez a II. világháború előtti korszak elsüllyedt világához tartozik. Az unió az 1990-es években még tehetetlenül állt a múlt rémségeinek ilyen váratlan feltámadása előtt. A délszláv válság világosan feltárta az európai egység hiányát, főként a kül- és biztonságpolitika terén. A kudarc a közös európai kül- és biztonságpolitika kialakításának egyik előrehajtója lett és maradt. A tartós európai béke és gazdasági prosperitás egyik feltétele a társadalmi-gazdasági átalakulás és a politikai stabilitás előmozdítása az egész délkelet-európai térségben. Az unió nem ülhet ölbe tett kézzel, mivel saját biztonsága is a tét; nem zárkozhat be saját övezetébe azzal a tudattal, hogy a limesen kívül barbárok tanyáznak, akikhez semmi köze. Megváltozott az európai politika: a nemzetállami külpolitikák korlátaitól lassan elindul egy közös európai politika felé.

Keleti bővítés: sikertörténet?

Az EU ún. „keleti kibővítése” szervezeten és viszonylag gyorsan ment végbe. Nem vitás, hogy az EU régóta tartó, egymást követő bővítési hullámai közül a legutolsó ígérkezett a legnehezebb és egyben a legkockázatosabb vállalkozásnak. Ehhez képest meglepő, hogy az alkalmazkodási nehézségek ellenére, amelyek ma helyenként populista reakciókhoz vezetnek az újonnan csatlakozott országokban, a keleti bővítés eleddig valódi sikertörténetnek látszik.

Az EU bővítésének 2004. és 2007. évi hulláma integrálta a korábbi megosztott Európa keleti térfelének a volt Szovjetunió kívüli részét. Ez vitathatatlanul a hidegháború

BAYER JÓZSEF

Eltérő hagyományok és politika a balkáni térségben

utáni európai történelem egyik legjelentősebb politikai fejleménye. A dinamikus fejlődés lehetőségét teremti meg, amely azonnali pozitív hatással van a gazdasági növekedésre. Ez nemcsak gazdasági, hanem politikai tekintetben is gyümölcsözővé teheti az integráció kiterjesztését az egész európai térségre, a *Balkánt* is beleértve. Igaz, ami létrejött,

sokkal inkább hasonlít a „többsebességes Európa” realista koncepciójához, mint az egységes EU fényes jövővíziójához. Kirajzolódnak ugyanis a törésvonalak a régi és az új, a felzárkózás különböző szintjén álló országok között. A globalizáció kihívásaival szemben még mindig a bővülő integráció ígérkezik a legjobb megoldásnak: egy nagyobb és egységesebb gazdasági térség, tágasabb piacok, olcsóbb munkaerő, a beruházások ígéretes expanziója a növekedés új forrásait nyitja meg az egész térség számára. Az ezzel együtt járó új egyenlőtlenségek megjelenése nem mindenkinek tetszik, de tudomásul kell venni, hogy a növekedés motorja a kapitalista piacgazdaságban mindig is a gazdasági egyenlőtlenségek ilyesféle kihasználásán nyugodott. A nagyobb gazdasági térségben lassan érvényesülhet a méretgazdaságos termelés, nőhet a versenyképesség és az export, javulhatnak a foglalkoztatottság mutatói stb.

A Balkán: politikai széttagoltság, elmaradottság

Az egységesülő Európa közepén, illetve déli irányban, a Balkánon, azonban változatlanul egyfajta széles úr tátong az unió térképén. Ennek a befoltozása várhatóan jóval nagyobb feladat lesz, mint a korábbi közép-európai államok, vagy akár Románia és Bulgária felvétele az unióba. A döntő elemek: a *politikai bizonytalanság* és a *konzolidáció*

1. táblázat

KÖZVETLEN KÜLFÖLDI BERUHÁZÁSOK ALAKULÁSA A BALKÁNON (MILLIÓ EURÓ)

ORSZÁG	2001	2002	2003	2004	2005
Albánia	232	151	158	269	209
Bosznia és Hercegovina	133	282	338	488	240
Bulgária	903	980	1851	2728	1789
Horvátország	1503	1195	1788	989	1328
Macedónia	493	83	84	126	80
Románia	1294	1212	1946	5183	8197
Szerbia	186	502	1197	777	1196

Forrás: A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban?
MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet Budapest, 2007. 341. o.

hiánya. Korábban, a nemzetállami fejlődés útjában is a térség politikai széttagoltsága, gazdasági elmaradottsága, fejletlen infrastruktúrája állt. A volt Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szétesése és a kapcsolatok megszakadása nyomán most az egész térségben dezintegrált, egymástól politikailag elszigetelt gazdasági egységek halmaza jött létre. Ez súlyos gátja mindenféle integrációnak és konszolidációnak.

Európa számára a balkáni térség mai állapota saját külpolitikai gyengeségét is tükrözi. Elmaradt az egységes geopolitikai érdekek megfogalmazása, a délszláv válság kezelését az egyes tagállamok hagyományos, történelmi eredetű nemzetállami politikai elfogultságai uralták el. Ez hozzájárult a válság éleződéséhez és a konfliktusok elmérgesedéséhez. Újra az Amerikai Egyesült Államok határozott stratégiája, külpolitikai pragmatizmusa és katonai ütőképessége volt csak képes megfékezni az erőszak eszkalációját Európának ebben a térségében. Ennél többre azonban nem vállalkozott, és képviselői joggal hivatkoztak arra, hogy az európai közösségnek is felelősséget kell viselnie. Ha az EU továbbra is tétlen, a térség tartósan a politikai megoldatlanságok forráshelye és ezzel a nyugtalanság fészke marad. Szlovénia sikeresen kimentette magát a délszláv szövetségi állam romjai alól, és az EU tagállamává lett. A többi utódállam azonban gyenge gazdasága és ingatag politikai állapota miatt tartósan kívül reked az európai kereteken. Az előfeltételek hiánya folytán egyelőre zárva van a politikailag szétszabdalt térség országai előtt az Európai Közösség kapuja, miközben nyilvánvaló, hogy a jövőbeni fejlődés útja egyedül ezen a kapun keresztül vezethet. Az országok felkészítése a jövőendő csatlakozásra és együttműködésre az EU felelős döntéshozóit komoly erőfeszítésekre készíti. Nincs más útja azonban az európai béke tartós biztosításának.

Etnikai tarkaság, hagyományok

A térség megoldatlan kérdései közé tartoznak az etnikai sokszínűség okozta konfliktusok is. Karl W. Deutsch, a nemzeti kérdés egyik neves teoretikusa „lyukakkal átszagatott tarka selyemkendőhöz” hasonlította a balkáni térség etnikai térképét. Birodalmak frontvonalán, a nagyhatalmi politika szeszélyeinek kiszolgáltatva, geográfiailag rendkívül tagolt térségben éltek itt a különböző népcsoportok. A nemzetállam kései megjelenése a több évszázados oszmán megszállás, illetve az ezzel szembeni ellenállás egyik következménye volt. A nemzetállamok megalakulása rengeteg konfliktussal járt együtt. A két világháború közötti jugoszlávizmus – mint eszme és politikai törekvés – maga is ebből a helyzetből eredt, és átmenetileg jó megoldásnak látszott a nemzetállami fejlődésben megrekedt térség egésze számára, az integráció egyik lehetséges formáját kínálva. A

föderalizmus és a pártállami alapokon nyugvó államszocialista etatizmus ellentmondása azonban az államalakulat széttobbanásához vezetett.

A hányatott történelem sokféle hagyományt teremtett. Az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező *Horvátországban* és hagyományosan a dalmát tengerparton mindig erős volt a katolicizmus befolyása, amely meghatározta a politikai környezetet és a társadalmi, politikai szerkezetet is. *Szerbiában* az ortodox kereszténység államvallás volt; a határőrvidék-jelleg és az állandó szabadságküzdelmek az oszmán elnyomás ellen erősítették a hősiesség és az erő romantikus kultuszát. Ezt a német megszállás elleni sikeres partizánháború csak tovább növelte. Tekintélyuralmi hagyományok, erős állami hivatalnoki és katonai kaszt létezése és gyenge társadalmi szervezettség jellemezte az országot.

Bosznia-Hercegovina politikai és kulturális tradíciói ismét mások. Főleg a városokban erős az iszlám hagyomány, ugyanakkor a tartomány etnikailag és vallásilag vegyes karakterű volt, már az Osztrák–Magyar Monarchia idején is. Mindaddig, amíg a jugoszlávizmus hatékony eszme és politikai realitás volt, ez nem okozott konfliktust, de az államalakulat válsága és szétesése éppen itt idézte elő a legsúlyosabb konfliktusokat.

Koszovó tartományban, amelynek területéhez történelmi mítoszok kapcsolják a szerbeket, idővel egyre erőteljesebb lett az albán etnikum számbeli fölénye. Ugyanakkor az albánság vallásilag maga is megosztott. Albánia és Koszovó állami integrációja elé azonban nem csak a nemzetközi politika gördít akadályokat, de a két területi egység integrációja gazdasági okokból is nehezen kivitelezhető és ezért valószínűtlen.

Macedónia külön államiságára is az etnikai keveredés jellemző, emellett a volt tartomány kis területű gazdasága önmagában életképtelen. Az egykori Jugoszláviában kialakult gazdasági cserekapcsolatok széttzilálása csak súlyosbítja a politikai konfliktusokat.

Gazdasági elmaradottság

A nemzeti-etnikai tarkaságnál és a nemzeti ambíciókkal összefüggő történelmi sérelmeknél sokkal fontosabb magyarázó tényező a *gazdasági elmaradottság* tartóssá válása a balkáni régióban, amely a modern fejlődés fő akadályja. A Balkán nem véletlenül a puszkaporos hordó szinonimája a nemzetközi politikában. A II. világháború után létrejött jugoszláv szövetségi államról, amely kezdetben sikeresnek tűnt, kiderült, hogy csak ideiglenes keretet nyújtott a békés együttélés és a gazdasági fejlődés egy meghatározott típusa számára, maga viszont nem bizonyult fenntarthatónak. Elég röviden utalni például a magas munkanélküliségre, ami a jugoszláv vendégmunkások nyugat-európai áradatával volt csak lecsapolható, illetve arra, hogy a térség gazdasági egyenlőtlenségeit nem si-

került felszámolni. A *kiegyenlítő politika* terheit a fejlettebb tartományok viselték, amit politikailag a szövetségi államon belüli szerb politikai szupremácia támasztott alá. Az ezt biztosító állami-hatalmi bürokrácia felemésztette a fejlesztési források tetemes részét. Az utolsó időszakban Jugoszlávia gazdasága már csak folyamatos nyugati hitelekkel és segélyekkel volt képes fennmaradni.

A hidegháború végével viszont megszűnt a nyugati hatalmak érdekeltsége a jugoszláv különutasság fenntartásában és finanszírozásában. Ekkor rögvest kiderült a gazdasági konszolidáció kilátástalansága, és fellángoltak a politikai konfliktusok is. Romló gazdasági feltételek mellett – akár a realista külpolitikai iskola, akár a racionális választás elméleti logikája szerint – nem várható a veszteségek toleráns, megegyezésszerű elosztása és az ezen alapuló békés szétválás. A szerb állam nacionalista vezetőinek erőltetett egységpolitikája ebben a helyzetben csak az ország felbomlását előidéző arrogancia volt.

A felvétel kritériumai

A daytoni megállapodás nyomán (1995) a délszláv válság fegyveres harcokig éleződő konfliktusai csillapodtak, de nem szűntek meg. Az egész térség, de mindenekelőtt Bosznia-Hercegovina belső rendje és Koszovó státusa mindmáig (2007 ősze – a szerk.) csupán egy nemzetközi felügyelet mellett fenntartott, kikényszerített ideiglenes állapot. Ezt a helyzetet tartósan ma *csak az európai integráció* képes megoldani, és az is csak hosszabb távon. Kérdés, hogy milyen gazdasági intézkedéseket kell tenniük maguknak az érintett országoknak, hogy megfeleljenek az unióhoz való csatlakozás feltételeinek? Továbbá, milyen szintű alkalmazkodást követelhet meg az EU az integrációhoz elengedhetetlenül szükséges *politikai kompatibilitás* megteremtéséhez?

Mi az, amit a nyugat-balkáni térségben politikai tekintetben hiányolhatunk? A közép-kelet-európai államok számára az ún. *koppenhágai kritériumok* 1993-ban a csatlakozás politikai feltételeként előírták a jogállamiság és a demokrácia elveinek az érvényesülését.

Formailag az EU által megkövetelt demokratikus normák már ma is fennállnak minden délszláv utódállamban, még ha a hagyományos politikai kultúra nem is támogatja azokat. Milošević bukása óta a térség országai immár mind többpárti alapú, parlamentáris demokráciák, ahol az állam-

2. táblázat

MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA A BALKÁN ORSZÁGAIBAN (%)

ORSZÁG	2001	2002	2003	2004	2005
Albánia	16,4	15,8	15,0	14,4	14,0
Bosznia és Hercegovina	39,2	40,9	42,0	42,8	46,0
Bulgária	19,7	17,8	13,6	11,9	10,1
Horvátország	15,9	14,8	14,3	13,8	13,1
Macedónia	30,5	31,9	36,7	37,2	37,3
Románia	6,6	8,4	7,0	8,0	7,0
Szerbia	12,2	13,3	14,6	18,5	20,0

Forrás: A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban?
MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet Budapest, 2007. 337. o.

főt a parlament választja meg. Nem is csak többpárti, egyenesen sokpárti pluralizmus érvényesül. Minden új államnak demokratikus alkotmánya van. Ismétlődő szabad választásokon változatos kormánykoalíciók kerültek hatalomra.

Bosznia-Hercegovina helyzete

A legkritikusabb helyzet Bosznia-Hercegovinában, valamint Koszovóban alakult ki. A mintegy 4,5 millió lakosú Bosznia-Hercegovina 1991-ben deklarálta szuverenitását és 1992 márciusában a korábbi Jugoszláviával szembeni függetlenségét, egy erről szóló referendum után, amelyet a szerb lakosság bojkottált. A muszlim vallású lakosságot jelentő bosnyák népcsoport nincs többségben, a lakosság 48%-át teszi ki, a második a szerb közösség 37,1%-kal, harmadik a horvát népcsoport 14,3%-kal. (A lakosság 40%-a muszlim, 31%-a ortodox és 15%-a katolikus.)

A függetlenséggel szembeni szerb ellenállás polgárháborúhoz vezetett, amelyben a boszniai szerbséget a szerb állam támogatta. A cél egy nagy-szerb államhoz való csatlakozás volt, mivel nem ismerték el a bosnyák államot. 1994-ben a bosnyákok egyezséget kötöttek a horvát népcsoporttal, és a háború kétfrontossá vált.

Bosznia a legszegényebb országok közé tartozik. Kicsi és rossz hatásfokú agrárgazdaságok jellemzik, a mezőgazdasági cikkek terén importra szorulnak, a munkaerő 30%-a az iparban, 50%-a a szolgáltatásban dolgozik. A népesség negyede a szegénységi küszöb alatt él. Lassan nő a privát szektor, de 40%-os az állami tulajdon.

A növekedés 2003–2006-ra elérte az 5%-ot. Magas az államháztartási hiány és a munkanélküliség. Nyugati bankok ellenőrzik a bankszektort. Az ország tagja lett a közép-európai szabad kereskedelmi egyezménynek. Jelentős újjáépítési és humanitárius segélyben részesül, de fel kell készülnie arra, hogy ez idővel csökkenni fog. Az egy főre jutó GDP: 5600 dollár.

A konszolidáció legfontosabb fejleménye, hogy az 1995-ben Daytonban született békemegállapodás véget vetett a három évig folyó szecessziós háborúnak. A megállapodás egy multietnikus, demokratikus közös kormányzatot írt elő a diplomáciai és pénzügyi politika tekintetében, másfelől viszont szemi-szuverén jogokkal ruházta fel az egyes etnikai közösségeket. Két önálló területi kormányzatot irányoz elő, a bosnyák–horvát föderációt egyfelől, és a boszniai szerb önkormányzatot másfelől. A békemegállapodás betartásán egy főmegbízotti hivatal és az IFOR erői őrködtek. Ez utóbbit a NATO vezette stabilizáló erő, az SFOR váltotta fel, és 2004 decemberében ennek a helyét vette át az EUFOR, melynek célja a béke és stabilitás fenntartása az ország egészében. Az EU tehát közvetlen stabilizáló erőként van jelen a térségben.

Az államforma szövetségi demokratikus köztársaság lett, két belső kormánnyal és egy nemzetközileg felügyelt kerülettel. Az államfői tisztséget nyolc hónapos rotációval töltik be az elnökség tagjai. Kétkamarás parlament van, az alsóház, a skupština (a 42 mandátumból egyharmad, 14 a szerbeké), a felsőház a Dom Naroda, 15 mandátummal (5-5-5 elosztással). Igen tagolt pártrendszer és mozgalmas politikai élet létezik. A daytoni egyezményt betartató nemzetközi felügyelet miatt azonban gyakorlatilag egyfajta *nemzetközi protektorátus* van érvényben.

Horvátország – az EU felé

A szintén 4,5 millió lakosú Horvátország katolikus tradíciójú, az Osztrák–Magyar Monarchiába tagolt tartomány volt, mielőtt a délszláv királyságban, majd a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban korlátozott autonómia révén megnyílt előtte az önálló nemzeti fejlődés útja. 1991-ben éles területi konfliktusba került Szerbiával. A szecessziós háború nyomán Szlavónia keleti területei csak 1998-ban kerültek vissza az ENSZ felügyelete alatt Horvátországhoz. A háború komoly károkat okozott az ország gazdaságának. A tengerparti üdülturizmus, mint az egyik fő jövedelmi forrás, jelentősen visszaesett. Azóta a gazdasági növekedés újra megindult, piacgazdasági reformok zajlanak, de erős állami tulajdon mellett, jelentős területi egyenlőtlenségekkel. Viszonylagosan még mindig magas a munkanélküliség.

Horvátországban a korábbi elnöki rendszerből – Franjo Tudjman halála óta – konszolidált demok-

ratikus parlamentarizmus lett, többpárti pluralizmussal. A háborús bűnökkel foglalkozó hágai Nemzetközi Törvényszékkel való együttműködés kezdetben akadozott, de idővel belátták ennek elkerülhetetlenségét, és néhány háborús bűnökkel vádolt katonai vezetőt kiadtak. Az ország gazdasági nehézségekkel küzd, de politikai tekintetben jó úton halad az uniós csatlakozás felé. A tárgyalások előrehaladott állapotban vannak, és a csatlakozás nemzetközi támogatottsága is jelentős.

Szerbia és Koszovó

A szerb nacionalista vezetők politikáját sokan a délszláv háború fő okának tartják. Milošević uralma siettetette az ország etnikai vonalak mentén való széthullását, háborúhoz és etnikai tisztogatásokhoz vezetett. 1992-ben ezért a maradék Kis-Jugoszláviát kizárták az ENSZ-ből. A daytoni egyezmény aláírása nem vetett véget az ország felbomlási folyamatának. 1998-ban albán felkelés tört ki Koszovóban, amire irreguláris szerb büntetőexpedíció volt a válasz. A tömeges mészárlás és a több százezer albán menekült áradata nemzetközi felháborodást váltott ki. 1999 tavaszán a NATO bombázni kezdte Kis-Jugoszláviát, hogy a kormányt politikája megváltoztatására kényszerítse. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244. számú határozata elrendelte a NATO vezette nemzetközi haderő, a KFOR állomásoztatását Koszovóban, a helyi lakosság védelmében. Felállították az ENSZ égisze alatt működő Egyesült Nemzetek Ideiglenes Igazgatási Misszióját (UN Interim Administrative Mission in Kosovo, UNMIK), amelynek feladata az önkormányzó intézmények létrehozása és a demokratikus választások lebonyolítása volt. Az ENSZ-főtitkár különleges

3. táblázat					
EGY FŐRE JUTÓ GDP AZ EU-15 ÁTLAGÁNAK SZÁZALÉKÁBAN (ÁRFOLYAM ÉRTÉKEN)					
ORSZÁG	2001	2002	2003	2004	2005
Albánia	6,49	6,70	6,92	7,99	7,95
Bosznia és Hercegovina	6,22	6,38	6,65	6,77	7,25
Bulgária	8,10	8,61	9,14	9,75	10,27
Horvátország	21,09	22,34	23,27	24,30	25,09
Macedónia	7,96	8,12	8,20	8,22	8,23
Románia	8,45	9,11	9,44	10,62	13,61
Szerbia	6,50	8,25	9,02	9,26	9,52
Magyarország	23,96	27,80	29,02	31,23	32,33
EU-15	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban?
MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet Budapest, 2007. 335. o.

megbízottja mellett egy ideiglenes Egyesült Adminisztratív Tanács működik. A választások eredményeként létrejöttek az albán kormányzati és önkormányzati szervek, de Koszovó státusa bizonytalan maradt.

A 2004-es koszovói lázongás új nemzetközi tárgyalásokhoz vezetett a tartomány státusáról. Az albánok a végleges elszakadás és önálló államiság mellett vannak, a szerbek viszont élesen ellenzik a tartomány szuverén államiságát, Koszovót Szerbia részének tekintik, és legfeljebb tartományi autonómiát hajlandók garantálni. A szerbek igényeit támogatja Oroszország, ezért megíjósolhatatlan a vita kimenetele. Koszovóban már a szerb szupremáciának a maradéka sem biztosítható. A szerbség mégis ragaszkodik hozzá, mint szuverenitásának utolsó bizonyítékához, és a szerb kormányt ebben a közvélemény is támogatja.

Koszovó bizonytalan státusa ugyanakkor *gátja a gazdasági konszolidációnak*, hiszen e terület volt az egykori Jugoszlávia gazdaságilag leginkább elmaradott térsége. Alacsony mértékű az urbanizáció, a lakosság túlnyomó része falvakban él, harmada a szegénységi küszöb alatti szinten. Magas a munkanélküliség és az infláció. A gazdasági növekedés megindult ugyan, de nagyon alacsony szintről.

Ami Kis-Jugoszláviát illeti, 2000-ben megbukott Milošević. A demokraták a parlamenti választáson elnyerték a kormánytöbbséget, és Koštunica lett az államelnök. 2001-ben Miloševićet letartóztatták, és átadták a hágai Nemzetközi Törvényszéknek, ahol többévi fogság után – melynek során a saját védelmét maga látta el – a börtönben halt meg 2006-ban, a hírek szerint természetes halállal.

2001-ben Kis-Jugoszláviát visszavették az ENSZ-be. 2003 óta Szerbia és a többségében szerbek lakta Montenegró laza szövetségi államot alkotott egészen 2006. június 3-ig, amikor Montenegró is – egy, a szétválásról tartott referendum döntésére hivatkozva – kivált a szövetségi államból. Szerbia az egykori Jugoszlávia utódállamának deklarálva magát 2006-tól új alkotmányt vezetett be: politikai rendszere köztársaság, egykamarás parlamenttel, sokpárti rendszerrel, alkotmánybírósággal.

Formailag tehát Szerbia is megfelelne a politikai kritériumoknak, de a politikai kultúra nem támogatja a liberális reformokat. Kétségek vannak a jogállamiság normáinak érvényesülésével kapcsolatban is. Az országban sok Boszniából, Horvátországból vagy Koszovóból érkezett szerb politikai menekült van, ami a politikai radikalizmus egyik forrása.

Az ország gazdasága megszenvedte a hosszú háborúskodást, sokáig gazdasági szankciók is sújtották. Infrastruktúrájának jelentős részét lerombolták a bombázások. Az ország visszatért a nemzetközi intézményekbe, nemzetközi újjáépítési segélyben részesül, a Párizsi Klub törölte adósságai kétharmadát, a maradék felét magánhitelezők írták le. Részt vett a brüsszeli stabilizációs és társulási

egyezményben, tagja a WTO-nak. Mindazonáltal magas a munkanélküliség. Az EU-val való szorosabb együttműködésnek gátja, hogy a háború főbűnöseinek tekintett Karadžićot és Mladićot még nem adták ki a hágai törvényszéknek.

Összefoglalás

Az EU, amióta elkötelezte magát a balkáni térség konszolidációjára, kilátásba helyezve a térség országainak integrációját is, rendkívüli hatást ért el, még ha sok feladat van is hátra a teljes csatlakozásig. A legfontosabb pozitívum, hogy sikerült meggátolni a háborús cselekményeket, kezdenek helyreállni az országok közötti kapcsolatok. Sikerült a legtöbb kérdésben elérni az együttműködést a nemzetközi szervezetekkel, és az uniós csatlakozás kilátásba helyezése számos társadalmi, politikai és gazdasági reformot indított el. Bizalomerosztó intézkedések történtek a konfliktusban álló felek közt, megkezdődött a harc a szervezett bűnözés ellen. A gazdaság erősödik, különösen a tengerparton történnek jelentős beruházások, de továbbra is magas a munkanélküliség, és a beruházások főleg a nagyobb országokba irányulnak. A térség fejlődése külső forrásokra utalt, miközben a befektetők vonzása és a helyi vállalkozások erősödése politikai stabilitást és gazdasági reformokat igényel, továbbá működő jogállamot. A gazdasági átalakulás jelentős szociális terhekkel is jár, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A térség gazdasági fejlődését fékezi a politikai széttagoltság is. A potenciális beruházók regionális méretekben gondolkodnak. Ezért fontosak az olyan egyezmények, amelyek regionális együttműködést feltételeznek, mint például a közép-európai szabad kereskedelmi övezetbe csatlakozás, az energiaközösségi paktum az Európai Bizottsággal, a beruházási egyezmény (Investment Compact), a kisvállalkozások támogatása és a szociális kohézióra irányuló kezdeményezések.

A reformok fő előmozdítója és garanciája a térségben az EU-csatlakozás kilátásba helyezése. Számolni kell azonban azzal, hogy – talán Horvátország kivételével – a csatlakozás nem következik be rövid időn belül. Az alkalmazkodás az európai elvárásokhoz eltérő tempójú, és sok feladatot kell még megoldani.

A politikai konfliktusok csillapodásával előtérbe kerül a gazdasági, társadalompolitikai fejlesztés. Az EU számára a Balkán konszolidációja egyfajta kísérleti műhely, a Fekete-tenger melléki országokhoz való viszony szempontjából is. El kell kerülni, hogy Európa közepén a kudarcot vallott államok szimptomája váljon uralkodóvá. Ehhez minden szinten szükség van támogatásra, a nemzetközi diplomáciától a gazdaságpolitikai fórumokon át a különböző alapítványok és civil társadalmi szervezetek tevékeny közreműködéséig.

Az Európai Unió (EU) 2003-ban zöld utat adott valamennyi nyugat-balkáni ország számára a csatlakozásra. Thesszaloniki-ben – legalábbis papíron – megnyílt az út a teljes jogú tagság felé. A tagsághoz vezető út vonatkozásában azonban az egyes országok különböző kategóriákba kerülnek. Ha Romániát és Bulgáriát a Balkánhoz számítjuk, és nemcsak a Nyugat-Balkánról beszélünk, sőt idevesszük Görögországot és Szlovéniát is, akkor a Balkán csatlakozási folyamata több mint negyedszázada, Görögország 1981-es integrálásával indult. Több mint két évtized után folytatódott ez a lánc Szlovénia 2004., majd Bulgária és Románia 2007. évi csatlakozásával.

A jelenleg (még) kívülállók az integrációs folyamat *eltérő fokozatait* képviselik. Horvátország 2005-ben megkezdte a tárgyalásokat. Különböző remények, elképzelések vannak, hogy ezek mikorra fejezhetők be. Macedónia tulajdonképpen lezárta a csatlakozási tárgyalások előtti szakaszt, de mind a mai napig nem kapott dátumot arra, hogy mikor kezdődnek meg a csatlakozási tárgyalások. Amikor az EU kidolgozta Balkán-politikáját, akkor tulajdonképpen stabilizációs és társulási folyamatot indított el, amelynek eredményeként ún. stabilizációs és társulási megállapodások születhetnek.

Ilyen megállapodást írtak alá Albániával, és gyors tárgyalások eredményeként ratifikálásra vár Montenegróval. Bosznia-Hercegovina is elérhette volna ezt a stádiumot, amennyiben a 2007. márciusi határidőig megszületett volna a rendőrségre vonatkozó belső reform. Több szakaszban el-

INOTAI ANDRÁS

Az EU délkelet-európai politikájának dilemmái

indultak a tárgyalások Szerbiával. Mivel azonban a szerbek nem adták ki a háborús bűnösöket, ami az említett szerződés egyik alapfeltétele, 2006 májusában az EU beszüntette a tárgyalásokat. Bár ezek újraindultak, a feltételek nem változtak. És van egy olyan terület, nevezetesen Koszovó, amelyikkel egyelőre

semmiféle intézményi kapcsolata nincs az uniónak. (A 2007. szeptemberi konferenciát követően, októberben ratifikálták az EU–Montenegró megállapodást, és ratifikáció előtti stádiumba hozták az EU–Szerbia dokumentumot.)

Egy rendkívül színes szöttes bontakozik itt ki, amelynek a kezelése egyszerre igényli az érdeknek, az egyéni előrehaladásnak az értékelését, ugyanakkor pedig a regionális stabilitás valamilyen mértékű, kritikus minimum tömegének a fenntartását. Nem kétséges, hogy bármilyen ettől való eltérés komoly egyensúlyi problémákat okozhatna akár az érdek szempontjából jobban teljesítő országokban belső, társadalmi feszültségek formájában, akár az egyes országok között, regionális szinten.

Működőképesség

Az egyik alapkérdés: működőképese-e azok az államok, amelyek létrejöttek a Nyugat-Balkánon? Horvátország például „működőképes” államnak tekinthető. Mellette azonban vannak „gyenge” országok: Macedónia, Montenegró. Vannak nemzetközi protektorátusok: Bosznia-Hercegovina és Koszovó. És van egy töredékország, Szerbia, amely éppen ezekben az években éli meg a maga Trianonját. És ennek következményei, amint a magyar történelemből és a társadalmi tudatfejlődésből ismerjük, többnyire nem tűnnek el fél generáción belül.

Egészében véve *nem kialakult nemzetállamok* kívánnak csatlakozni az unióhoz, hanem államot építő és ennek során sikeres vagy kudarcos folyamatokat tapasztaló országok. Valamennyi ország még ma is – és ez a továbbfejlődés egyik igen veszélyes csapdája – tulajdonképpen az ex-jugoszláv gazdasági nacionalizmus fogságában él, akár a kereskedelempolitikát, akár a működő tőke befogadását, akár számos más jogi szabályozást nézünk. Mindez az 1970-es évek kettéosztott Európájában sikeresnek mondott Jugoszlávia öröksége. Ez azonban az egységesülő Európában kifejezetten visszahúzó, retrográd, a fejlődést gátló elemmé vált. Ezt a helyzetet vala-

1. táblázat

ÉVES ÁTLAGOS INFLÁCIÓ (%)

ORSZÁG	2001	2002	2003	2004	2005
Albánia	3,1	5,2	2,3	2,9	2,0
Bosznia-Hercegovina	3,1	0,4	0,6	0,7	2,9
Bulgária	7,4	5,8	2,3	6,1	5,0
Horvátország	4,9	1,7	1,8	2,1	3,3
Macedónia	5,5	1,8	1,2	-0,4	0,5
Románia	34,5	22,5	15,3	11,9	9,0
Szerbia	93,3	16,6	9,9	11,4	16,2

Forrás: Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban?
MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet Budapest, 2007. 338. o.

mennyi nyugat-balkáni országnak meg kell(ene) haladnia. Nyilvánvalóak a különbségek egyrészt Kelet-Közép-Európa és az említett balkáni országok között az export volumenében és szerkezetében, a külkereskedelmi mérleg helyzetében, a külföldi tőke szerepében, de a belgazdaságot nézve a gazdasági szerkezetátalakításban (pontosabban annak hiányában), a privatizációs filozófiában és gyakorlatban, a munkanélküliség mértékében, a migrációban stb.

Kérdés, hogy a tagság ígérete a Nyugat-Balkánon felgyorsítja-e a sikeresen funkcionáló állam építését, és ezt a helyes struktúrában gyorsítja-e fel, vagy éppen intézményi vákuumot teremt, mert az egyes országok ezeknek a követelményeknek a belső adottságaiknál vagy hiányosságaiknál fogva – legalábbis egyelőre – nem tudnak megfelelni.

Az unió dilemmái tulajdonképpen két nagy kérdéskör köré csoportosíthatók. Az egyik a *regatta-elv*, a másik a *feltételeesség elve*. A regatta-elv arra épül, hogy több olyan ország van, amely eltérő fejlettségű, közöttük az adott érdek alapján kell differenciálni. Ez azonban ellentmondhat a regionális stabilitás követelményének. Ezért ha az egyik ország előre lép, akkor valamilyen formában, függetlenül attól, hogy a másik ország érdemileg tett-e valamit vagy sem, megjutalmazták. Ennek tipikus esete volt a Horvátországgal való tárgyalások megkezdése, ami erősen kötődött ahhoz, hogy ratifikálták a stabilizációs és társulási megállapodást Albániával, egy olyan országgal, amely három hónappal korábban – európai uniós bizottsági dokumentumok szerint – messzemenően nem teljesítette azokat a feltételeket, amelyeket egyébként az ilyen szerződés aláírása előtt teljesíteni kellett volna.

A regatta-elv jól működött Közép- és Kelet-Európában. Hiszen itt az EU mint külső modernizációs, stabilizációs, fejlesztési horgony, nagyon komoly szerepet játszott abban, hogy azok a gazdasági, társadalmi, intézményi változások végbementek – és gyorsan mentek végbe –, amelyek eredményeként lehetővé vált a teljes jogú tagság. Nem biztos azonban, hogy ez a folyamat így működik a Balkánon is. Nem biztos, hogy a jutalmazás és büntetés mindig ugyanazzal a hatással jár, mint amivel Közép-Kelet-Európában járt. Amennyiben valakit túlzottan büntetünk, vagy valakit, akit jutalmazni kellene, nem tudunk a regionális stabilitás prioritása miatt megjutalmazni, akkor az unió szavahihetősége veszélybe kerül. Kiélezett helyzetben akár saját Balkán-politikájának foglyává is válhat az európai integráció.

A bővítés feltételei

Az EU bővítési politikája kezdettől fogva bizonyos feltételekhez kötött. A római szerződésben kettő ilyen volt. Az egyik: az országnak európai országnak kell lennie, a másik: csak demokratikus ország csatlakozhat.

Már a közép- és kelet-európai csatlakozási tárgyalások előtt, Koppenhágában, 1993-ban ezek a kritériumok kibővül-

2. táblázat

A REÁL GDP ÉVES NÖVEKEDÉSE

Országok	2002	2003	2004	2005
EU-25	1,2	1,3	2,4	1,7
EU-15	1,1	1,1	2,3	1,6
Albánia	4,2	5,8	5,7	5,8
Bosznia-Hercegovina	5,5	3,0	6,0	5,5
Bulgária	5,6	5,0	6,6	6,2
Horvátország	5,6	5,3	3,8	4,3
Macedónia	0,9	2,8	4,1	4,1
Magyarország	4,4	4,2	4,8	4,1
Montenegró	1,9	2,5	4,4	4,2
Románia	5,1	5,2	8,5	4,1
Szerbia	4,2	2,5	8,4	6,2
Szlovénia	3,5	2,7	4,4	4,0

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok.

tek. Sokkal több mindenről volt már szó, amint azt a mindenki által jól ismert ún. *koppenhágai kritériumok* tükrözik. Továbbmegyek: Bulgária és Románia 2000 elején megkezdett tárgyalásait már attól tették függővé, hogy a román, illetve a bolgár politika egy-egy konkrét területen vállalja-e az EU követelményeinek való megfelelést. Ez Bulgáriában közismerten az atomerőmű bezárása volt, ami mind a mai napig óriási viták tárgya, Romániában pedig az árvaházak kérdése.

Az EU felvételi kritériumrendszere az unió fejlődésével állandóan változik. Az ún. közösségi vívmányok (*acquis communautaire*) bővülnek, és minél később csatlakozik egy ország, annál nagyobb mennyiségű közösségi jogszabályt kell elfogadnia. Ezt Magyarország is tapasztalta a csatlakozási tárgyalások során. Nekünk 90 ezer oldalas közösségi joganyagról kellett tárgyalnunk, szemben a spanyolokkal és a portugálokkal, akik még „csak” 40 ezer oldalon kellett, hogy átrághassák magukat (ebből is 36 ezer oldalt tettek ki a mezőgazdasági politikával kapcsolatos ügyek). Most már 120 ezer oldalra rúg ez a jogszabály-gyűjtemény, és a következő években egyre csak nőni fog.

A feltételek szigorodásának, illetve szaporodásának másik oka, hogy minél több tagállam van az unióban, annál inkább fogalmazódhatnak meg önálló, sajátos tagállami érdekek, amelyeket valahogy ebben a közösségi kritériumrendszerben kell elhelyezni. Nem utolsósorban a legutóbbi bővülés tapasztalatai is beépülnek a jövőben csatlakozó országokkal szemben támasztott kritériumrendszerbe. Magyarországnak, a 2007-ben csatlakozott Bulgáriának és Ro-

mániának is nagy felelőssége van abban, hogyan alakul a következő években az EU kritériumrendszere, felvételi képessége a nyugat-balkáni országok felé.

Sokkal szigorúbbak lettek a politikai kritériumok a háborúk, az etnikai kérdések, a gyengén felkészült államok kapcsán, a korrupcióval és a szervezett bűnözéssel összefüggésben. A menekültek visszafogadásának feltételeit is teljesíteni kellett, nem beszélve a hágai Nemzetközi Törvényszelekről. Sőt, a regionális szabad kereskedelem a térség országai között is előfeltételként szerepelt. (Ez utóbbi papíron megvalósult.) A CEFTA-országok közötti szabad kereskedelem megvalósítása ajánlásként szerepelt az EU hivatalos dokumentumaiban, de nem volt előfeltétele tárgyalások megkezdésének és a tárgyalások sikeres befejezésének sem.

A nyugat-balkáni országok uniós csatlakozásának megkerülhetetlen tényezője az európai közvélemény alakulása. Jelenleg eléggé elterjedt hivatkozási alap a további bővítésekkel szemben az úgynevezett „bővítési fáradtság” (*enlargement fatigue*). Igen nehéz vállalkozás annak elmagyarázása és megértetése a nyugat-európai közvélemény jelentős részével, hogy itt nem annyira bővítési fáradtságról, mint sokkal inkább nyugat-európai reformképtelenségről van szó. A 2004 utáni három év tapasztalatai egyáltalán nem támasztják alá azt a nézetet (érzetet), miszerint a bővítés váltotta volna ki az EU „fáradtságát”.

Dilemmák

Az egyik dilemma az, vajon mi a kölcsönviszony és a sorrendiség a *stabilizáció* és az *integrációképesség* között? Az-e, hogy az európai integráció biztosítja a szükséges stabilitást? Igen. Vagy pedig csak egy megfelelő stabilitás után lehet lényegesen előrelépni az integráció felé? Az unió jelenlegi szabályai szerint protektorátusok, vagyis nem teljes jogú államok nem lehetnek a tagjai. Megszüntethető-e azonban ez a protektorátusi státus a súlyos instabilitás kockázata nélkül a belátható jövőben, akár Bosznia, különösen pedig Koszovó esetében?

További dilemma, és évek óta alapvető vitatéma a Világbank és az Európai Bizottság között a *felzárkóztatás sorrendisége*. A Világbank abból indul ki, hogy egy ország először el kell hogy érjen egy olyan gazdaságfejlettségi szintet, amely mellett lehetővé válik a modern intézmények kiépítése. Az EU gyakorlatilag a teljes követelménylistájában messzemenően elsőbbséget biztosít a megfelelő uniókonform intézmények kiépítésének. Egy nagyon elmaradott ország esetében azonban az intézményfejlesztési pálya igen jelentős gazdasági vákuumot teremthet. Vagyis ki lehet építeni az intézményeket, de nem lehet azokat érdemleges gazdasági-társadalmi tartalommal megtölteni. A másik ilyen különbség – ez ránk és több másik, immár EU-tagországra is vonatkozik – a nominális és reális konvergencia közötti ellentmondás. Na-

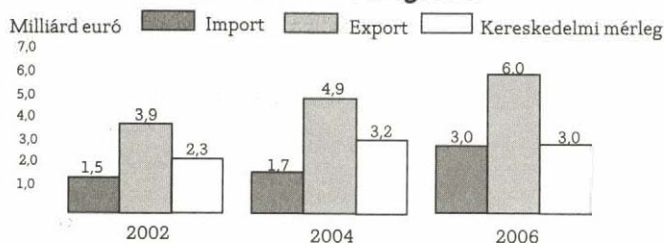
gyon sok nyugat-balkáni ország teljesíti a maastrichti nominális konvergenciakritériumokat. De a belátható jövőben aligha tud versenyképes termelési és exportszerkezet kialakítani (egyes esetekben az idegenforgalmat kivéve). A reális konvergencia messze nem, a nominális pedig esetleg sokkal jobban működik, mint Magyarország esetében.

Igaz-e az, hogy a *regionális szabad kereskedelem* eltünteti a problémákat és begyógyítja a háborús sebeket, mérsékli az etnikai feszültségeket, összehozza a térség országait? Tudjuk, hogy a pénz nagy hatalom, és a rendelkezésre álló pénz képes integrálni piacokat is, embereket is, gondolatokat is. De ez csak akkor működik, ha a regionális kereskedelem az egyes országok gazdasági növekedésében, társadalmi termékében meghatározottan nagy arányt képvisel. Erről pedig szó sincs. A Nyugat-Balkán országai alapvetően az EU-val való szabad kereskedelemben érdekeltek, hiszen az unióval bonyolítják le az egyébként Magyarországgal összehasonlítva rendkívül csekély volumenű exportjuk és valamivel nagyobb volumenű importjuk túlnyomó részét. Nem csak arról van azonban szó, hogy árukkal és szolgáltatásokkal ki lehet-e tölteni egy keretegyezményt. Néha rendelkezésre állnak az áruk és szolgáltatások, de az országok közötti fizikai átjárhatóság nem biztosított. A széttört ex-Jugoszláviában alig vannak határátkelőhelyek. A vámok egymással üzik kisdud játékait. Esetenként vízumnehézségek merülnek fel, hogy egyáltalán egy üzleti szerződés létrejöhesse. Nem beszélve azokról a nemzeti protekcionista akadályokról, amelyeket szép számmal tudunk mi is felsorolni a CEFTA-ban meg tapasztalt „szabad kereskedelem” korszakából. Valódi szabad kereskedelem csak a 2004. májusi EU-csatlakozás után jött létre. Eredményként három év alatt ugrásszerűen nőtt meg az új tagországok közötti kereskedelem. Magyarország kivétel három év alatt a 2004-ben velünk együtt csatlakozott országokba (még Bulgária és Románia nélkül) a teljes kivitel belül 7,5%-ról 13%-ra nőtt. Közben az adott térséggel folytatott kereskedelem mérlege 500 millió eurós deficitből 1,2 milliárdos többletbe fordult.

További dilemma az EU *vízumpolitikája*. Vannak országok, amelyek állampolgárai szabadon mehetnek az EU tagállamaiba. Ebbe a körbe tartozik nemcsak az újonnan csatlakozott Románia és Bulgária, hanem Horvátország is, egyedül a nyugat-balkániak köréből. Ugyanakkor a térségen belül is nagyon különböző vízumpolitikák vannak. Például az albánoknak mindenková kötelező a vízum, a térségen belül is. De a fiatalabb generációk – és ez sokszor elhangzik, elsősorban szerb részről – 80%-a gyakorlatilag nem volt még Nyugat-Európában. Erre nehezen építhetők fel a jövő generációjának Európa-kapcsolatai és Európa-tudata.

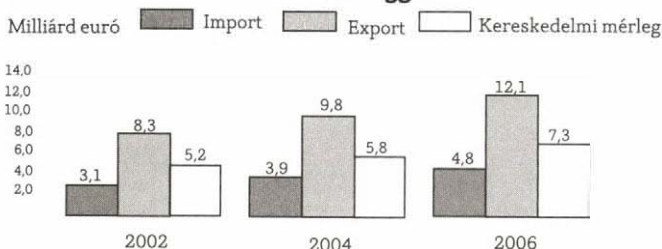
Általában az a vízumpolitikával kapcsolatos álláspont, hogy a korrupció, a nemzetközi bűnözés stb. miatt van rá szükség. Az általános tapasztalat viszont az, hogy a nemzetközi bűnözés többségében hozzájut a vízumhoz, miközben az egyszerű ál-

Az Eu-25 tagállamának árukereskedelme Szerbia–Montenegróval

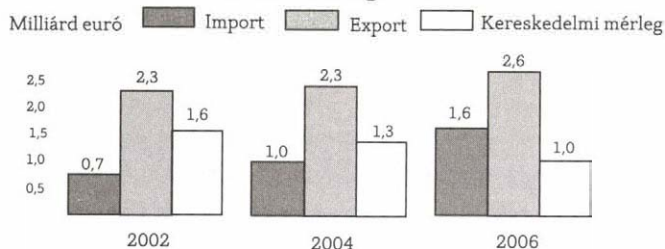
Forrás: Eurostat.

Az Eu-25 tagállamának árukereskedelme Horvátországgal

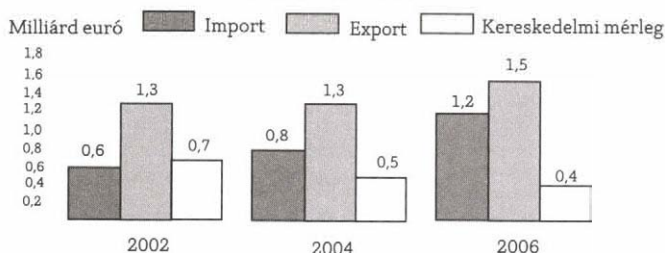
Forrás: Eurostat.

Az Eu-25 tagállamának árukereskedelme Bosznia–Hercegovinával

Forrás: Eurostat.

Az Eu-25 tagállamának árukereskedelme Macedóniával

Forrás: Eurostat.

lampolgárok túlnyomó többsége nem (vagy éppenséggel korrupcióval). Tehát ezzel a logikával gyakorlatilag a tisztességes állampolgárokat, az egyes országok lakosságának túlnyomó hányadát büntetjük, és nem tudjuk megszűrni valójában azt a fajta kábítószer-, fegyver-, emberkereskedelmet, amelynek nemcsak kínálati oldala van, ami esetleg a Nyugat-Balkán, vagy a Nyugat-Balkánon keresztüláramló közel-keleti csempészség, de keresleti oldala is. Például milyen alapon működnek albán prostitúciós hálózatok Londonban? A brit rendőrség nem tud közbeavatkozni? Ez csak albán feladat lenne? A jövő szempontjából igen lényeges kérdés, hogyan értelmezzük egyes nyugat-balkáni országok – éppen az eltérő államépítési tapasztalatok, társadalompszichikai és egyéb okok miatt – a *nemzeti szuverenitást*, illetve e szuverenitás bizonyos szegmenseinek átruházását az unióra. Ez a dolog viszonylag simán ment eddig az új tagállamokban. Mert az országok nagy része, ezen belül pedig a politikai vezetők és a lakosság nagy része is belátta, hogy itt nem egyszerűen arról van szó, hogy egyoldalúan átadok bizonyos nemzeti kompetenciákat, hanem valójában ún. megosztott szuverenitás érvényesül (*shared sovereignty*), amelynek eredményeként az EU új tagállamai és állampolgárai is számos olyan új lehetőséghez jutnak hozzá, amivel korábban nem rendelkeztek.

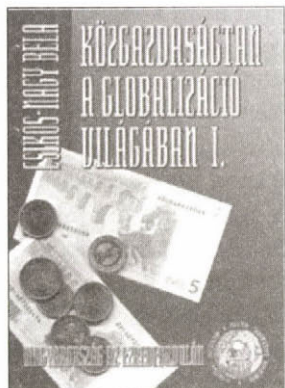
Az unió szerepe

Alapvető kérdés: hogyan képzelem el az EU saját jövőjét, és ezen belül nyugat-balkáni szerepét. A Nyugat-Balkán és az európai uniós politika ebben a vonatkozásban egyaránt keresztülhoz érkezett. Neokolonialista hatalomként tud az unió stabilitást teremteni, például jó ideig még protektorátusokkal, mert esetleg a Nyugat-Balkán jelenlegi instabilitása erre kényszeríti? Vajon az EU-n belül a legutóbbi években megjelent és esetenként erősödő folyamatok – a gazdasági patriotizmustól kezdve a különböző közösségi politikák megkérdőjelezéséig – milyen uniót vetítenek előre: a Nyugat-Balkán stabilizátoraként vagy horgonyként fog működni? És ismeretlen, hogy mi lesz a Nyugat-Balkán jövője a koszovói „rendezést” követően. Mert akármilyen „rendezés” jön, annak következményei vannak. Nincs olyan reális rendezési terv, akár önálló marad Koszovó, akár kettévál, akár valami egyebet találunk ki, aminek az egész térségre, és mindenekelőtt Szerbiára és Albániára ne lenne lényeges hatása (és természetesen a boszniai szerb köztársaságra is).

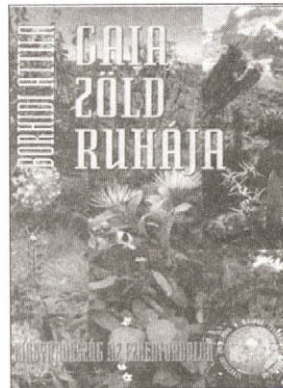
Minden bizonytalanság ellenére az uniónak világos feltételeket és menetrendet kellene adnia. A Balkán-stratégia nem válhat el a közösségi stratégia egészétől. Lehet, hogy éppen az EU, mint rendező-stabilizáló hatalom, balkáni jelenlétének első éveit fogják megteremteni azt, ami olyannyira hiányzik a közös európai kül- és védelmi politika felé vezető úton. Talán éppen a balkáni problémák uniós kezelése (és kezelhetősége) segít az integrációs folyamatok elmélyítésében.

Bp. 2002. 402. p.; 1000 Ft

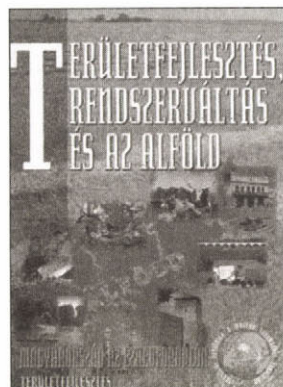
Bp. 2002. 210, ill. 470 p.; I-II. kötet 2550 Ft

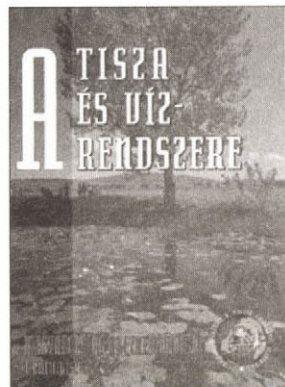
Bp. 2002. 332 p.; 1950 Ft

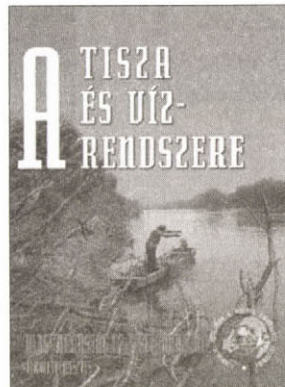
Bp. 2002. 344 p.; 1490 Ft

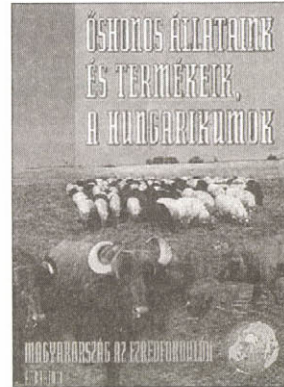
Bp. 2002. 236 p.; 920 Ft

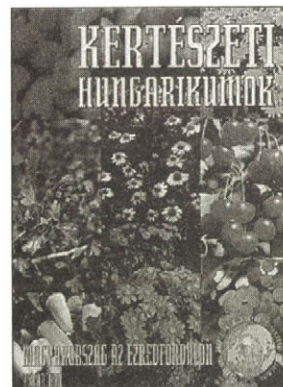
Bp. 2003. 306, ill. 220 p.; I-II. kötet 2600 Ft

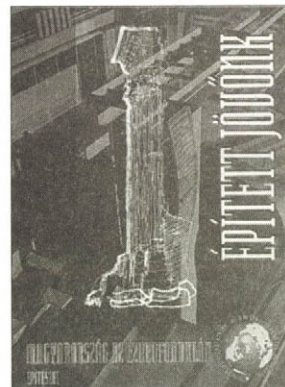
Bp. 2003. 456 p.; 2600 Ft

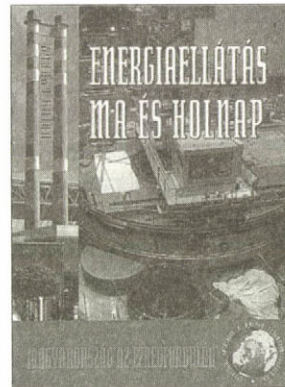
Bp. 2003. 240 p.; 1800 Ft

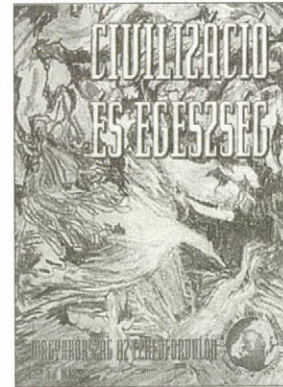
Bp. 2003. 318 p.; 1800 Ft

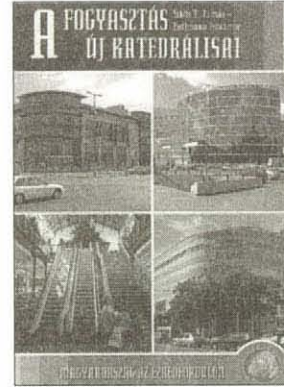
Bp. 2004. 334 p.; 2450 Ft

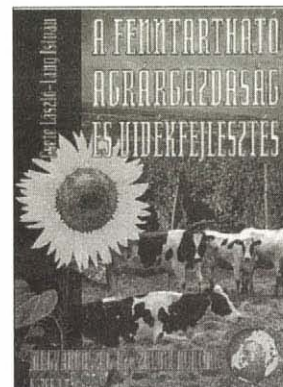
Bp. 2004. 388 p.; 2450 Ft

Bp. 2004. 316 p.; 1850 Ft

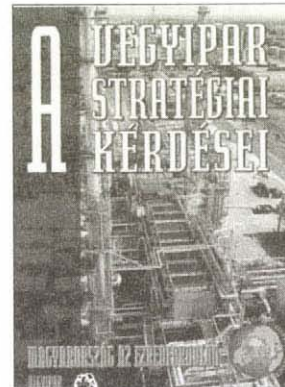
Bp. 2004. 380 p.; 2190 Ft

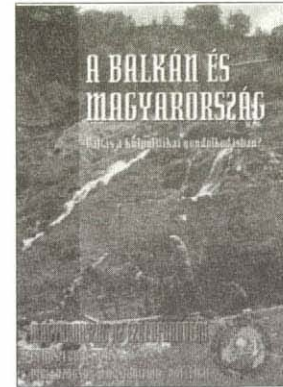
Bp. 2005. 314 p.; 1990 Ft

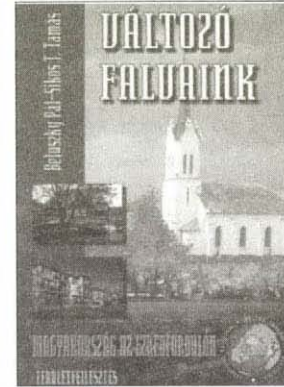
Bp. 2006. 464 p.; 6990 Ft

Bp. 2006. 272 p.; 2150 Ft

Bp. 2007. 430 p.; 2990 Ft

Bp. 2007. 460 p.; 2990 Ft

A kötetek megvásárolhatók a könyvesboltokban, valamint Peres Szilvia terjesztőnél.

Telefon: 224-6700/382; fax: 224-6792; e-mail: szilvia@mtat.k.hu

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI TANULMÁNYOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A kisebbségi politizálás jövőjéről

Glatz Ferenc: Európai magyarságpolitika

Csáky Pál: A továbblépés lehetőségei

Markó Béla: Etnikai politika és modernizáció

Pásztor István: Megújulás: parlamenti politika,
szociális kérdések, Európa

2002

Az Európai Unió folyamatos bővítése arra kényszeríti a magyar állam vezetőit, hogy politikai stratégiájukat a kelet-közép-európai térség fejlődésébe illessék. Hogy törekedjenek a szomszédos – immáron európai uniós tag- – államokkal egyeztetni a fejlesztési terveket a szakpolitikák szintjén. Az Európai Unió kiterjesztése azt a lehetőséget kínálja, hogy a térségben új regionális magyarságpolitika alakuljon ki. A szakpolitikák szintjén. Ehhez szükséges, hogy mind a magyar állam, mind a határokon túli magyar pártok felülvizsgálják programjaikat. Regionalitás, szakpolitikai témák, az európai politikai élet alapjainak figyelembevétele – ez korparancs. És még valami: a nemzeti önazonosságot erősítő eddigi intézmények megtartása. A nemzetpolitika: szakpolitikák összessége.

Lásd Glatz Ferenc: Európai magyarságpolitika című cikkét a 3. oldalon.

Még mindig él az a konzervatív felfogás – amit először még 15 évvel ezelőtt hallottam idősebb kollegáimtól –, amely szerint a kisebbségi pártnak „nem nagyon kell törnie magát külön programok megalkotásával, hiszen a mi közösségünk kapott valamit a történelemtől, a magyarságunkat, ez a hagyomány biztosítja azt, hogy az impériumváltás után 90 évvel is megmaradtunk magyarnak. Nem kell mást tennünk, mint követelnünk és megtartanunk azt az intézményrendszert, amely biztosítja nyelvünk használatát és nemzeti öntudatunk életben tartását. [...]” Én ma úgy gondolom, hogy ez a felfogás addig volt eredményes, amíg a magyar nemzeti közösségek zárt közösségek voltak.

Lásd Csáky Pál: A továbblépés lehetőségei című cikkét a 8. oldalon.

Húsz évvel ezelőtt sokan jósták az identitás érzésének eljelen-téktelenedését. Én úgy gondolom, hogy a közös Európa éppen hogy színesedik, éppen hogy fontosabbá válik az identitások érzése. [...] Azoknak, akik a jövődő közös Európát egy valamilyen egybemosott, elszürkült nemzetek Európájaként képzeltek el, azoknak – legalábbis véleményem szerint – semmiképpen nem volt igazuk.

Lásd Markó Béla: Etnikai politika és modernizáció című cikkét a 12. oldalon.

Ahhoz, hogy a vajdasági magyar politika meg tudjon újulni, nemcsak a klasszikus kisebbségi kérdésekkel kell foglalkozni, az oktatással, művelődéssel, tájékoztatással, nyelvhasználattal, hanem szociális kérdésekkel is. Az emberek ma már azt mondják, nagyon jó, hogy van iskolánk, meg művelődési otthonunk, meg újságunk, meg a hivatalban tudunk magyarul beszélni, de mondjátok meg nekünk, hogyan fogunk élni, miből fogunk megélni, hol lesz munkahely, milyenek lesznek az életkörülményeink? Ezek azok a kérdések, amelyekkel szembe kell néznünk. Ahhoz, hogy versenyképes válaszunk legyen ezekre a kérdésekre, az is szükséges, hogy pozícióink legyenek a politikai életben, és e pozíciók felhasználásával ezeket a célkitűzéseket meg tudjuk valósítani.

Lásd Pásztor István: Megújulás: parlamenti politika, szociális kérdések, Európa című cikkét a 15. oldalon.

Tartalom

• KÖZÖS DOLGAINK •

A KISEBBSÉGI POLITIZÁLÁS JÖVŐJÉRŐL

A határon túli magyar pártok elnökeinek találkozója, 2008. július 8.

GLATZ FERENC: Európai magyarságpolitika.

Megnyitóbeszéd

3

I. Az Európai Unió: a pártpolitika, szakpolitika új igazgatási kerete • II. Új tematikák, új készségek, technikák lehetőségei a magyar állam és a határokon túli magyar pártok politizálásában • III. A magyar állam lehetőségeiről • IV. A cselekvési program lehetőségeiről

CSÁKY PÁL: A továbblépés lehetőségei

8

Az európai fejlődés iránya • Az etnikai politizálás jövője • Kihívások és kezelésük • A nemzeti identitás őrzése • Az unió és a kisebbségek

MARKÓ BÉLA: Etnikai politika és modernizáció

12

Önkormányzati választások • Etnikai politizálás és regionális fejlődés

PÁSZTOR ISTVÁN: Megújulás: parlamenti politika, szociális kérdések, Európa

15

Szerbiai választások • Alkupozícióban • A kisebbségi politizálás jövőjéről

A PARADIGMAVÁLTÁS SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

(Hozzászólások)

18

Kisebbségek az Európai Unióban (TABAJDI CSABA) • Paradigma-váltás a kisebbségi politizálás terén (GÁL KINGA) • A kisebbségi pártok jövője (BAYER JÓZSEF) • Közös kutatási és cselekvési tér (SZARKA LÁSZLÓ) • A civil társadalom és a vállalkozók (BERÉNYI JÓZSEF) • A kisebbségvédelem jogi szabályozásáról (LÁMM VANDA) • Együttműködés a klímapolitikában (LÁNG ISTVÁN) • Regionális programok a Kárpát-medencében (HORVÁTH GYULA) • Környezetvédelem, éghajlat, etnikum (SCHWEITZER FERENC) • Kulturális örökség – regionális szemlélet (MAROSI ERNŐ) • Tudomány és pártpolitika felelőssége (SZÁSZ ZOLTÁN) • Etnikai reneszánsz és hagyományalapú társadalom (HOPPAL MIHÁLY) • Párbeszéd és átfogó cselekvési programok (NÉMETH TAMÁS)

A címlapon: Szabadka főtere, székely kapuk, népi táncosok a Csemadok rendezvényén (montázs)

EZREDFORDULÓ

Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik a História és a Technika mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri utca 53.

Tel./fax: 356-0457

Kiadó: MTA Társadalomkutató Központ

1014 Bp. Országház u. 30. Tel.: 224-6700

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Palovicsné Tihanyi Éva, Nagy Béla,

Horváth Imre és Kocsis Gabriella (borító)

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft., Bp., Vak Bottyán u. 30-32B.

Felelős vezető: Mádi Lajos ügyvezető igazgató

ISSN 1417-8826

A KISEBBSÉGI POLITIZÁLÁS JÖVŐJÉRŐL

A határon túli magyar pártok elnökeinek találkozója,
2008. július 8.

Glatz Ferenc mint az MTA volt elnöke és az MTA Stratégiai Tanulmányok vezetője, 2008. július 8-án a kisebbségi politizálás jövőjéről konzultációra, baráti megbeszélésre hívta meg Csáky Pált, volt szlovák miniszterelnök-helyettest, jelenleg a Magyar Koalíció Pártja (MKP) elnökét, Markó Bélát, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) elnökét, illetve Pásztor Istvánt a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) elnökét. Részt vettek a kötetlen eszmecserén Magyarország európai parlamenti képviselői közül Gál Kinga és Tabajdi Csaba (Szent-Iványi István elfogadta a meghívást, de strasbourgi elfoglaltsága miatt nem jelenhetett meg). Meghívást kaptak még és hozzászóltak a tanácskozáshoz az MTA Társadalomkutató Központ intézetének igazgatói és a Stratégiai Tanulmányok Programtanácsának szakértő tagjai. Jelen számunkban a meghívó házigazda megnyitóbeszédét, illetve a határon túli pártok elnökeinek előadásait és az azokhoz kapcsolódó hozzászólások szerkesztett változatát közöljük.

2007, az Európai Unió dél-kelet-európai kiterjesztése után a tudományos igényű magyarországi stratégiai tervezés nem hagyhatja figyelmen kívül az együttműködést a szomszédos államokkal, és nem hagyhatja figyelmen kívül a határokon túl élő magyar közösségek szempontjait. Ezért is szükséges, hogy a magyar állam az eddigieknél jobban hangolja össze hosszú távú

GLATZ FERENC

Európai magyarságpolitika

Megnyitóbeszéd*

stratégiai terveink készítésekor számoljunk a határokon túli magyar politikai és értelmiségi elitel. Azok közreműködésével és az ottani magyar társadalom érdekeivel.

Tudomásul kell venni, hogy 2004–2007 között a Kárpát-medencei tömbmagyarság 95%-a az új közös hazában, az Európai Unióban él, és belátható időn belül honfitársaink lesznek a szerbiai és a horvátországi magyarok is. – Trianon revíziója – ahogy szoktuk mondani – végbement. Így! Nem a magyar területigazgatási rendszer visszaállításával az 1918 előtti államterületen, ahogy a magyar területrevíziós elképzelések sok évtizedig gondolták. És nem is úgy, ahogy a szomszédos nemzetállamok sokáig gondolták: a térség magyarságának asszimilálásával. Most először történik kísérlet arra, hogy a magyar-

* A szöveget rövidítve, sokszorosított formában előzetesen kézbe kapták a meghívottak.

A MAGYAROK SZÁMA CSEHSZLOVÁKIA, ROMÁNIA ÉS JUGOSZLÁVIA TERÜLETÉN
1930–1981 KÖZÖTT

A csehszlovákiai magyarság, 1930–1980

	1930	1950	1961	1970	1980
Magyar nemzetiség	691 923	367 733	533 934	570 478	579 166
	5,2%	3,0%	3,9%	4,0%	3,8%

A romániai magyarság, 1930–1977

	1930	1956	1966	1977
Magyar nemzetiség	1 425 507	1 587 675	1 619 592	1 670 568
	7,9%	9,1%	8,5%	7,7%

A jugoszláviai magyarság, 1948–1981

	1948	1953	1961	1971	1981
Magyar nemzetiség	496 492	502 175	504 369	477 374	426 867
	3,2%	3,0%	2,7%	2,3%	1,9%

Forrás: Glatz Ferenc: *A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma. História plusz 1992/11.*

országi, illetve a regionális stratégiai tervek elkészítésekor kikérjük a határokon túli szervezetek véleményét, és együttműködést kínálunk fel nekik.

2007 után a *határokon túli politikai pártok és szervezeteknek ajánlatos új programokat* készíteni. Igazodni az EU politikai normáihoz, és igazodni az új regionális politikai programokhoz. Számvetést készíteni az 1989–2007 (2004) közötti korszak eredményeiről, és szembenézni az új kihívások hozta kényszerekkel és lehetőségekkel. Programjaik jellegét és célrendszerét is újrazvizsgálni.

Erről az új történelmi helyzetről folytattunk az elmúlt évek során konzultációkat, baráti megbeszéléseket Csáky Pállal, Markó Bélával, majd Pásztor Istvánnal. Úgy is, mint régi barátok, harcostársak. Még az 1990-es évekből. A kelet-közép-európai és a magyar önálló kisebbségpolitika kialakulásának korábbi szakaszából. És megbeszéléseket folytattunk úgy is, mint közmegbízásokat elnyert személyek, úgy is, mint különböző európai uniós bizottságok tagja, az MTA elnöke, majd az MTA Stratégiai Tanulmányok vezetője, illetve a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) elnöke, szlovák miniszterelnök-helyettes, majd a Magyar Koalíció Pártja (MKP) elnöke, illetve a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) elnöke. Mert a történelemben a személyes kapcsolatok, gondolközösségek erősebb tényezők lehetnek, mint azt a társadalomkutatók gondolják. Mert a közös gondolatokat a feladat, a tervalkotás tartja életben, és a megvalósításához intézmények szükségesek. Megállá-

podtunk, hogy ez év július 8-án, Budapesten szűk körben, szakértők jelenlétében közös baráti eszmecserere jövünk össze.

A július 8-i találkozóra, előzetes egyeztetés értelmében, meghívtuk Magyarországi európai uniós képviselői közül Gál Kingát, Tabajdi Csabát, Szent-Iványi Istvánt, akik az Európai Parlamentben kiemelkedően sokat tettek a nemzeti kisebbségi jogok fejlesztéséért, és akik az elmúlt esztendőben az általunk vezetett magyarországi akadémiai programokban rendszeresen szerepet vállaltak. Meghívást kaptak az MTA Társadalomkutató Központ intézeteinek igazgatói és a Stratégiai Programtanács szakértői tagjai. A kötetlen eszmecsere a házigazdán kívül Csáky Pál, Markó Béla, Pásztor István tart előadást. A három pártelnökkel a találkozó alapelveiről Nyilatkozatot fogalmazunk meg, amelyet közreadunk. A Nyilatkozat, terveink szerint, az „Európai magyarságpolitika” címet kapja.

I. Az Európai Unió: a pártpolitika, szakpolitika új igazgatási kerete

Az EU kínál és az EU követel. Az új ipari technikai forradalom kínál és követel. A gazdasági és szellemi globalizáció kínál és követel. Lehetőségeket kínálnak és alkalmazkodóképességet követelnek. Az EU egyik alapelve: Európa maradjon meg az etnikai-nemzeti sokszínűség kontinensének. E sokszínűség megtartásában a magyar állam és a határokon túli magyar politikai szervezetek egyaránt különösen elkötelezettek. Olyan Európai Uniót szeretnénk, amely igazgatási keretként nemcsak az anyagi és kulturális javak szabad áramlását biztosítja, de a polgárok szabad identitásának megélését is. Identitáspluralizmust. A világnézeti, állampolgári, szociális, nembeli, családi, korosztályi önazonosságérzések mellett a nemzeti identitás a 21. században tovább fog élni. Ebből a felfogásból kiindulva az európai etnikai-nemzeti kisebbségek létét és megmaradását az Európa jövőjét formáló egyik tényezőként tárgyaltuk 1992 óta.

Történelmi tapasztalataink azt bizonyítják: a nemzeti közösség megmaradásához és modernizálásához hatékony politikai intézményekre van szükség. Ez korunkban elsősorban a *nemzetállam, illetve a nemzeti alapon politizáló párt*. Az államnak át kell adnia számos hatalmi jogosítványát az új területigazgatási rendszernek, az Európai Uniónak. De tovább kell fejlesztenie helyi szolgáltató funkcióit, többek között a polgárok elvárásait szolgáló lokális szociális, kulturális, szokásrendszert megtartó intézményeit. Ezért is az Európai Unió a tágabban értelmezett kultúr- és szociálpolitikát nemzetállami szinten tartja. Szemben a gazdaság-, a kül- és katonapolitikával. A nemzetállamok és a nemzeti alapon politizáló pártok ilyen funkciójára mindaddig szükség van, amíg az EU-ban a nemzeti kisebbségek

SZLOVÁKIA, ROMÁNIA, SZERBIA NEMZETISÉGI VISZONYAI 2001–2002-BEN

Ország/ Ország rész	Terület (ezer km ²)	Lakosság	Román	Magyar	Szerb	Szlovák	Horvát	Szlovén	Ukrán	Cigány	Német	Orosz	Ruszin	Egyéb
Szlovákia	49,0	5 379 457		520 528	434	4 614 854	614		10 814	89 920	5 405	1 590	24 201	111 097
Románia	238,4	21 680 974	19 399 597	1 431 807	22 561	17 226	6 807		61 098	535 140	59 764	35 791		111 183
Erdély	103,0	7 221 733	5 393 552	1 415 718	20 816	17 070	6 691		49 229	244 475	53 077	831		
Szerbia	88,3	7 498 001	34 577	293 299	6 212 838	59 021	70 587	5 104	5 372	108 493	3 901	2 587	15 905	686 317
Vajdaság	21,5	2 013 889	30 419	290 207	1 321 807	56 637	56 546				3 154			

Forrás: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Bp. 2008.

védelmének normatívái teljessé nem válnak, és a nemzet-államok részéről garanciával elfogadottá nem lesznek.

A NEMZETPOLITIKAI ALAPOKRÓL. Ezért is úgy látjuk, hogy mind a magyar államnak, mind a kisebbségi magyarság politikai szervezeteinek továbbra is fontos feladata a *kisebbségek érdekérvényesítése* és a Magyarországon kívül élő *magyarok nemzeti-szokásrendi identitásának erősítése*. Most, az EU-csatlakozás után látszik: ami eddig „csak” kollektívumok, egyének nemzeti önazonosságának védelme volt, az most már *európai norma és program* követése. Most nem beszélünk az európai államok általános kötelezettségéről a területükön élő nemzeti kisebbségek önazonosságának biztosításában. A magyar állam kötelezettségéről a német, román, szlovák, délszláv és a roma kisebbségek és a vallási felekezetek, kulturális közösségek irányában. Úgy látjuk: az új európai és világgazdasági folyamatok, valamint a közösség-szervezésben fellépő új technikák most már módosítani kényszerítik mind a magyar állam nemzetpolitikáját, mind a határokon túli magyarság politikai programjait.

IGAZODÁS AZ UNIÓ VILÁGNÉZETI ALAPOKRA ÉPÜLŐ PÁRTSZERKEZETÉHEZ. Úgy látjuk, hogy az elmúlt 18 év határokon túli magyarok politikai pártjainak, szervezeteinek történelme a modern kori *magyar nemzet egyik sikertörténete*. Most, a magyarországi stratégiai programok összeállításakor és a határokon túli magyar politikai pártok új programjainak alkotásakor céltudatosan figyelniünk kell az EU politikai rendszerére. Arra, hogy az unió politikai színterén *világnézeti alapon politizáló pártok* szerepelnek: néppártok, szociáldemokraták, liberálisok. És országaink polgárai is – magyar és más nemzetiségűek – eszerint szerveződnek. (Természetesnek tartjuk ezt az Európa más részein is mind gyakoribb ellentmondást a közösség-szerveződésekben. Így a politikai szervezetek építkezésében is.) Nem más ez, mint az európai ember igénye: így tudja valóban kialakítani *identitáspluralizmusát*, az önazonosság sokszínűségét. Arra törekszünk tehát, hogy a magyar nemzetiségű polgárok anyanyelvű politikai fórumokon élhessék meg e sokféle identitásukat. *Olyan magyar politikai*

szervezeteket (pártkoalíciókat) tartunk kívánatosnak, amelyekben mind a nemzeti, mind a világnézeti-szociális önazonosság megférnek. Néppártiak, liberálisok, szociáldemokraták. Alkotásra ösztönző kihívás ez napjaink kisebbségpolitikájával szemben.

TÖREKVÉS A NEMZETI ELLENSÉGESKEDÉSEK HAGYOMÁNYAINAK FELSZÁMOLÁSÁRA. Kíváncsi, hogy mind a magyar állam, mind a határokon túli magyar politikai pártok új programjaikban az eddigieknél nagyobb helyet adjanak a *magyar és nem magyar népek megbékítésének*. Úgy látjuk: a kelet-közép-európai térségben élő népek történelmében most *először erősebbek a közös érdekek, mint az ellenérdekek*. Különösen látszanak e közös érdekek a feltartóztatlan világ- és kontinentális versenyben. Legyen szó gazdaságról, életminőség-emelésről, kulturális önazonosságaink megőrzéséről. E közös érdekek *felismerését hátráltatják* e népek egymással ellentétes érzelmei, amelyek az elmúlt közel két évszázad nemzetállami harcai közben keletkeztek. A térség nemzeteinek fejlődésében ez az államteremtési időszak ugyanis valós érdekellentéteket keltett. Az európai integrációval ez a korszak lezárul. Az érdekellentétek nyílt formái az EU-n belül már nem élhetnek ugyan, de hagyományaik még velünk élnek. Nagyra értékeljük a térség azon értelmiségeinek és politikusainak kezdeményezéseit, amelyek az *ellenséges érzelmek csillapítására* törekszenek, a még meglévő ellentétek feloldására. És legyen a *térség magyarsága* az itt élő különböző népek *egymásrautaltságának megfogalmazója*, az ehhez szükséges intézményekben vállaljon kiemelkedő szerepet. Lehetséges, hogy ezen az alapon is fejlődjön tovább a magyar kisebbség és a vele egy államban élő többségi nemzet pártjai közötti együttműködés?

SZAKPOLITIKAI STRATÉGIÁK AZ ÚJ PROGRAMOKBAN. Az EU-tagság azt is jelenti: a magyar állam szakpolitikáit hangsúlyosan kelet-közép-európai keretekben kell alakítani. Ezt csak úgy tudjuk elképzelni, ha a magyar állami adminisztráció, a tudományos értelmiség a határokon túli magyar politikai szervezetekkel együttműködnek. Ez azt is jelenti, hogy a határokon túli pártok gondolják meg: új

programjaikban mennyire tudják új elemként felvenni vagy erősíteni a szakpolitikai aktivitást. Az 1990–2007 közötti időszakban a figyelem elsősorban a magyarságunk megtartását biztosító kisebbségi intézményekre – törvények, autonómia elve, kulturális intézmények erősítése, nyelvhasználat, szokásrendszerek, oktatás – irányult. Eredményes politika volt. Ahogy mondtuk: sikertörténet. *De most új korszak kezdődik.* A szakpolitikai tevékenységben pártjaink eddig is aktívak voltak. És éppen a szakpolitikai funkciók eredményes betöltésével vívták ki a *többségi nemzet őszinte elismerését.* Legyen szó a térség államai európai uniós csatlakozásának előkészületeiről, szakigazgatási reformokról. Úgy is fogalmazhatjuk: *a nemzetpolitika ma már szakpolitikák összessége.* Ami a kultúrpolitikán túl kiterjed a magyar közösség gazdasági, szociális érvényesülésére, modernizációjára, a lehetőség biztosítására, hogy a magyarság alkalmazkodjék a világ és a kelet-közép-európai térség új tényezőihez. E szakpolitikák között kiemelendőnek tartjuk az állami határokat átlépő *regionális szakpolitikai* programokat. Részben közreműködést abban, hogy a magyar politika stratégiatervezése kiterjedjen a *magyarság szállásterületének egészére.* Részben közreműködést abban, hogy a térségben az állami szakpolitikák *európai keretekben* épüljenek egymásra. Függetlenül a nemzeti szállásterületektől.

Sokra értékeljük azokat a kezdeményezéseket – legyen szó országgyűlési vagy társadalmi, tudományos fórumok kezdeményezéseiről –, amelyek a határon túli magyarság vezetőit, politikusokat, értelmiségieket akarják bevonni az egész térség – ezen belül is a magyar lakta területek – jövőjének megtervezésébe. Mi azt szeretnénk: *legyen a térség magyarsága a regionális stratégiai programok tervezésének és végrehajtásának motorja. Határokon belül és túl.*

A magyarság határokat átlépő *szállásterületét átfogó politizálásról* beszélve, kérdésem: nem lenne-e időszzerű hozzálatni azoknak a kultúrpolitikai programoknak a tervezéséhez, amelyek immáron a Kárpát-medencében átjárható határok között célul tűzik ki egy *regionális magyar iskola- és kutatásszervezet* kialakítását. Amely a magyar nyelvű oktatás és felsőoktatás intézményrendszerét Kárpát-medencei keretek között tárgyalja. Figyelembe veszi a Nyitra-Komárom– Győr–Sopron térség, ugyanígy a Debrecen–Miskolc–Nyíregyháza–Kassa–Ungvár–Nagyvárad – általában a partiumi térség – felsőoktatás-fejlesztésének beruházásait. Ugyanígy a délkeleti térségben a Szeged–Arad–Temesvár–Szabadka körzet fejlesztésének koordinálását. Figyelembe véve az ezekben a térségekben megkezdődött társadalmi migráció, gazdaságfejlesztés igényeit is. Tervezhetjük-e a szállásterület egészére kiterjedő magyar hagyományanyag kataszterének elkészítését?

Másik kérdésem: a szállásterülettől független *regionális tervezésről.* Elképzelhető-e, hogy a határokon túli pártok

programjaiba felvegyék az aktivitást a térség *természeti adottságainak* karbantartása, a *gazdálkodási adottságok* minél okosabb kihasználása érdekében? A kelet-közép-európai térség közvetítő szerepének kifejlesztését a kelet-nyugati gazdasági-szellemi kapcsolatrendszerek építésében? Politizáljanak az államhatárokon átnyúló regionális gazdasági-demográfiai-kulturális folyamatok erősödése érdekében? Aktivitást vállaljanak programszerűen a kelet-közép-európai *vízgazdálkodási* és Duna-programban, az *éghajlatváltozáshoz* való regionális alkalmazkodásban, a térség *út- és vasúthálózatának, informatikai hálózatának* tervezésében, a *területfejlesztés összehangolásában,* kiemelten a *vidéki térségek* új szerepének kibontásában, a *regionális mező- és erdőgazdálkodás,* az állattenyésztés versenyképességének biztosításában, *térségünk munkaerőgondjainak áthidalásában,* a szabad munkavállalás keltette *migrációs konfliktusok feloldásában.*

Harmadik kérdésem: az *európai világnézeti alapú programokhoz igazodásról.* Elképzelhető, hogy a határokon túli magyar kisebbségi pártok megújulásában helyet kapjanak – az eddigi nemzetmegtartás, kisebbségi érdekérvényesítés mellett – az *európai politizálás világnézeti szempontjai és az egész kelet-közép-európai térség modernizációját célzó szakpolitikai szempontok.* Lehetne ezt javasolni nemcsak az egy igazgatási keretben élő tömbmagyarság nagy lélekszámú pártjainak, hanem minden, a Duna-medencében tevékenykedő politikai pártnak, szervezetnek. Nemcsak Szlovákiában, Romániában, Szlovéniában, hanem Ukrajnában, Horvátországban, Szerbiában egyaránt. És ezen az alapon kínáljanak *új együttműködést* országaik politikai szervezeteinek, így a többségi nemzetek pártjainak.

II. Új tematikák, új készségek, technikák lehetőségei a magyar állam és a határokon túli magyar pártok politizálásában

Tisztában vagyunk azzal, hogy a politikai programmódosítás *új tematikák* bevonását és *új politikai készségek és technikák* kialakítását kívánják a magyarországi és határokon túli magyar politikai vezetőktől. Tudomásul kell venni: a szakpolitika is része, fontos része a nemzetpolitikának.

A világnézeti és nemzeti szempontok összeegyeztetéséhez fejlesztenünk kell önmagunkban a *konszenzus-teremtő készséget.* Törekedve akár különböző típusú szövetségekre.

A szakpolitikai tevékenységhez szükséges a *pártok és a civil társadalom* közötti kapcsolatteremtési készség. (Nekem igen pozitív élményem, amikor 2004-ben egy Kárpát-medencei vízgazdálkodási program fogalmazása közben partiumi vízügyi szakemberekkel tárgyalhattam Nagyváradon, akiket a helyi RMDSZ mozgósított.) A magyarországi – mondhatnánk minden európai – politikai

élet időszerű követelményéről van szó. Szűk körű *pártélet* mellett – vagy helyett – szélesebb körű *közélet*, amely a polgárok mindennapi aktivitására alapozódik. *Új szövetséget* keresni *párt- és szakértelmiség között*. Különös figyelemmel lenni a kutató, oktató, vállalkozásszervező értelmiségre. A magyar nyelv használatához-műveléséhez közvetlenül kötődő pedagógus, tisztviselő, egyházi értelmiség mellett vonjuk be jobban a mérnököket, gazdaszokat, vállalkozókat, munkásembereket. Érezzék: pártjaink a nemzetmegtartás részének tekintik a tájékozódást a világ kultúrájában, a képességet a gazdasági gyarapodásra, a sikerességet az új szakmai ágazatokban. Ők lehetnek azok, akik megfogalmazhatják és érvényre juttathatják a pártok szakpolitikai törekvéseit, és kapcsok lehetnek a magyar állam és a határokon túli pártok szakmai programjainak összeillesztésében.

Erősíteni kell magunkban is – határokon belüli és határokon túli magyar politikusokban, értelmiségiekben – a *készséget a megújuló párbeszédhez az együttműködésre a többségi nemzetek politikusaival és értelmiségeivel*. A térség stratégiai programjainak kimunkálása magyarnak, románoknak, szlováknak, ukránoknak, délszlávnak egyaránt érdeke. E közös stratégiai aktivitás során majd belátják: *a határokon túli magyarok egyszerre lehetnek a határokon átnyúló magyar kultúrnemzet tagjai és hazájuk jó adófizető polgárai*.

Az új politikai-társadalmi program ezen új készségek, kifejlesztését kívánja. E készségek megléte az eredményes magyar politizálás feltétele.

III. A magyar állam lehetőségeiről

A magyar állam politikai aktivitását a határokon túli magyarság érdekében mindig értékeltük és továbbra is fontosnak tartjuk. Mind a rendszerváltó évek kormánytörekvéseit a kisebbségi magyarság megsegítésére, mind a rendszerváltás előtti félhivatalos értelmiségi akciókat. Amelyekben nemcsak a magyarországi, hanem a világban szétszórtan élő magyarok is tevékenyen részt vettek.

Sokra értékeljük az állam által létrehozott alapítványokat, a magyar-magyar értelmiségi, majd legutóbb a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumát. És nem hangsúlyozhatjuk eléggé: milyen erkölcsi erőt ad az a szeretet, amellyel a magyarországi és a nyugati szóránymagyarság viseltetik a határok másik oldalán élő magyarok iránt a mindennapokban. Ez utóbbit azért is hangsúlyozzuk, mert számot vetve az elmúlt 18 év történelmével, úgy látjuk: *a szociális esélyegyenlőség megteremtésének és az érzelmi-tudati kötődés segítésének együtt kell jelen lennie a magyar-magyar politikai kapcsolatokban*. Mostani javaslatunk a programmódosításra úgy kívánja erősíteni a szo-

ciális-gazdasági aktivitást a magyarság körében, hogy egy pillanatra sem feledkezik meg az érzelmi tényezőről.

Ezért is a magyarországi politikus társadalom figyelmébe ajánljuk kérésünket: *vegye számba, vizsgálja felül a magyar-magyar politika eszköztárát és intézményeit*. A 2007 után kialakult helyzetre legyen figyelemmel és nyújtson segítséget a határokon túli magyar pártok szakpolitikai felkészítéséhez. Segítse a határokon túli magyarokkal a szakpolitikákban együtt dolgozó magyarországi kollégákat, intézményeket. Figyelmébe ajánljuk: vizsgálja meg, hogy a határokon túli kormányhivatal mennyire segítheti a közös stratégiai programok működését. Mennyire lehet e hivatal segítségével e szempontokat erősíteni az államközi kapcsolatokban?

A politikus társadalom figyelmébe ajánljuk ismételten: a határokon túli politikában az érzelmi-tudati szempontok fontosságát. Olyan intézmény teremtését, amely a határokon túli emberek számára elérhető.

IV. A cselekvési program lehetőségéről

Javaslatlalt fordulunk a határokon túli politikai szervezetekhez, valamint az MTA Stratégiai Tanulmányok Programtanácsához. Hozzunk létre négy (vagy akár több, vagy kevesebb) konkrét témakörben szakmapolitikai stratégiai tervező testületeket. Amelyek helyzetfelmérés után cselekvési programokat fogalmazhatnak meg mind a magyar kormány, mind a kisebbségi magyar politikai szervezetek számára. A négy kérdéskör tématervét szeptember elején konferencia vitassa meg. Azután alakuljanak meg a tématanácsok, és azok dolgozzanak ki az év végére cselekvési programokat. Javaslatunk a négy témakörre:

1. Kultúrpolitika. A) Oktatási intézményrendszer és B) a magyar kulturális örökség katasztere. Előkészítő: Glatz Ferenc, Stark Antal, Csorba László, Szarka László és 6 határokon túli kolléga.

2. Természet- és vízgazdálkodás. A) Éghajlatváltozás, mezőgazdálkodás és B) vízgazdálkodás; nemzetközi Duna-program. Előkészítő: Németh Tamás, Láng István, Somlyódy László és 6 határokon túli kolléga.

3. Területfejlesztés. A) Határ menti térségek és B) vidékfejlesztés. Előkészítő: Horváth Gyula, Csatári Bálint, Rechnitzer János és 6 határokon túli kolléga.

4. Elérhetőség. A) Közlekedés és B) informatika. Előkészítő: Michelberger Pál, Keviczky László és 6 határokon túli kolléga.

A program előkészítő munkálatait az MTA Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága koordinálja. (Elnök: Glatz Ferenc, igazgató: Balogh Margit. Székhely: MTA Társadalomkutató Központ.)

Hasznos és felettébb szükséges az, hogy a Glatz Ferenc által a megnyitóbeszédben felvázolt kérdésekről beszélgesünk. Köszönöm a lehetőséget, a meghívást. A mi értékelésünk szerint is új helyzet áll elő. A felvetett kérdések esetében – amelyeket a bevezető említett, vagy amelyeket a média, az elemzők megfogalmaznak – már nem is az a fontos, hogy mi látjuk-e a problémákat, vagy nem. A fontos az, hogy tudunk-e válaszokat adni azokra, vagy nem. Aki képes válaszokat adni a 21. század nagy kérdéseire, az nyertes lehet. Mi azért fogadtuk el ezt a meghívást és azért üdvözljük a találkozót, mert a nyertesek oldalán szeretnénk lenni.

Szeretném méltányolni az elgondolást, hogy ez a három szervezet – Markó Béla (RMDSZ) és Pásztor István (VMSZ) a Magyar Koalíció Pártjával együtt – vegyen részt ezen a szűk körű, együttgondolkodó találkozón. Ismeretes, hogy mi már számos fórumon szerepeltünk, de ilyen stratégiai kérdésekről és ilyen programalkotó szándékkal még nem beszéltünk. Emlékeztetnék a két legfontosabb budapesti fórumra. Az egyik a Miniszterelnöki Hivatal, illetve a magyar kormány mellett intézményesített kapcsolatrendszer. A másik budapesti fórum a magyar Parlamentben a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma. Ez például nekünk, felvidéki magyaroknak nagyon fontos volt tavaly szeptemberben, amikor a Beneš-dekrétumok mai kihatása napirendre került. Emlékezhettek, mi készítettünk egy

CSÁKY PÁL

A továbblépés lehetőségei

magyar-szlovák megbékélési nyilatkozattervezetet. Ezt a szöveget az öt magyarországi parlamenti párt négynapos tárgyalás után elfogadhatónak tartotta, és írásban támogatta. Fontos politikai támogatást jelentett ez nekünk. De a parlamenti pártok mezején nem tudunk jövőképről, nemzeti és szakmai stratégiáról, szakmapolitikai elképzelésekről tárgyalni. Ezek fontosak a számunkra, de azoknak a megbeszéléseknek óhatatlanul politikai felhangjuk van. És ott minden résztvevő nagyon vigyáz arra, hogy ne szóljon bele a másik belső ügyeibe. Mert annak kiszámíthatatlan politikai következményei is lehetnének. Ez a találkozó a *kisebbségi politizálás új útját* nyitja meg. Vagy az új út egy szakaszának a kezdete lehet. Én ezért is a korreferátumomnak „A továbblépés lehetőségei” címet adtam: Továbblépésről beszélek, mert kétségtelenül mögöttünk áll egy tapasztalathalmaz, eredményhalmaz, egy 18-19 éves történet a rendszerváltás kezdetétől. De az alapkérdés most már nem az, hogy sikerekre tudunk-e visszanézni, hanem hogy tudunk-e előre nézni, és tudunk-e víziót alkotni magunknak a jövőről.

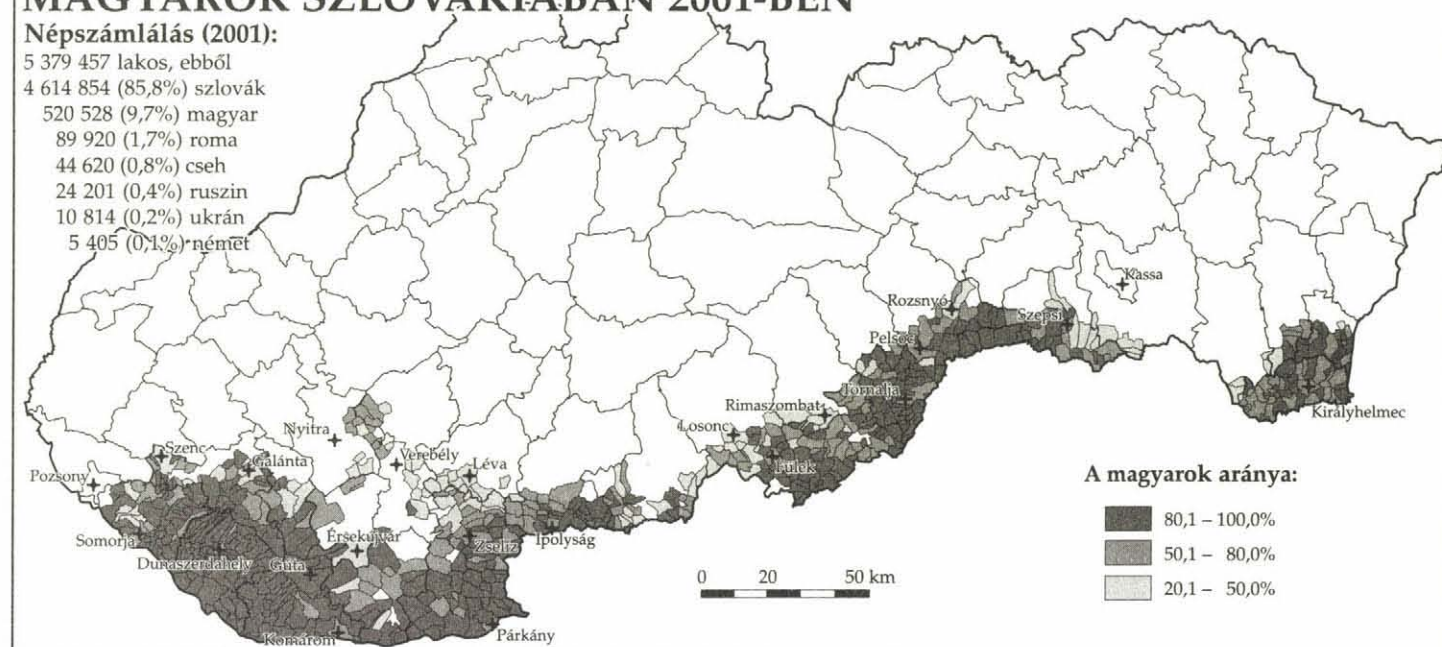
Az európai fejlődés iránya

A 21. század legnagyobb kérdései nemcsak a kisebbségeket érintik, nemcsak a magyarságot, nemcsak Európát, hanem az egész világot. Az első nagy kérdés: *milyen irányt*

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN 2001-BEN

Népszámlálás (2001):

5 379 457 lakos, ebből
4 614 854 (85,8%) szlovák
520 528 (9,7%) magyar
89 920 (1,7%) roma
44 620 (0,8%) cseh
24 201 (0,4%) ruszin
10 814 (0,2%) ukrán
5 405 (0,1%) német

vesz az európai fejlődés, az európai civilizáció? Ötven évvel ezelőtt mindenki számára világos volt: mit jelent az, hogy európai kultúra. Nem tudom, hogy ötven év múlva ez ugyanilyen világos lesz-e. Látom az elbizonytalanodást. Úgy látom: Európa keresi az új arcát. A viták a lisszaboni szerződés, illetve az alkotmányszerződés kapcsán is szertartem ennek az elbizonytalanodásnak a mutatói. Úgy látom, hogy mindenki megpróbálja ebben a forgatagban, ebben a folyamatban elhelyezni magát, megtalálni a helyét. Természetes, hogy mi, magyarok is ezt tesszük. Természetesnek tartom, hogy nemcsak a jelenlegi Magyar Köztársaság területén élő polgárok jövőjére összpontosítunk, hanem a magyar állam határain kívül élőkre is. Ezt tükrözik azok a programtézisek, amelyeket az MKP vezetése elkészítettett „Modern párt – életképes közösség” címmel. Ez a vitaanyag a következő 20-25 év kérdéseire keresi a válaszokat. Kérem ezúton is tisztelettel a jelenlévőket: meglatásaikat, javaslataikat, kritikájukat jelezzék a programtézisek végén megadott címen. Ebből a szövegből szeretnénk egy, a következő negyedszázadra tájékozódást adó stratégiai programszöveget készíteni.

Az etnikai politizálás jövője

A programszövegben mindenképpen tisztázni szeretnénk: hogyan definiáljuk önmagunkat? Identitásunk megtartásához melyek a legfontosabb tematikák, amelyekkel foglalkozunk kell? Ezek között az egyik legérdekesebb, amit Glatz Ferenc is felvetett, talán azt is mondhatnám, húsba vágó kérdés: *van-e az etnikai politizálásnak kisebbségi közegben jövője?* Én erre nem merek választ adni, nem érzem magam rá hivatottnak, annak ellenére, hogy most átmenetileg pártelnöki funkciót is ellátok. Szerintem, ha azok a válaszok, amelyeket mi meg tudunk fogalmazni a jövő kihívásaira, releváns válaszok lesznek, akkor a válasz valószínűleg az lesz, hogy „igen”. Egy ilyen etnikai alapú pártnak, amelyik meg tud fogalmazni ilyen válaszokat és életképes politikát folytat, van jövője. Ami azt is jelenti: a polgárok részéről demokratikus választások során támogatást tud kapni. És akkor felesleges felvetni ezt a kérdést. Viszont, ha a párt megbukik, és nem tud válaszokat adni, és a választók elfordulnak tőle, akkor a válasz egyértelműen „nem” lesz. Akkor a párt elveszti létjogosultságát. Erről is szeretnénk majd az elkövetkezőkben párton belül és párton kívül vitát folytatni.

Tisztázni és a kisebbségi közösségek gondolkodásában is tudatosítanunk kell azt, hogy a kisebbségi politikai pártoknak és a kisebbségi politikában *paradigmaváltásra* van szükség. Még mindig él az a konzervatív felfogás – amit először még 15 évvel ezelőtt hallottam idősebb kollegáimtól –, amely szerint a kisebbségi pártnak „nem nagyon kell törnie magát külön programok megalkotásával, hiszen a mi közösségünk kapott valamit a történelemtől, a magyar-

ságunkat, ez a hagyomány biztosítja azt, hogy az impériumváltás után 90 évvel is megmaradtunk magyarnak. Nem kell mást tennünk, mint követelnünk és megtartanunk azt az intézményrendszert, amely biztosítja nyelvünk használatát és nemzeti öntudatunk életben tartását. Erre lehet építeni közéletet, erre lehet építeni politikát.” Én ma úgy gondolom, hogy ez a felfogás addig volt eredményes, amíg a magyar nemzeti közösségek zárt közösségek voltak. A 20. század második feléig, illetve az 1980–90-es évekig. Megjegyzem: azt hiszem, ez érvényes mind a három nagy területre, a Felvidékre, Erdélyre, a Vajdaságra is. Mindhárom nagyobb magyarlakta területen a közösségek viszonylag zárt közösséget alkottak, konzerválták önmagukat, reprodukálták az értékeiket. Most pedig azt látom, hogy egy mikroregió 5-10 év alatt néha többet változik, mint korábban 500 év alatt. Hozzátehetem: nem is tudunk általános válaszokat adni a fentebbi kérdésekre. Többek között azért sem, mert Szlovákiában ugyanúgy, mint Magyarországon, az ország két részre szakadt: egy fejlett nyugati és egy fejletlen keleti részre. Ahogy, azt hiszem, a térség minden államában feltűnően egyenlőtlen a fejlődés. Teljesen más prioritásokat követelnek tőlünk Keleten, mint Nyugaton. Nyugaton, Galánta környékén, azt kérik a helyi magyarok, hogy ott már ne támogassunk ipartelepítést, új beruházásokat. Mert munkaerőhiány van, és Romániából, Albániából hoztak be oda vendégmunkásokat. A betelepítés pedig megváltoztatja az etnikai szerkezetet. Ugyanakkor Keleten, például Gömörben, illetőleg az ukrán határ közelében, Bodroghözben munkaerő-felesleg van, és azt kérik, hogy a munkahelyteremtést támogassuk. Ez a példa azt mutatja, hogy nekünk az elkövetkezendő választásokra regionális programokat kell majd kidolgoznunk. Regionális érvényű válaszokat kell megfogalmaznunk az általános kérdésekre. Kérdésekre, amelyeket megint csak nem mi fogalmaztunk meg, hanem maga az élet.

Kihívások és kezelésük

A kihívások objektívek és szubjektívek is lehetnek. Objektívnek kell vennünk a modernizáció világméretű hatásait, azaz a globalizációt, a technikai, a műszaki haladás hatását, a demográfiai változásokat vagy a gazdasági folyamatokkal együtt járó migrációt. Ezek mind-mind már megjelentek és csak erősödni fognak a mi szülőföldünkön is. És vannak szubjektív, politikai, társadalmi kihívások. A magyar közösségen belüli és a közösségen kívüli kihívások. Ezek majd mindegyike Szlovákia európai uniós tagságából adódik. Abból, hogy Szlovákia már nemcsak a schengeni rendszer része, hanem, jövő év január 1-je után az eurózóna része is. Kihívásokat hoznak magukkal e változások a mi polgáraink számára is. És megint csak különbözőképpen fogja érinteni őket. Az euró bevezetésének például más lecsapó-

SZLOVÁKIA NÉHÁNY MAGYAROK LAKTA JÁRÁSÁNAK NEMZETISÉGI VISZONYAI
1910–2001

Járás	Év	Lakos	Szlovák	Magyar	Német	Ruszin	Ukrán	Cseh	Zsidó	Cigány
Dunajská Streda/ Dunaszerdahely	1910	61 400	274	60 610	336	0				
	1930	72 248	4 729	62 515	404	14			3 211	
	1991	109 345	12 364	95 310	32		25			690
	2001	112 384	15 741	93 660	44	12	33	635	9	1 069
Galanta/ Galánta	1910	60 851	16 735	42 513	1 259	0				
	1930	69 351	27 980	36 864	720	19			2 169	
	1991	92 645	53 069	38 295	26		12			452
	2001	94 533	56 213	36 518	32	12	19	517	0	697
Nitra/Nyitra	1910	78 661	40 844	34 315	2 954	1				
	1930	95 037	74 315	16 333	847	33			1 420	
	1991	160 725	144 880	13 113	43		79			714
	2001	163 540	149 060	10 956	68	24	82	1 234	4	579
Nové Zámky/ Érsekújvár	1910	110 620	28 972	80 218	1 009	1				
	1930	134 879	61 413	66 948	620	47			2926	
	1991	153 466	87 480	63 747	33		36			747
	2001	149 594	89 051	57 271	28	13	18	891	21	958

Forrás: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Bp. 2008.

dása lesz Délnyugat-Szlovákiában, a Csallóközben, ahol a nagy magyar tömb él, és más lecsapódása lesz – ez már most látszik, és tudjuk – Gömörben és Keleten. A szegényebb régiókban. Ahol az emberek kiszolgáltatottabbak. Ahol nagyon meg kell majd számolniuk a centeket. Jobban oda kell figyelniük akár a munkabérre, akár a különböző támogatási formákra.

Vizsgálunk kell, milyen lehetőségek vannak a kezünkben, amelyekkel befolyásolni tudjuk az új folyamatokat. Eből a szempontból én a politikai pártot, illetve a pártokat érdekérvényesítő szervezeteknek is tekintem, és nagyon fontosnak tartom. Foglalkoztatja ez nemcsak a magyar közösségek vezetőit, hanem a szlovák pártokat is. Jövő év decemberében lesznek nálunk a regionális választások, de az elmúlt 14 napban már két szlovákiai megyéből keresett meg engem a jelenlegi megyei elnök, akik szlovák emberek, hogy beszéljünk ezekről a szociális összefüggésekről. Azaz már a szlovákok is érdekeltek abban, hogy azokban a régiókban, ahol mi jelentősebb számban vagyunk jelen, jelentősebb politikai erőt képviselünk, valamilyen módon megpróbáljanak kiegyezni velünk. A következtetésem: a mi politizálásunk nem szűkíthető le nemzeti szintre. Minden témát meg kell vizsgálni először regionális szinten, azután nemzeti – azaz a magyar közösség szintjén –, azután szlovákiai,

majd az Európai Unió szintjén is. Mi, a Magyar Koalíció Pártjában ezt a négy szintű politizálást törekszünk megvalósítani. Ezen négy szint harmonizálása a célunk.

A nemzeti identitás őrzése

Az új uniós adottságok és a gazdasági folyamatok között kell keresni identitásunk megerősítésének lehetőségeit. Bosszantó, kétségtelen, hogy a schengeni rendszer bevezetése után is az évszázados konzervativizmusunk, azaz hagyományörzésünk nem párosul az új lehetőségek kihasználásával. Ez a *hagyományörző konzervativizmus* például abban mutatkozik meg, hogy mivel lényegében már nincsenek határok, a családok egy része már elemi iskolába is Magyarországra járattja a gyerekeit. Ez nem biztos, hogy helyes. Másik oldalról aggasztó, hogy a szlovákiai magyar gyerekek 16%-a még mindig, tehát napjainkban is szlovák iskolába jár. Nem tudatosult bennük, hogy az egyéni érvényesülés szempontjából is már a Kárpát-medence vagy az Európai Unió kereteiben gondolkodhatnak. Még mindig inkább azt tartják az érvényesülés útjának, ha egy 4,5 milliós nemzethez tartoznak, ahelyett hogy egy 13 milliós nemzetben gondolkodnának. Mert azt – a helyi szlovák többséget – látják közelebből. És az a szemlélet rögződött belé-

jük az elmúlt 80, de mindenekelőtt 50 év alatt. Ez már nemcsak nemzeti identitás kérdése, hanem gazdasági érvényesülés kérdése is.

Az identitásmegőrzés új terepeit vizsgálva, készítettünk egy közvélemény-kutatást arról, hogyan függ össze a gazdasági helyzet, a vállalkozói függetlenség és a nemzeti identitás megőrzése. Az új programtézisekben már megtalálható a felmérés néhány következtetése. Az egyik legfontosabb: a gazdaságpolitikában a kis- és középvállalkozókat kell erősen támogatnunk. Miért? Mert a felmérés szerint nagyon határozott összefüggés van a gazdasági, szociális függetlenség és a nemzeti identitás megőrzése között. Azaz a kiszolgáltatott rétegek sokkal könnyebben veszítik el a nemzeti identitásukat és asszimilálódnak, a gazdaságilag függetlenek megtartják a magyarságukat, büszkébbek, öntudatosabbak. Tehát – akár a viszonylagos – gazdasági önállóságnak is nagyon fontos nemzetmegtartó szerepe és ereje van. Mit teszünk erre mi, politikusok? Megpróbáljuk létrehozni a dél-szlovákiai magyar vállalkozók szövetségét. A szövetség hálózatával erősíteni őket.

Az unió és a kisebbségek

Szólni kell a európai uniós tapasztalatainkról. Az a véleményünk, hogy a csatlakozás után is két alappillérré épülhet fel a kisebbséget megtartó intézményrendszer. Az egyik a kisebbségi jogokat biztosító törvény, a másik a kisebbségek lehetőségeit általában biztosító jogrendszer hálóját. Én azt hiszem, ez minden térségbeli országban messze elmarad az Európában létező szinttől. Az európai uniós csatlakozásunk egyik legnegatívabb tapasztalatáról kell ezúttal beszámolnom. Tény, és ezt el is ismerik, hogy mi, magyar politikai erők nagyon hozzájárultunk ahhoz, hogy Szlovákiát jó feltételekkel és gyorsan vegyék fel az Európai Unióba. E téren a szlovákiai magyar politikai elit politikai és szakmai – ismétlem és aláhúzom: szakmai – teljesítménye valóban tiszteletre méltó. De erről a teljesítményről gyorsan hajlandóak megfeledezni a szlovák oldalon. És a legnehezebb továbbra is előremozdulni a kisebbségeket sajátosan érintő konfliktusok feloldásában, a kisebbségi közösségi jogainkat sajátosan érintő kérdések esetében. Mint amilyen például a nyelvhasználat vagy az identitásunkat őrző intézményrendszer újrateremtése, életbentartása. A szlovákiai tapasztalat arról szól: ott, ahol nem kaptunk nemzetközi támogatást, nagyon nehezen tudtunk előrelépni. Ebből a szempontból igen fontos az Európa Tanács, az Európai Unió szerepe. Mi úgy látjuk, hogy ez a szerepvállalás nagyon gyenge. Még egy új, az EU-ba való belépés utáni körülményről is szeretnék szólni. Nem javult a helyzet, pedig azt vártuk, a többi politikai erő és a közöttünk lévő versenyhelyzet tekintetében. Mi, itt ülő magyar pártok elnökei, mind olyan politikai pártok tagjai vagyunk, amelyeknek van parlamenti és bizonyos ese-

tekben kormányzati tapasztalatuk is. Nálunk ez a tapasztalat azt mutatja, hogy a versenyszabályok nem egyformák. Zsákban futva kell versenyezzünk a többi politikai párttal, egyéni szinten a többi politikussal. Ezt Szlovákiában akkor is megéltük, amikor a második legnagyobb kormányerő voltunk. Állandóan éreztünk egyfajta bizonytalanságot, bizalmatlanságot velünk szemben. Sőt az ellenérdekeltség érzését. Ez az ellenérdekeltség-érzés megmaradt az uniós csatlakozás után is. És megjelenik nem csupán országos, de regionális szinten is. Erre példa a közelmúltban a Nyitra megyei eset. Ott mi 4 évvel ezelőtt abszolút többséget szereztünk. És most is a legerősebb a képviselői klubunk, tehát frakciónk számban a legnagyobb. Erre nemzeti alapon egy összefogás, egy nemzeti fal keletkezett velünk szemben, amely nemzeti falnak 5 fős többsége van a megyében. És most megváltoztatják a választási szabályokat, átszabják a választási körzeteket. Vajon ez csak a kezdet Szlovákiában? Kíváncsian hallgatom majd a romániai tapasztalatokat az EU-csatlakozás utáni időről.

Végezetül ismét üdvözölni szeretném Glatz Ferenc javaslatát. Kezdődjék egy, a stratégiai fontosságú kérdésekről szóló beszélgetéssorozat. Örömlénk például, ha egy legközelebbi megbeszélésen – amit Glatz elnök úr felajánlott – a honlapunkon is megtalálható programtéziseinkről elemző vitát folytathatnánk ilyen szűk körben.

Szerzőink

BAYER József	akadémikus, igazgató, MTA Politikai Tudományok Intézete
BERÉNYI József	a Magyar Koalíció Pártja elnökhelyettese
CSÁKY Pál	volt szlovák miniszterelnök-helyettes, a Magyar Koalíció Pártja elnöke
GÁL Kinga	európai parlamenti képviselő, Európai Néppárt
GLATZ Ferenc	igazgató, MTA Történettudományi Intézete, az MTA Stratégiai Tanulmányok elnöke, az MTA doktora, igazgató, MTA Néprajzi Kutatóintézete
HOPPÁL Mihály	akadémikus, igazgató, MTA Regionális Kutatások Központja
HORVÁTH Gyula	akadémikus, igazgató, MTA Jogtudományi Intézete
LAMM Vanda	akadémikus, kutatóprofesszor, MTA Stratégiai Tanulmányok Programtanácsa
LÁNG István	a Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnöke
MARKÓ Béla	akadémikus, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
MAROSI Ernő	akadémikus, az MTA főtákará
NÉMETH Tamás	a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke
PÁSZTOR István	a földrajztud. doktora, igazgató, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
SCHWEITZER Ferenc	kandidátus, igazgató, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
SZARKA László	kandidátus, tud. főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézete
SZÁSZ Zoltán	európai parlamenti képviselő, Európai Szocialisták Pártja
TABAJDI Csaba	

Tökéletesen egyetérttek Glatz Ferencel abban, hogy tegyünk különbséget a sajtó jelenlétében, tehát a sajtónak is szóló megbeszélések között, és a mi mostani, bensőségebb körben, közös dolgainkról folyó tárgyalásunk között. Elvben a különbségtétel nem lenne szükséges. De tapasztalataim az elmúlt évekből azt mutatják: hogy nagyon sok kezdeményezés, maga a Magyar Állandó Értekezlet (Máért) is azért fulladt félig-meddig kudarcba, mert ezeket a fórumokat a különböző politikai pártok sajtónyilatkozatok céljára használták fel. Így tehát a résztvevők nem egyetértésre, hanem egymás legyőzésére törekedtek. Ezért is köszönöm, én is, Glatz Ferenc kezdeményezését, hogy szűk körben, sajtó nélkül beszéljünk nemzetpolitikai kérdésekről. Még akkor is, ha ez valószínűleg sokakat irritálni fog. Felteszik majd a kérdést, hogyan jött össze az akadémikusok, tudósok, kutatók, határon túli magyar politikusok és brüsszeli magyar politikusok köre. Azt gondolom, ez egyfajta finom jelzés: már van két hely, ahol lehetséges pártpolitikai érdekek nélkül is beszélgetni programkérdésekről. Ez a két hely: Brüsszel és a határon túli közösségek. Azt hiszem, hogy ebben a pillanatban, sajnos, van ebben igazság. Köszöntöm én is a brüsszeli magyar politikusokat, Gál Kingát és Tabajdi Csabát, akik tudják nagyon jól, hogy vannak olyan helyzetek, amikor nem az ideológiai vagy politikai hovatartozás az elsődleges. Mi, határon túli magyar politikusok pedig ezt megtanultuk, amióta szervezeteink megalakultak és politizálnak. Miért? Egyrészt, mert azt gondolom, hogy keresnünk kell azokat a köröket, ahol, és azokat a lehetőségeket, amikor egymás politikai-ideológiai legyőzésének szándéka nélkül éppen az együttműködésre és az egyetértésre törekszünk. És ahol esetleg sikerül néhány

MARKÓ BÉLA

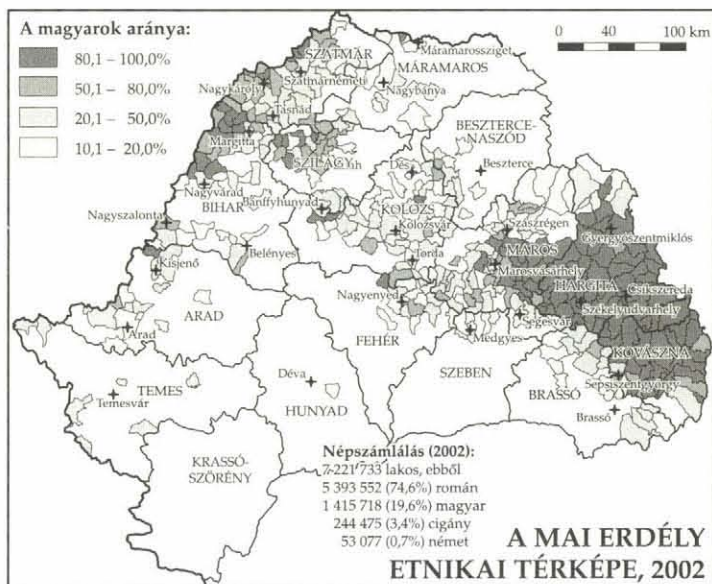
Etnikai politika és modernizáció

fontos kérdésben egyetértünk. Én is azt hiszem, hogy az, amit Glatz Ferenc szakpolitikaként határoz meg, az egyre nagyobb jelentőséget kap a határon túli magyar szervezetek, illetve a határon túli magyar politikai pártok munkájában is. Talán ez az egyik legfontosabb változás az elmúlt 18 eszten-

dő határon túli magyar közéletében. Tehát a szűken vett etnikai, nemzeti identitás témájától, aminek fontosságát fel nem adva természetesen a jövőben sem, most eljutottunk oda, hogy szakpolitikákról kell szólnunk. Eljutottunk addig, hogy beszéljünk kell mindkét kérdésről, tehát az *etnikai-nemzeti identitásról* és a *szakpolitikákról* is. Nyilván nem mindenki látja így. Ezért is kellett leülnünk és stratégiákról beszéljünk. És közös koncepciókat kell még a regionális együttműködésekről kialakítanunk az elkövetkezőkben is.

Önkormányzati választások

Meghívónk arra kért, hogy röviden számoljunk be pillanatnyi helyzetünkről is: nemzetpolitikai, pártpolitikai elképzelésekről, ideológia és identitás kérdéséről, ütközéséről. Mi a közelmúltban elszenvedtünk egy nagyon érdekes ütközést, ami után egy döntő tapasztalatra tettünk szert. A romániai önkormányzati választásokra gondolok. Bár az előző választásokon – mind a parlamenti, mind az önkormányzati választásokon – az RMDSZ szembesült azzal, hogy több magyar párt indult, a mostani választások nem hasonlíthatók a korábbiakhoz. Most ugyanis a nemrég bejegyzett és indult Magyar Polgári Párt valóban – legalábbis részben – hiteles csoportosulás, hiteles személyiségek támogatják, tehát nem feltétlenül egy mesterségesen, kívülről létrehozott párt. Most a „kívülről”-t nem Magyarországra értem, hanem a román politikára. Az eddigi magyar pártok ugyanis egyértelműen a román politika termékei voltak. Ezek – szemben az RMDSZ-szel – megosztásra törekedtek. A Magyar Polgári Pártnak is vannak román támogatói, de mégiscsak hiteles csoportosulásnak tekinthető. Nos, az önkormányzati választások előtt sokan jósoltak egyfajta visszafordíthatatlan megosztottságot az erdélyi magyar politikában. Azt, hogy végzetesen és főleg véglegesen ketté fog szakadni az erdélyi magyar politika. Ahogy ellenfeleink mondták: az erdélyi magyar választónak, a közösségnek felkínálták a *választás lehetőségét*. Én viszont a választás lehetőségét nem úgy értelmeztem és értelmezem, hogy két politikai szervezet között kínálták volna fel a választás szabadságát, hanem aközött, hogy mostantól fogva Erdélyben megpróbálunk egy *egységes nemzetpolitikát* és nemzetpolitikai szempontokat érvényesíteni. Miközben nyilvánvalóan próbálunk a *politikai pluralizmusnak* is helyet adni. Vagy pedig a pártpolitikát és a pártpolitikákat ebben a pilla-

natban fontosabbnak, *előrébbvalónak tartja* a romániai magyar közösség? Tulajdonképpen – szerintem – a választás ebben történt. És a választás egyértelműen egységpárti, összefogáspárti, szolidaritáspárti volt. Hiszen az RMDSZ 85%-os eredményt ért el, számításaink szerint a magyar választók 85%-a támogatta az RMDSZ-t, 15%-a a Magyar Polgári Pártot. Ez azt jelenti, hogy az RMDSZ-nek van 184 polgármestere a választások után, a Magyar Polgári Pártnak 11. És az önkormányzati képviselők számában hasonló arányok mutatnak ki.

Romániában a választásoknak volt egyébként még egy jelentős újdonsága. Ez minket közvetlenül érint. A megyei önkormányzati elnököket, akiket nálunk egyszerűen megyei tanácselnököknek neveznek, közvetlenül, egyfordulósan választották. Az RMDSZ-nek sikerült négy megyei elnököt választani. Ezek közül kettőt olyan megyében, ahol többségben vagyunk, Kovászna és Hargita megyében, és kettőt olyan megyében, ahol kisebbségben vagyunk. Az egyfordulós rendszer ugyanis lehetővé tette, hogy összefogással magyar elnököt válasszunk Maros és Szatmár megyében is. Egy megyében azért veszítettük el a megyei elnökválasztást, mert az RMDSZ jelöltjével szemben a Magyar Polgári Párt ellenjelöltet állított, aki 2200 szavazatot kapott. A mi jelöltünknek viszont hiányzott 1400 szavazata. Tehát *több szervezet rivalizálásának van ilyen negatív tanulsága* is. Lényeg az, hogy négy megyét az RMDSZ vezet. Azért is fontos számunkra a változás a választási rendszerben, mert ez erőteljesen decentralizációs lépés az ország igazgatásában. Hiszen nagyon megerősíti a közvetlenül választott megyei vezetést és a megyei elnököt. Visszatérve a romániai magyar választók véleményére: nyilvánvaló számunkra, hogy – ismétlem – az *egységes fellépést*, az egységes politikai képviselöt választották.

Érdekes tanulsága a mostani önkormányzati választásoknak, hogy több városban vagy településen, ahol kisebbségben vagyunk, sikerült RMDSZ-jelölt polgármestert választanunk. A polgármester-választás kétfordulós továbbra is, tehát ott csak abszolút többséggel lehet polgármestert választani. Ennek ellenére Szatmárnémetiben 39%-os magyarsággal, Szászrégenben 29%-os magyarsággal, és Zombolyán, egy Temes megyei kisvárosban, pedig 15%-os magyarsággal magyar, RMDSZ-es, tehát politikai színekben indult polgármestert választottak. Közülük kettőjüket Szatmárnémetiben és Zombolyán másodszor, illetve harmadszor választották már újra. Szakpolitikáról, szakmai felkészültségről beszélve ez azt is jelenti, hogy az RMDSZ-jelölteknek sikerült üzenetet megfogalmazniuk a román választók felé, és kaptak román szavazatot is. Ezzel szemben Marosvásárhelyen egyértelműen etnikai szavazás zajlott. Tehát a románok nem szavaztak magyar jelöltre, a magyarok nem szavaztak román jelöltre. *Szakpolitika és etnikai szempontok* jelenlétéről szólva azt mondanám: Erdélyben ebben a pillanatban együtt élnek ezek a különböző alternatívák. Egyes helyeken át lehet törni az *etnikai választófalakat*, másutt nem. Tény, hogy ezek az etnikai választófalak nagyon erősek egyes helyeken, és nagyon is merevek. Bizonyos, hogy egyfajta átmeneti állapot jele ez. A nagy kérdés, hogy merre haladunk egy egyébként is egyre egységesebb Európában, ahol nyilvánvaló, hogy etnikai azonosságát senki nem kívánja feladni.

Etnikai politizálás és regionális fejlődés

A bevezetőben szó esett az identitás kérdéséről. Valóban nem minden változást lehetett előre látni. Húsz évvel ezelőtt sokan jósták az identitás érzésének eljelentéktelenedését. Én is úgy gondolom, hogy a közös Európa éppen hogy színe-

ERDÉLY KÉT MEGYÉJÉNEK NEMZETISÉGI VISZONYAI 1910–2002

Megye	Év	Összes lakos	Román	Magyar	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák	Egyéb összesen
Covasna/ Kovászna	1910	148 933	17 091	130 244	616			144	14	202	622
	1930	152 563	30 405	116 961	813	709	3 080	79	34	119	363
	1956	172 509	31 416	136 388	444	116	3 450	7	8	13	667
	1992	233 256	54 586	175 502	252	21	2 641	28	12		214
	2002	222 449	51 790	164 158	198	19	5 973	24	4	4	279
Harghita/Hargita	1910	240 085	14 582	222 609	1 955			262	4	107	566
	1930	250 194	24 996	216 615	1 024	4 118	2 702	31	20	95	593
	1956	273 964	25 694	245 300	368	417	1 514	9	7	16	639
	1992	348 335	48 948	295 104	199	24	3 827	29	8	6	190
	2002	326 222	45 870	276 038	140	13	3 835	29	4	6	287

Forrás: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. I. m.

sedik, éppen hogy fontosabbá válik az identitások érzése. És most nyilvánvalóan etnikai-nemzeti identitásra gondolok. De nem csak ez fog erősödni. Gondoljunk csak az ír népszavazásra. Az eredmény természetesen gazdasági és szociális okokra is visszavezethető. Nem tudjuk, hogy ez az identitás-keresés, ennek felerősödése kontinensünkön merre fogja vinni a közös Európát. Az biztos, hogy azok, akik az etnikai-nemzeti identitás fokozatos eljelentéktelenülését jósolták, tévedtek. Azoknak, akik a jövőendő közös Európát egy valamilyen egybemosott, elszürkült nemzetek Európájaként képzeltek el, azoknak – legalábbis véleményem szerint – semmiképpen nem volt igazuk.

Az önkormányzati választások kapcsán természetesen számos olyan kérdést is meg kell válaszolni, amelyek itt, mai tanácskozásunkon is szóba kerülnek, és még sokszor szóba fognak kerülni: vagyis hogy *van-e etnikai politizálás*, avagy ezt *helyettesíteni kell* regionális politikákkal, regionális együttműködéssel, régiófejlesztéssel, határon átnyúló kooperációval. A magyar választók egyértelműen az egységre szavaztak, de szerintem ez a 85% annak is szólt, hogy ebben a pillanatban az RMDSZ *nem hajlandó szembeállítani*, ellentmondást feltételezni a két cél: az *etnikai politizálás és a regionális fejlesztések között*. A mi számunkra, az én számomra egyértelműen kikristályosodott az, hogy ez nem „vagy-vagy”, hanem „is-is” kérdése. A helyes kérdésállítást nem az, hogy etnikai politizálás, etnikai identitás, és ezzel szemben regionális politizálás, regionális identitás, hanem is-is. Ezt a két célt egymás mellé kell helyezni. A minap, amikor a Tőkés László nevével fémjelzett és az általa hitelesített csoportosulással tárgyaltunk, így fogalmaztuk meg a nemzeti összefogás két célját: az egyik összefogás Erdély modernizációjáért, a másik pedig összefogás az autonómiáért. A modern Erdély egyrészt a magyar közösség közvetlen érdeke, másrészt érdeke minden ott élő embernek. Érdekes, hogy ezzel szemben Tőkésék ajánlata eredetileg az volt, hogy: *összefogás az autonómiáért*. Az RMDSZ azonban úgy vetette fel: *modernizáció és autonómia*. Azt gondolom, hogy az önkormányzati választásokon elért eredmény is a két programpont összekapcsolásának köszönhető. Jelöltjeink azt üzenték a választóknak, hogy képesek vagyunk fellépni a modernizáció, a regionális együttműködés, az infrastrukturális fejlesztés érdekében. Ezt teszi lehetővé többek között az is, hogy az RMDSZ kormányzati szerepet vállalt, és jelenleg is kormánykoalíció tagja.

Csáky Pál utalt arra, hogy a második legnagyobb erő volt Szlovákiában. Mi most vagyunk a 7%-unkkal a második legnagyobb erő abban a kormánykoalícióban, amely igaz, csak 25%-ot képvisel a román parlamentben, tehát kisebbségi kormány, de ennek ellenére ez a kormány viszonylag jól teljesített, és most már az őszi parlamenti választásokig fenn fog maradni. A kormányzati szerepvállalás is eredményezte, hogy sikerült modernizációs, régiófejlesztési vagy infrastrukturális fejlesztési eredményeket elérni. Ezek közé tartozik

például a verespataki konfliktus feloldása. Mindaddig nem sikerült a megoldás, amíg az RMDSZ át nem vette a környezetvédelmi tárcát a román kormányban. Ebben a pillanatban úgy néz ki, hogy sikerült leállítani a verespataki beruházást. Ennek látszólag nincs etnikai vonatkozása, de a megoldáshoz magyar–magyar egyetértés kellett. Az biztos, Verespatakról keveset beszélnek mostanában, mert megoldódni látszik. Pedig emlékezhetünk arra, hogy országaink egymásra vannak utalva, hiszen Verespatakról a víz lefelé, vagyis Magyarország felé folyik.

Azt gondolom, hogy a mai tanácskozásunk azért nagyon fontos, mert *egyre több regionális és szakpolitikai problémával* fogunk szembesülni. Nem azzal az általános problémával, hogy mi lesz a magyar közösséggel, közösségekkel egy határok nélküli Európában, hogy milyen autonómiaformákat kellene találnunk és támogatnunk. Nem hiszem, hogy az autonómiáról szólva nekünk olyan sok vitánk lenne. De egyre több általános érvényű problémával fogunk szembesülni. Például a *határ menti régiók* újraegyesülésével, a határok eltűnésével. A következő években sokat fogunk foglalkozni a Partiummal, hiszen Erdély nyugati része 80-90 esztendőn át gazdaságilag is mesterségesen ketté volt vágva. Nagyvárosok gyöngysora húzódik 5–10–40 kilométerre a magyar határtól. Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad, Temesvár. Ez a térség óriási gazdasági potenciált képvisel, és e térségben, valamint a határ magyarországi oldalán nagy változások fognak bekövetkezni. Kérdés, hogy ezeket a folyamatokat tudjuk-e befolyásolni? Szerintem meg kell próbálni, és a változásokat a magunk javára fordítani. Ki állíthatná, hogy ez kizárólag modernizációs kérdés vagy kizárólag etnikai identitás kérdése? Etnikai és modernizációs folyamatok nem választhatók el egymástól. De beszélhetek nemcsak a Partiumról, hanem Erdély egészéről is. Olyan gazdasági folyamatokról, amelyek elgondolkoztatnak, és amelyekből le kell vonnunk bizonyos következtetéseket. Csak egy példa. Néhány évvel ezelőtt a Kolozsvártól 40 km-re fekvő Széken jártam. Szék egy sajátos, folklór szempontból is érdekes, erős magyar népességű község. A székiek köztudottan nagyon jó kubikusok, építőmunkások. Néhány évvel ezelőtt mondták, hogy Székről minden férfi Magyarországon dolgozott. Csoportokban munkát vállaltak, és vitték a pénzt haza. Amikor tavaly ősszel jártam ott, elmondták, hogy a férfiak hazajöttek Magyarországról, és most már Romániában, Erdélyben – többnyire szintén csoportokba szerveződve – vállalnak kubikus- vagy építőmunkát. Ez a példa is mutatja, hogy új gazdasági, társadalmi folyamatok keletkeznek. És ezekre nekünk oda kell figyelniünk, és a magunk következtetéseit levonni.

Mindezzel azt az állítást akarom bizonyítani, hogy számomra, számunkra a modernizáció és az autonómia programja, avagy etnikai politizálás és regionális fejlesztés között ellentmondás semmiképpen sem képzelhető el.

Szeretnék csatlakozni az előttem szólókhoz, akik köszönetüket fejezték ki Glatz Ferencnek a mai megbeszélés létrehozásáért. – Őszintén teszem.

A mai beszélgetést én egy szerencsésen alakuló folyamat részeként élem meg, noha ez a folyamatépítés nem tudatos. A Vajdasági Magyar Közösség és a Magyar Tudományos Akadémia kapcsolatépítési rendszere néhány évvel ezelőtt kezdett kialakulni, és Horváth Gyula professzor nevéhez fűződött. Azután az elmúlt hónapokban a Magyar Tudományos Akadémia létrehozta a vajdasági magyar szekcióját, amely esemény meglehetősen nagy hullámveréseket váltott ki a Szerb Tudományos Akadémián.

A mai beszélgetésnek több hozadéka lehet számomra. Először is az eddig itt elhangzott gondolatok támpontokat adnak az embernek, és valamiféle megerősítést is jelentenek. Másodszor: az, amiről Glatz Ferenc beszélt, és amiről Csáky és Markó elnök úr szólt, azok általában is ismert dilemmák. És az eddigi válaszok számomra is eléggé logikus válaszok. Mindez annak bizonyítéka, hogy a kérdések, amelyekkel találkozunk, többé-kevésbé hasonlóak. Függetlenül attól, hogy melyik határon túli magyar közösségről van szó. A kérdés csak az, hogy melyik pillanatban kerülnek napirendre ezek a problémák. Kétségtelen, hogy van egyfajta aktualitási eltolódás a kérdések megjelenésének sorrendiségében. Glatz Ferenc levelében arra kért bennünket, engem is, hogy a napirendre tűzött témakörökben próbáljam vázolni a vajdasági fejleményeket.

PÁSZTOR ISTVÁN

Megújulás: parlamenti politika, szociális kérdések, Európa

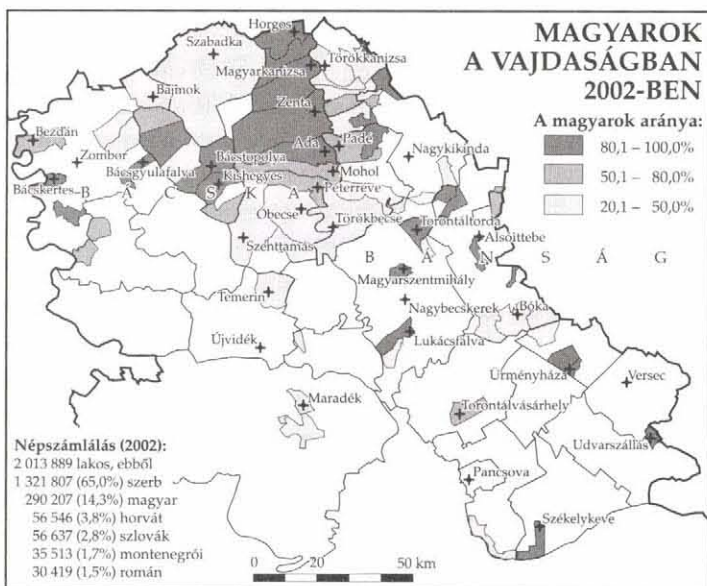
Másfél hónappal vagyunk egy lehetetlen nagy csata után. A május 11-i szerbiai előrehozott általános választásokról van szó. A választási küzdelemben aránylag nagy bátorságot mutattunk, és a csatát szerencsésen túléltek. Ez a tény, minél jobban telik az idő, annál inkább pozitív eredménynek mutatkozik.

Szerbiai választások

A választásokon – országos szinten – a magyar politikum, a három párt, Magyar Koalíció néven összefogott, és e közös fellépés eredménye, hogy a várakozásoktól ugyan elmaradtunk, de négy helyünk van a belgrádi központi parlamentben. A négy magyar parlamenti hely nélkül pedig nincs parlamenti többség. Ez kiváló alkupozíciót kínál a vajdasági magyar politika számára az elkövetkező négy évben. Ugyanakkor a mi döntésünk is eredményesnek látszik, hogy kormányzati szerepet nem vállalunk, viszont igényt tartunk arra, hogy mintegy tíz államtitkári helyet kapjunk a jövőbeli szerb kormányban. Amely éppen az éjjel alakult meg. Az a szándékunk, hogy egy szisztematikus, hosszú távú építkezés első elemeként *kezdjünk kinevelni egy fiatal, jól képzett szakemberekből álló csapatot.*

Ennek a csapatnak az volna a feladata, hogy minisztériumi, kormányzati tapasztalatot szerezzen, kapcsolati tőkét építsen Belgrádban. A fiatalok jussanak információkhoz, és a minisztériumokban a számunkra fontos projekteket menedzseljék.

Tartományi szinten, a Vajdaságban is elmaradtunk a várakozásoktól. Kevesebb szavazatot és kevesebb mandátumot kaptunk. Viszont egyértelmű, hogy az európai orientáltságú oldalon mi vagyunk a második legjelentősebb politikai erő. És amire még nem volt példa: a magyar politikum fogja adni a vajdasági parlament elnökét. Ennek, ha más nem is, de szimbolikus, azaz politikai jelentősége nagy. Emellett az elkövetkező négy évben is tagjai leszünk a vajdasági kormánynak. Amely kormánynak elsődleges feladata, hogy a másfél évvel ezelőtt elfogadott szerb alkotmány által biztosított alkotmányjogi keretet a vajdasági autonómia vonatkozásában különböző törvényekkel kiépítse, maximálisan kitágítva e lehetőség határait. A települési önkormányzatok szintjén megközelítettük a várt eredményt. Nem tudtuk viszont megtartani a szabadkai polgármesteri pozíciót. De Szabadka irányításában fontos pozíciókhoz jutottunk. (Zárójelben szeretném megjegyezni, hogy az általunk felügyelt területek adják a szabadkai költségvetés 70%-át. Ebből a jelentős pozícióból meg tudjuk valósítani a választási kampányban megfogalmazott célkitűzéseket.)

Alkupozícióban

A helyzetünket arra használtuk fel, hogy egy folyamatos alkupozíciót foglaltunk el. Világosan megfogalmaztuk a politikai célkitűzéseinket, és ezekhez kötöttük a parlamenti többségben vállalt szerepünket. Ezt koalíciós szerződésben biztosítjuk. Nem arról tárgyaltunk tehát, hogy melyik tárca lesz a miénk, hogy ki hol mit fog csinálni, hanem arról, hogy melyek számunkra a stratégiai fontos célkitűzések. A parlamenti többségben akkor veszünk részt, ha a koalíció e célkitűzéseket felvállalja. Ezek a célkitűzések nem csak a magyar közösség számára prioritások. Tülpelve a kisebbségi politizálás határait, általános érvényű célkitűzéseket is megfogalmaztunk. Ilyenek *Szerbia európai orientáltsága, felkészülés az uniós csatlakozásra, az igazgatási politikai decentralizáció, az önkormányzatiság erősítése*.

A prioritások között az európai uniós integráció, illetve a NATO-csatlakozás kérdésén túlmenően szerepel, hogy Szerbia belátható időn belül normalizálja viszonyát azokkal az országokkal, amelyekkel Koszovó elismerését követően megszakította vagy befagyasztotta a kapcsolatokat. Ezt még az idén szeretnénk elérni. Fontos prioritás a *mezőgazdaság, az infrastruktúra- és a gazdaságfejlesztés*. Ezekre a témakörökre is használhatjuk a modernizáció fogalmát.

Az *államigazgatás decentralizációja* – a megállapodás szerint – az idei év végéig a szerb parlament elé kerül. Törvény fogadunk el a Vajdaság vagyonának visszaszámaztatásáról. Törvénytervezet készül a Vajdaság önálló költségvetési forrásairól. Törvénytervezet készül az *önkormányzatok vagyonának visszaadásáról*. Vagyis leépítjük azt a centralizációt, amely ebben a pillanatban még mindig jellemzi Szerbiát. Számunkra nagyon fontos, hogy ez év augusztus 31-ig meg fognak változni a *körzethatárok*. Ismeretes, a Milosevics-érában az észak-bácskai körzettől elragadták Kada, Zenta és Kanizsa községeket. Ezek most visszakerülnek a Vajdaság közigazgatási körzetébe.

Nem szeretnék felsorolást tartani, de említenem kell a *nemzeti tanácsokról* szóló törvényt is. Ez számunkra, mint kisebbségi közösség számára, rendkívül fontos. December 31-ig a parlament elé fog kerülni az a törvény, amely a tanácsok vállalt feladataihoz tételesen hozzárendeli a költségvetési eszközöket. Fontos, hogy a nemzeti tanács tagjait közvetlen módon válasszák meg, a kisebbségi névjegyzék alapján. Fontos, hogy az állam ruházza át a nemzeti tanácsokra, így a Magyar Nemzeti Tanácsra az *oktatásra, a művelődésre, a tájékoztatásra és a nyelvhasználatra* vonatkozó állami hatásköröket. Fontos, mint említettem, hogy ez a törvény nyújtson garanciát, pénzügyi hátteret e hatáskörök ellátásához. A koalíció tagjaként kötött megállapodásnak további témája a *részarányos foglalkoztatás* és a garantált parla-

menti helyek kérdése. Ez tartalmazza a *szabadkai multietnikus egyetem* létrehozásának tervét és több, a kisebbségi önazonosság megtartása szempontjából fontos intézkedést. (Ez a koalíciós megállapodástervezet készen van, holnap fogom aláírni Borisz Tadic elnök úrral.) Ez olyan politikai alap lesz, amire természetesen nem tudunk mindent felépíteni már az elkövetkező választási ciklusban, de mérőkövetkező lesz a politizálásban, a politikai partnerkapcsolat-építés mérőkövetkezője.

A kisebbségi politizálás jövőjéről

Nálunk is eléggé erőteljesen mondták az elmúlt másfél-két évben, hogy a *kisebbségi politizálásnak befellegzett*; így mondták: vége van, kiürült. Kétségtelen, a tavaly januári parlamenti választási eredmények azt látszottak igazolni, hogy ezek az állítások nem megalapozatlanok. Mindinkább úgy látszott, hogy a magyar politizálás mögöl elolvad a támogatás, hogy nincs már az a közösségi felsorakozás a vajdasági magyar politikum mögé, amely jellemző volt az azt megelőző tizenvalahány évre. (Zárójelben szeretném megjegyezni, hogy a mi tapasztalatunk, és az én meggyőződése is az, hogy amikor egy kisebbségben élő közösség úgy érzi, hogy a nyomás, ami ránehezedik, csökken, a szorítás egy picikét lazul, akkortól kezdve a kisebbségi politizálásnak egyre nehezebb a helyzete. Fellazul a közösséghez való tartozás, fellazul mint védekezési és mint önvédelmi mechanizmus. Akkortól kezdve mind fogékonyabbá válnak az emberek a nemzet fölötti európai vagy a többség által képviselt politikai irányzatokra. Ahogy a Milosevics-érát követően az elmúlt években csökkent ez a veszély, úgy kezdtek el a belgrádi székhelyű, európai orientáltságú pártok folyamatosan beszippantani a szavazótáborunk jelentős részét. Szeretném egy másik zárójelben megjegyezni, hogy sajnos, a magyarországi média, a magyar politika nagyon gyakran elég komoly segítséget nyújtott ebben a szerb politikának. Szándékosan vagy nem szándékosan. Két nappal a választások előtt a Duna Televízióban például szerb napot szerveztek, ahol nagyinterjúra került sor Tadic elnök úrral, több mint fél órában. Én úgy gondolom, hogy ezek olyan politikai vakságra utaló akciók, amiket azért az embernek, mint gyakorló politikusnak, elég nehéz az adott pillanatban elviselni.)

Én úgy látom, hogy a kisebbségi politizálásnak csak akkor van jövője, ha képes megújulni. Saját magunkról, a vajdasági magyarságról beszélek. Akkor tud megújulni, ha nem a kirekesztés, nem az egymással szembe fordulás fogja jellemezni a politika résztvevőit, hanem a *közösségi építkezés*. A közösségen belüli *párbeszéd* a fontos. És nemcsak a politikai pártok között, hanem a *politikum és a civil szféra, a politikum és a magyar értelmiség* között. Ez utóbbinak – az ilyen építkező jellegű politizálásnak – a Vajdaságban igazán

A VAJDASÁG NÉHÁNY KÖZSÉGÉNEK NEMZETISÉGI VISZONYAI
1910–2002

Község	Év	Összesen	Szerb	Horvát	Montenegrói	Magyar	Szlovák	Román	Egyéb
Bačka Topola/ Topolya	1910	28 514	1 958	23		24 984	774	0	775
	1953	45 572	7 863	920	164	34 176	929	11	1 509
	1991	40 473	8 923	522	623	26 185	339	11	3 870
	2002	38 245	11 454	454	547	22 543	200	10	3 037
Kanjiža/ Magyarkanizsa	1910	31 366	1 650	1		29 599	0	0	116
	1953	35 590	3 789	185	132	30 959	11	127	387
	1991	30 668	1 907	108	66	26 862	7	200	1 518
	2002	27 510	2 037	82	66	23 802	6	196	1 321
Novi Kneževac/ Törökkanizsa	1910	18 513	9 295	2		8 823	0	0	393
	1953	17 680	9 803	71	25	7 462	11	25	283
	1991	13 816	7 457	85	61	4 676	5	9	1 523
	2002	12 975	7 725	64	31	3 864	6	7	1 278
Senta/Zenta	1910	29 656	2 020	5		27 221	0	0	410
	1953	29 898	3 392	219	289	25 417	18	7	556
	1991	28 779	2 565	117	177	23 281	21	1	2 617
	2002	25 568	2 739	93	124	20 587	24	1	2 000
Subotica/ Szabadka	1910	110 506	3 552	39		67 206	105	61	39 543
	1953	126 559	13 173	39 886	517	64 125	145	40	8 673
	1991	150 534	22 335	16 369	1 755	64 277	163	42	45 593
	2002	148 401	35 826	16 688	1 860	57 092	168	57	36 710

Forrás: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. I. m.

komoly hagyománya nincs. Inkább az egymás ellen fordulásnak, a szembefordulásnak vannak komoly hagyományai. Valamivel több, mint egy év óta kísérleteket teszünk ennek az új folyamatnak az elindítására. Úgy látszik, hogy van erre fogadókészség a civil szféra, illetve az értelmiség részéről. Sőt van fogadókészség a párbeszédre még a többi politikai párt részéről is. Igaz, ez rendkívül fárasztó, nagyon-nagyon idegtépő, sziszifuszi munka. De azt gondolom, hogy nincs alternatívája.

A megújulás másik feltétele a *politizálás tartalmának megváltoztatása*. Ahhoz, hogy a vajdasági magyar politika meg tudjon újulni, nemcsak a klasszikus kisebbségi kérdésekkel kell foglalkozni, az oktatással, művelődéssel, tájékoztatással, nyelvhasználattal, hanem szociális kérdésekkel is. Az emberek ma már azt mondják, nagyon jó, hogy van iskolánk, meg művelődési otthonunk, meg újságunk, meg a hivatalban tudunk magyarul beszélni, de mondjátok meg nekünk, hogyan fogunk élni, miből fogunk megélni, hol lesz munkahely, milyenek lesznek az életkörülményeink? Ezek azok a kérdések, amelyekkel szembe kell néz-

nünk. Ahhoz, hogy versenyképes válaszunk legyen ezekre a kérdésekre, az is szükséges, hogy pozícióink legyenek a politikai életben, és e pozíciók felhasználásával ezeket a célkitűzéseket meg tudjuk valósítani.

Végezetül, a megújulásról beszélve szeretném elmondani, hogy mi egy olyan kormány létrejöttének reményében csatlakoztunk ehhez a parlamenti többséghez, amely kormány az elkövetkező 2-3-4 évben, amíg ez a ciklus tart, Szerbiát olyan messze tolja előre az *európai csatlakozás útján*, ahol már soha többet nem lehet megfogalmazni azt az áldilemmát, hogy Európa, vagy valami más. Mi abban vagyunk érdekelték, hogy ez a dilemma többet ne kerülhesen szóba. A kisebbségi politizálás megmaradása szempontjából is fontos, hogy bizonyítani tudjuk a magyar közösség felé: Szerbia európai orientáltságának az egyik alappillére, mozgatórugója elsősorban mi vagyunk. Nem a belgrádi székhelyű demokratikus szerb pártok, hanem mi. Nehéz feladat, de ha ezt nem tudjuk teljesíteni, akkor úgy gondolom, hogy komoly bajban lesz a vajdasági magyar politizálás.

A PARADIGMAVÁLTÁS SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

Hozzászólások a határon túli magyar pártok elnökeinek találkozásán

Kisebbségek az Európai Unióban

TABAJDI CSABA

Ez a tanácskozás egy rendkívül fontos és hasznos kezdeményezés. Glatz Ferenc nyitóelőadásában feltette a provokatív kérdést, hogy vajon Trianon revízióját jelenti-e az Európai Unió? Perspektivikusan bizonyára igen, de csak abban az esetben, ha a veszélyeztetett helyzetben lévő magyar nemzeti közösségek (különösen a Kárpátalján, a Vajdaságban) túlélnek a mára kialakult helyzetet.

Az első, egyben legfontosabb hozzáfűznivalóm a Glatz elnök úr által felvetett kérdésekhez az, hogy nincs európai uniós automatizmus. Ahogy a proletár internacionalizmus és a liberál internacionalizmus nem oldotta meg a nemzeti kérdést, úgy az eurokrata internacionalizmus sem fogja önmagában véve megoldani azt. Már csak azért sem, mert az *Európai Uniónak nincs kisebbségvédelmi rendszere*. Pontosabban szólva, ez az eset egy kicsit olyan, mint az angolok neme, van is, meg nincs is. Igaz, van egy indirekt, közvetett kisebbségvédelmi rendszer, amely nélkül semmilyen kisebbség nem maradhat meg. E rendszer részei az általános uniós politikák, a kohéziós politikák, a diszkriminációmentesség és a kulturális sokféleség, nyelvi sokféleség tisztelete. Ezek azonban önmagában véve nem elegendők. Hiányzik egy par excellence kisebbségvédelmi mechanizmus. Jellemző, hogy a 80 ezer oldalas *acquis communautaire*-ben egy árva szó sincs a nemzeti kisebbségek fogalmáról. A lisszaboni szerződés talán új lehetőségeket nyithat – gondoljunk csak az Európa Tanács két multilaterális egyezményének, a keretegyezménynek és a nyelvi chartának az új tagállamok részéről való aláírására és ratifikálására. De ezek nem változtatnak a tényen: az Európai Unióban nincs közvetlen kisebbségvédelmi rendszer, az uniónak nincsenek kisebbségvédelmi normái. Ez a helyzet komoly fejtörést okoz nekünk abban az *inter-group*-ban, amelyben 22 ország 55 európai parlamenti képviselője van jelen. Úgy látom, nincs értelme egy új multilaterális egyezmény kidolgozásának, inkább az EU joganyagába kellene integrálni a keretegyezményt és a nyelvi chartát. Így azok jogilag kötelező érvényt nyernének. Jellemző, hogy a koppenhágai kritériumokban (1993) még szerepelt az emberi jogoknál a „kisebbségi” szó, de az amszterdami szerződésben (1997), amely jogilag kötelező

érvényű, már kifelejtették a kisebbségi jogokat, így jelenleg nincsen semmilyen jogi fogódzónk.

Glatz Ferenchez csatlakozva, én is szeretnék túllépni a magyarokra jellemző „hungaropesszimizmuson”. Valóban, ha összehasonlítom az európai kisebbségvédelem jelenlegi helyzetét az 1989-es állapotokkal, óriási fejlődést látok. Ha nem is dél-tiroli méretű fejlődést, de rendkívül komoly eredményeket, amelyeknek felmutatását, tudatosítását rendkívül fontosnak érzem. Sajnos hajlamosak vagyunk csak a hibáinkat, a hiányosságokat látni. Európai szinten azért nehéz előrelépni, mert megköti a kezünket, hogy általában az „*őshonos*” vagy történelmi kisebbségeket összemossák a *migráns* kisebbségekkel. El kellene érni egy különbségtételt. Én a következő négy kategóriát különböztetném meg: 1. a történelmi vagy őshonos kisebbségeket; 2. a románokat, akik ugyan őshonosak, de teljesen speciális kezelésmódot igényelnek; 3. a migráns kisebbségeket; 4. az orosz kisebbséget, amely egyfajta hibrid kisebbség (egyrészt őshonos, másrészt migráns). A migráns kisebbségek helyzetét azért tartom óriási problémának, mert összeurópai szinten az Európa Tanácsban még a *soft law* szintjén sincs egy dokumentum, amely eligazítást adna a tekintetben, hogy miben különböznek az őshonos kisebbségek az új vagy a migráns kisebbségektől. Sokan érezzük az Európai Parlamentben, én magam is évek óta szorgalmazom, hogy foglalkozzunk ezzel a kérdéssel, akár a migránsokkal kezdve. De Gaulle tábornok szavaival élve „az elkerülhetetlennek élére kell állni”. Nekünk magyaroknak is van egy megoldatlan migráns kisebbségünk, a kínaiak, akiknek a helyzete jogilag teljesen rendezetlen. Meg kellene határozni, melyek az azonosságok és melyek a különbségek az őshonos és a migráns kisebbségek között. A különbségek nem a szabadságjogokban, hanem az állam kötelezettségeiben vannak, hiszen az államnak segítenie kell az őshonos kisebbséget identitásának, nyelvének megőrzésében, fejlesztésében, míg a migránsok esetében azok integrációját, beilleszkedését kell támogatni. Adott esetben – ha az illető akarja – az asszimilációját is. (Szemben azzal, amit Tayyip Erdoğan híres kölni beszédében mondott, miszerint „az asszimiláció az ördögtől való”).

A legfontosabb feladat tehát európai szinten és a magyar tudomány szintjén: alaposan gondoljuk végig ezeket az új folyamatokat, *tisztázzuk a fogalmakat és tűzzünk ki reális célokat*. Szerinte Nyugat-Európában azt látjuk, hogy megbukott a „multikultúra” épülő integrációs politika – gondoljunk

csak a külvárosok lázadásaira és a holland és brit integrációs politika válságára. Ennek egyik oka – hogy ismét Glatz Ferenc bevezetőjére utaljak –, hogy nem használjuk az *identitáspluralizmus elvét*. A többes identitás, az identitáspluralizmus európai szintű elfogadtatása elemi fontosságú ügy lenne, amely szétválaszthatatlan a migráns kisebbségek ügyétől. Ezen elv elfogadása nélkül az őshonos kisebbségek ügyében sem tudunk előrelépni.

Egyetértek azzal a tétellel, hogy az EU-hoz való csatlakozás nem jelenti azt, hogy nem kell többet a határon túli magyar ügygel, nemzetépítéssel foglalkozni. De nemcsak ott, hanem az Európai Parlamentben is. A 24 magyar, 4 erdélyi magyar és 2 felvidéki európai parlamenti magyar képviselő helyett senki nem fogja a magyar nemzeti érdeket képviselni, megjeleníteni. De szövetségesek nélkül soha nem fogjuk tudni ezt az érdeket érvényesíteni. A koalíciós szövetségépítés jegyében az intergroup-unk munkájába bevontuk a katalánokat, a walesieket, az íreket, és közösen harcolunk a bretagne-iak és az elzásziak jogaiért is, mert rájöttünk, hogy egyedül nem megy. Gál Kingának és Kósáné Kovács Magdának történelmi szerepe van a bécsi alapvető jogok ügynökségének megteremtésében, amely végre elindíthat egy monitoringot e témakörben.

Egyetértek Glatz Ferencel abban, hogy a kisebbségi kérdést el kell vinni a *szakpolitika irányába*. A paradigma-váltás lényege két tényezőből áll: versenyképes határon túli magyarság és identitásépítő határok. A modernizáció – különösen egy technokrata modernizáció – önmagában véve semmit sem ér. Az ír példa is azt mutatta, hogy egy technokrata *versenyképességi modernizáció* csak az *identitás újraépítésével* szoros kölcsönhatásban lehet sikeres. A magyar nemzeti identitásnak is jót tenne, ha az egy főre jutó GDP magasabb lenne, mint az osztrákoké – az íreké egy főre osztva ugyanis magasabb, mint az angoloké. A kulcsszó tehát versenyképesség, de nem versenyképesség versus identitásépítés, nem modernizáció versus autonómia. Egyetértek azokkal, akik azt mondják: mindkettő kell.

A bevezetőben említett együttműködési területek mellett én még két munkabizottságot létrehoznék: agrárium és vidékügy. A *közös agrárpolitika*, a *vidékfejlesztés* az Európai Unióban, Magyarországon és a környező magyarlakta vidékeken – gondoljunk csak a partiumi birtoktagosításokkal jelentkező nehézségekre – egyaránt kiemelten fontos tényező. Kevés fontosabb egzisztenciateremtő programot tudok elképzelni ennél.

Az agrárium, a vidékfejlesztés beemelése mellett *autonómia*-ügyben is megpróbálnám végre állásfoglalásra bírni határon túli testvéreinket – bármilyen kényes téma is ez. Rögzíteniük kell, hogy tulajdonképpen milyen autonómiát is szeretnének elérni. Ceterum censeo, mondom nekik most már tizenvalahány éve: húzzatok két vonalat, és írjátok össze, mi tartozik az elképzelt autonómiajavaslatban a kizárólagos

központi (állami) kompetenciák körébe, mi osztott kompetencia vagy együtdöntés eredménye-tárgya az állam és autonómia között, és mi az, ami kizárólag kisebbségi autonómia kompetenciája. Egyetlen határon túli magyar közösségben sem készült ilyen jegyzék, pedig ködös autonómiafogalmakkal nem jutunk sehová. Persze ettől a pontos elhatárolástól, körülírástól még nem lesz rögtön autonómia, a román és a szlovák többség autonómiafélelmét nem fogjuk tudni egy csapásra eloszlatni. De ez a meghatározás lehetne az első lépés. Egyelőre álviták vannak ezen a téren, maguk a határon túli pártok is megosztottak az autonómia fogalmát, tartalmát illetően. Markó Bélák modernizációról beszéltek, Tókécs Lászlók autonómiáról – valójában mindkettő kell.

Sajnos az Európai Unióban addig lehet igazán elérni valamit a kisebbségek ügyében, amíg nem vagyunk benne. Addig számítanak a határon túli magyarok, addig van *nyomásgyakorló eszközünk*. Nagyon őszintén szembe kell néznünk ezzel. Az EU-csatlakozás után sokkal kevesebb eszköz áll a rendelkezésünkre, éppen azért, mert az uniónak – mint említettem – nincs meg a kisebbségvédelmi rendszere.

Az utolsó kérdés, amire szeretnék még kitérni, az európai pártcsaládokban való érdekképviselés. Markó Bélák és Csáky Pálék ernyőszervezetként alapvetően az Európai Néppárthoz tartoznak. De ha van egy kisebbségi vita, nekem nagyon nehéz megindokolni európai szocialista képviselőtársaimnak, hogy miért védem én az európai néppárti RMDSZ-es érdekeket az európai szocialista román „elvtársakkal” szemben. Megértem, hogy ti egy ernyőszervezet részei vagytok, de azt is meg kell mondom, hogy Fico-ügyében egy szem felvidéki magyar jelenléte többet ért volna, mint a kilenc magyarországi szocialista együttvéve, mert ő tudott volna közvetlenül és hitelesen megszólalni. Tudom, hogy ez a probléma nehezen megoldható, sőt már-már megoldhatatlan. Világnézeti és nemzeti alapon szerveződő pártokról szólva, szeretném jelezni: ha lennének baloldali és liberális platformok az RMDSZ-en, az MKP-n belül, és annak lennének legalább testvérkapcsolatai a másik két nagy európai pártcsaláddal, az lényegesen megkönnyítené a mi munkánkat. Nem szocialista térnyerést kívánva mondom, hanem a magyar érdekérvényesítés szempontjából tartom fontosnak.

Végezetül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy mi most *határon túli magyar érdekeket képviselünk-e vagy európai kisebbségi érdeket?* Meggyőződésem, hogy az egész magyar kisebbségvédelmet európai kontextusba kell helyezni ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy helyettünk a magyar kisebbségvédelmet senki nem fogja képviselni. Sokkal nyitottabbnak kell lennünk a *szövetségépítésben* más kisebbségi helyzetben lévő társnemzetek, például katalánok, walesiek, skótok felé. Itt egyébként még terminológiai feladataink is vannak, például az előbb említett „kisebbségi helyzetben lévő társnemzet” (co-nation in minority) státusz pontos körülírása.

Még egyszer szívből gratulálok ehhez a kezdeményezéshez, nagyon fontos feladatról van szó, ahol igen hasznos lehet a tudományos szféra bevonása. Évek óta mondom, hogy szükség van erre, elmondtam az Orbán-kormánynak, a Medgyessy-kormánynak és a Gyurcsány-kormánynak is: úgy lehetne igazi nemzetstratégiát megfogalmazni, ha kiterítenénk a Kárpát-medence térképét és nagyon mélyrehatóan, hosszú távon vizsgálnánk a térség megtartókéességét. A jelenlegi határon túli politika nem annyira a tényekre alapozódik, nem objektív folyamatokra, hanem elképzelésekre, akár légvárakra. Feltétlenül szükség van a szakpolitikai együttműködésre, így elérhetjük, hogy kevesebb legyen a „meddő vita” és sokkal több konkrét eredményt tudjunk felmutatni. Mi a magunk szerény eszközeivel igyekszünk ebben részt venni. Szívből kívánok Glatz elnök úrnak, minden határon túli magyar vezetőnek és itteni tudósnak sok sikert ehhez a munkához.

Paradigmaváltás a kisebbségi politizálás terén

GÁL KINGA

A többes identitásomból hadd válasszam ma azt, hogy szakemberként szeretnék szólni, és kevésbé a politikus beszél belőlem – talán egy kutató őszintébben kimondhatja a dolgokat.

Nagyon jónak tartom az előzetesen megkapott felvezető anyagot, valahol itt – ahol e szöveg teszi – kell keresgelnünk a határon túli közösségek 21. századi jövőképét, e gondolatok jegyében adhatunk választ a 21. századi kérdésekre, és tud a határokon túli magyarság versenyképes maradni. Pásztor István felszólalásában elhangzott, hogy csak akkor van jövője a kisebbségi politizálásnak, ha meg tud újulni. Én azt mondom, hogy nagyon komoly paradigmaváltásra van szükség mind a határon túli pártok politizálásban, mind a határon túli kapcsolatokat érintő magyarországi politikában. Nem hiszek abban, hogy lesz olyan általános kisebbségvédelmi norma, ami számunkra jó lenne. Nem hiszem, hogy ha most valamilyen kisebbségvédelmi normát hoznának az Európai Unióban, az a mi érdekeinket szolgálná. Ha ebben bízunk, ha ebben bíznak a határon túli közösségek, teljesen téves irányba megyünk. A mi problémánk elsikkadni látszik az Európai Parlamentben folyó viták során, egyre inkább belemosódik az új európai kisebbségek kérdésébe. Ez a helyzet annak a következménye, hogy *azt a típusú kisebbségi kérdést, amiről mi beszélünk, Európa már megoldotta*. Az ilyen jellegű helyzetek – gondoljunk csak a dél-tiroli kérdésre vagy a finnországi svédok helyzetére – rendezését az Európai Unió az érintett országokra bízta, nem kisebbségi kérdésként kezeli, nem kíván ezzel általánosan foglalkozni. Éppen ezért nekünk nem érdemes egy általános európai kisebbségvédelmi norma megfogalmazását szorgalmazni. Ez tévútra sodorná a saját problémánkat.

Ahhoz, hogy érthetővé és értelmezhetővé tegyük mások számára is a Trianon óta megoldatlan problémákat, *paradigmaváltásra van szükség*. Úgy gondolom, hogy most már valóban nem egy általános határon túli politikával vagy nemzetpolitikával tudunk előrelépni, hanem elsősorban szakpolitikákkal. De azokon belül is lokális programokkal, mindig számba véve az adott erdélyi, vajdasági vagy felvidéki közösségnek az adott területen tapasztalható sajátos problémáit. Így látom fellevezhetőnek az *autonómia* kérdését is. Végighallgatva az elnök urakat, én is úgy látom, hogy ma már nem az a kérdés, hogy autonómiát akarnak-e a határon túli magyar közösségek, vagy sem, hanem az, hogy miként lehet a témát felvetni, „kitenni” a tárgyalóasztalra, hogyan lehet ehhez a célhoz partnereket szerezni. Hiába akarunk mi valamit elérni, ha mások nem akarnak róla tárgyalni. Ezért fontos elfogadtatni és megértetni Európával a mi helyzetünk sajátosságait. Nem általában a kisebbségeknek kell autonómiát követelni és adni, hanem konkrétan a vajdasági magyaroknak, az erdélyi magyaroknak. Így egyszerűbb is tárgyalni, és könnyebb érthetővé és értelmezhetővé tenni a problémát.

A másik nagy váltás, amire az elkövetkező időben szükség lesz a kisebbségi politizálásban, az a *legitimitás* kérdése. Itt elsődleges szerep jut a határon túli magyar pártoknak, a civil szervezeteknek. A magyarországi politikának és a magyarországi szakembereknek csak másodlagos, rásegítő szerepe lehet. Ez azt is jelenti: mi Magyarországról csak akkor tudunk lépni, ha már lépett az „illetékes” határon túli szervezet. Bármilyen kérésről, elérendő célról is legyen szó, amíg ezt a határon túli magyar szervezetek nem vetik fel, addig nekünk komoly legitimitási problémát jelent a kérdés szinten tartása, és ez sajnos azzal járhat, hogy maga az ügy kérdőjeleződik meg.

Szeretnék részletesen kitérni az imént is említett fellevezésre, miszerint *szakpolitikai megközelítésben* kell kezelni a nemzetpolitikai kérdéseket. Az alapvető határon túli kérdések, az identitásmegőrzéstől az autonómián át egészen az általános jövőkép kialakításáig mind szakmai kérdésként kellene, hogy megjelenjenek. Az Európai Unió ugyanis csak így képes a kisebbségpolitikai kérdéseket megemészteni. Ez azt jelenti: konkrét ügyekről kell beszélnünk. Konkrét régiófejlesztés, konkrét „elérhetőség”-fejlesztés – ahogy Glatz Ferenc mondta –, tehát úthálózat, híd, határátkelőhely. Ezen a területen egyébként is komoly feladat hárul mindnyájunkra, hiszen mind arról beszélünk, hogy azért jó az Európai Unió, azért hozott változást, mert segítségével végre összenő, ami összetartozik. Sajnos azonban nem tud összenőni, mert hiányoznak utak kilométerei, hiányoznak hidak, határátkelőhelyek. A mindenkori magyar kormánynak és a határon túli magyar pártoknak az irányba kellene az adott ország kormányait befolyásolni, készüljenek el ezek az ún. összekötő elemek, hiszen amíg ez nem történik meg, hipotetikus marad az elméletünk, miszerint „összenő, ami

összetartozik". Nagyon fontosnak tartanám a nemzeti fejlesztési tervek említett összehangolását, a közös határ menti együttműködési programokat. Igen komoly EU-s források állnak rendelkezésre ezeken a területeken.

Fel fog erősödni a civil szervezetek, a civil érdekvédő körök szerepe, nekünk is másképpen kell hozzáállnunk ehhez a kérdéshez. A határon túli pártoknak kell erősíteniük a szakmai érdekérvényesítő szervezeteket, és segíteni őket abban, hogy Európában jelen legyenek a különböző szakmai vitákon. Ennek a „lobbi-tevékenységnek” a segítségével állhat össze a kisebbségi magyar közösségek jövőképe. Éveken keresztül arról beszéltünk ezeken a szakmai fórumokon, hogy Magyarország a csatlakozással helyzeti előnybe kerül, és komolyan tud majd segíteni, lendíteni a környező magyarság sorsán. Sajnos ez a helyzeti előny úgy múlt el, hogy nem tudtuk kiaknázni a lehetőségeket. Észre kell vennünk, hogy amiben annyira hittünk, és amit annyira vártunk, az nem következett be, és most váltásra van szükség. Másképpen, más eszközökkel, más formában kell kihasználnunk a lehetőségeket, megpróbálva azokat a határon túli közösségek javára fordítani. Egyetlen pozitív következménye ennek a folyamatnak, hogy megerősödött a határon túli magyar közösség politizálása, a közvetlen érdekérvényesítés szerepe.

Szó esett már arról, hogy aktívabban jelen kellene lenniük ezeknek a szereplőknek az európai porondon, az európai pártszövetségekben. Nagyon fontos, hogy minél többször lássák és hallják a határon túli magyar politikai pártok képviselőit, ismerjék az arcokat. Sokat lendíthet az érdekérvényesítő képességükön, ha nem csak áttételesen, egy adott ügy kapcsán kerülnek szóba, ugyanakkor fontos, hogy határozott véleményük legyen különböző szakpolitikai kérdésekben is. Az Európai Néppárton belül most folyik a vita az európai demográfiai folyamatokról. Ezzel kapcsolatban uniós álláspont fog kialakulni, nagyon fontos lenne, hogy a határon túli magyar pártok véleménye is megjelenjen ebben a vitában, látszódjon, hogy van álláspontjuk szakpolitikai kérdésekben is.

A Tabajdi Csaba által említett lisszaboni folyamat két szempontból fontos. Egyrészt a charta elfogadásával megnyílt a lehetőség arra, hogy az Európai Unió csatlakozzon az Európa Tanács dokumentumaihoz. Ez azt jelentheti, hogy akár éveken belül eljuthatunk odáig, hogy az unió, mint olyan, már létező Európa Tanács-i normákhoz csatlakozik, akár egy kisebbségvédelmi keretegyezményhez is. Egyelőre persze mindez csak hipotetikus feltételezés. Lisszabon másik fontos hozadéka, hogy gyakorlatilag ez tette működőképpé az uniót, a döntéshozatali mechanizmust. Igaz, sokan úgy vélik, már a mi felvételünk előtt meg kellett volna újítani a rendszert, hiszen 27 tagországgal is sokszor igen nehézkes a döntéshozatal. A mostani hangulatot, illetve a nagy európai tagállamok hozzáállását látva nehéz lenne megmondani, hogy mikor kerülhet sor további bővítésre.

Fontosnak tartom elmondani azt is, hogy az unió nagyon mereven veszi azokat a szabályokat, amelyekkel külső határait védi. Magyarország például most nagy gondban van az Ukrajnával kötött kishatárforgalmi egyezmény kapcsán, úgy néz ki, eljárást akarnak indítani Magyarország ellen azért, mert tágabban értelmezte és „maximálisan kihasználta” az adott kereteket. Az ilyen esetekre oda kell figyelnünk és a politika erejével hatni arra, hogy Európában a bürokrácia helyett a jog uralma maradjon az irányadó.

Végül, de nem utolsósorban engedjék meg, hogy megemlítsem, hogy szerintem az állampolgársági kérdést és az állampolgárság megadását nem kellene „jegelni”. Ha valójában nézzük, hogy milyen folyamatok várhatók az elkövetkezendő időben Európában, fontos lenne, hogy Magyarországon ne a magyarországi tartózkodáshoz kössék az állampolgárság megadását az állampolgársági törvényben. Úgy gondolom, ezzel sok mindent meg lehetne oldani.

A kisebbségi pártok jövője

BAYER JÓZSEF

Nagyon üdvözlöm a kezdeményezést, hiszen én is azt gondolom, hogy fontos *paradigmaváltás* előtt áll mind a hazai politika, mind a határon túli magyar kisebbségi politizálás. Arra a kérdésre, hogy a kisebbségi vagy etnikai pártoknak van-e jövője, nekem van egy ütős válaszem: szerintem csak az „egy-ügyű” pártoknak nincs jövőjük. Csak azok a pártok lehetnek sikeresek, akik a velük élő *társnemzetekkel közös problémákat* is szem előtt tartják, miközben a magyar közösség érdekeit és a kulturális-etnikai identitás megőrzését is szolgálják. Aki csak az egyik oldalra tud választ, nem fog megmaradni, elfogynak a támogatói, míg az ellenkező esetben a társnemzetektől is lehet támogatókat toborozni a választók körében.

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, még egy dolgot fontosnak tartok megemlíteni: nem szerencsés az a megfogalmazás, hogy az európai uniós csatlakozás és ennek a nagy közösségnek a létrejötté Trianon revíziója lenne. Azt gondolom, az Európai Unió meghaladja a kizárólagos nemzetállamiság trianoni státusát, és nemcsak a kisebbségek helyzetét változtatja meg, hanem a többségeket is, és általában változásokat idéz elő a nemzetállami politizálásban. Korábban joggal mondták a teoretikusok, hogy az Európai Közöség a nemzetállamnak inkább megmentője lehet, mintsem tönkretévője. Ma azt mondhatnám, hogy a nemzetek – köztük a kisebbségi nemzetek – megmentője is. Az, hogy hosszú távon megmaradnak-e a nemzetek, a nemzeti identitás, a kulturális önazonosság, a kulturális örökség, attól függ, hogy akarják-e ezt megőrizni, vagy sem. Amelyik nemzet áldoz arra, hogy a saját kulturális örökségét megőrizze,

nyelvét, kulturális identitását ápolja, az meg fog maradni. Ez fokozottan igaz a kisebbségi helyzetben lévő társnemzetekre, és ez az elem semmiképpen sem hiányozhat egy „sok-ügyű” párt programjából.

Közös kutatási és cselekvési tér

SZARKA LÁSZLÓ

Az itt elhangzottakban máris több konferenciára való ötlet rejlik, de ennek a mai találkozáson az egyik elsődleges hozadéka egy *konkrét cselekvési terv* körvonalazása lehet. Intézetünkben nemrégiben fejeztünk be egy Kárpát-modell nevű szociológiai felmérést, amelynek egyik legmeghökkenőbb eredménye az volt, hogy a romániai magyar megkérdezettek (700 ember) 60%-a elfogadható öndefiníciós elemnek tartotta azt, hogy ők részei a román nemzetnek. Ez is mutatja, hogy annak a hárm-as-négy-es viszonyrendszernek köszönhetően, amelyben a magyar kisebbségi közösségek a 20. századot megélték – előbb kényszerközösségként, majd tudatos közösségként – ezek a közösségek *ma jobban integráltak a szomszéd országok államközösségeibe, mint az ún. magyar kultúrnemzetbe*. Ezt a dilemmát az Európai Unió belül, de akár az unió határvidékein is fel lehet oldani. A pártok elnökeitől is azt hallottuk, hogy ma mindenki a regionalitásban találja meg azt a megoldási keretet, amelyben a korábbi merev államnemzeti struktúra feloldható, ahol a dilemmaként megélt *többses identitás* magától értetődővé válik. A mi intézetünk a szabadkai, a zentai, a kolozsvári, a vásárhelyi és a csíkszeredai intézetekkel éppúgy kapcsolatban van, mint a komáromi egyetemmel és a somorjai kisebbségkutató intézettel. *Közös kutatási térként* éljük meg ezt a térséget, ahogy a politikai pártok is megpróbálják közös cselekvési térként felfogni ezeket a régiókat. Mégis hiányzik a regionalitás elve a célokból. A határon túli kisebbségi magyar pártoknak még nincsenek meg a regionális szereplői.

Ennek okát elsősorban abban látom, hogy *egydimenziós, komolyabb civil háttér nélküli politikai pártok* jöttek létre. Még a vajdasági modell tűnik a leginkább járhatónak, amely tartományi és nemzeti tanácsi finanszírozással egy nagyon sajátos, két lábon álló és működőképes modellt körvonalaz. A három legerősebb magyar kisebbségi párt a maga tapasztalatait, a maga civil partnereit egy alkalommal valahol összehívhatná, és értékelhetné azok eredményeit. Elvégeztünk egy kataszterkutatót a kisebbségi magyar intézményekről, amely azt mutatja, hogy a kisebbségi magyar civil szervezetek 65%-a az elmúlt 20 évben jött létre. Ezeknek az intézményeknek, egyesületeknek nagy része sajnos anyagi nehézségekkel küzd, nemegyszer funkciótlannul, a hasonló profilú intézményekkel viaskodik.

Mi az oka annak – ez egy további kérdéskör –, hogy feszültebb Magyarország és a magyar kisebbségi közösségek közötti viszony? Már-már „szétfejlődésről” beszélhetünk. Mitől van az, hogy a minőségi Magyarország nem látszik a határon túli magyar közösségek szemei előtt? És ugyanakkor Magyarországon sem látszik a kisebbségi magyar közösségépítés hatalmas energiája? Miért befolyásolja az emberek hozzáállását az aktuális politikai széljárás, vagy a hatalmi elemek? Ki kellene már mozdulnunk a mostani sehová sem vezető „zsákutcás” beszédmódból, és a valódi párbeszédet, az együttműködés új útjait kellene keresnünk.

Mindhárom elnöki megszólalásból kitetszett, hogy a felelősségérzetüket a saját közösségük építése, a párhuzamos magyar nemzeti közösségépítés logikája hatja át. Ilyen értelemben soha nem lesz teljesen vége az etnikai politizálásnak. Ideje lenne tisztán látnunk, hogy a *szomszéd államokba integrált magyar közösségeink* mások, mint a magyarországiak. Ezek az emberek ma már a régiójukban együtt dolgoznak az ott élő többségi polgártársaikkal. A sokak által hangoztatott paradigmaváltásban ezt az elemet is figyelembe kell vennünk és a regionalitás is csak e tényező szem előtt tartásával fog működni. Ha sikerül olyan kezdeményezéseket beindítani, ahol ezek a közösségek konfliktusforrás helyett az *együttműködés motorjaivá* válnak, akkor reális programokat tudunk kitűzni.

A civil társadalom és a vállalkozók

BERÉNYI JÓZSEF

Először Szarka László néhány gondolatára szeretnék reagálni. Szlovákiában jelen pillanatban nem tartom igazán nagy kihívásnak regionális pártok létrehozását. Továbbra is két, félelemmel teli közösség feszül egymásnak, a többségi szlovák közösség attól fél, hogy a szlovákiai magyarok csak az elszakadásban látják a jövőjüket, a szlovákiai magyarok pedig attól félnek, hogy minden kormányzat az asszimilációra törekszik. Ezek az érzések egyelőre messze felülmúlják a regionális kötődéseket, és nem teszik lehetővé, hogy megváltozzon a politikai élet működése. Valójában *egyetlen szlovák pártnak sincs kisebbségpolitikai programja*, nem kínálnak semmit a szlovákiai magyarok irányába, regionális szinten sem. Ami a civil szektort érinti, amikor kormányon voltunk, nem éreztük, hogy „kifarol” az MKP mögül a civil szektor, most, hogy ellenzékben vagyunk, már inkább. Lehet, hogy ez átmeneti helyzet. Ahogy mi is keressük 8 évi kormányzás után szerepünket az ellenzékben, a civil szektor is keresi a maga pozícióját az új helyzetben.

Sok szó esik a civil szektorról, de kevesebbet beszélünk arról, hogy megjelent egy új társadalmi réteg, amely egyre inkább befolyásolja a határon túli magyar politikát Szlováki-

ában: a *szlovákiai magyar vállalkozók* rétege. Nagyon komolyan befolyásolják a közéletet, a helyi és regionális választásokat, és rövidesen jó eséllyel az országos választásokat is. Ha például egy szlovákiai magyar vállalkozó két nyelven meri feltüntetni a cégjelzését, az üzenet az ott élő emberek számára, ahogy az is, ha nem meri. Komoly közvita kezd kialakulni azzal kapcsolatban, hogy a szlovákiai magyar vállalkozók miért nem merik szintisztatá magyar településeken *magyarul is feltüntetni a feliratokat* üzleteiken, vállalkozásaikon. Idetartozik a *Szlovákiába érkező magyarországi beruházók köre* is, akiktől gyakran számon kérik, hogy milyen mértékben támogatják a magyar kultúrát, hogyan támogatják helyi szinten a magyar közösségeket. Persze, a piacon az életképesség számukra az elsődleges cél, de mégiscsak van egyfajta *elvárás velük szemben* (például legyenek kétnyelvűek a folyóiratok, a kiszolgáló személyzet).

Úgy látom, hogy nem igazán értékeltük ki európai uniós tagságunkat sem. Szlovákia jövőre lesz 5 éve európai uniós tag, itt lenne az ideje számba venni a pluszokat és a mínuszokat. Serpenyőbe rakni, hogy mit hozott számunkra az európai uniós tagság, és mit vitt el. Mert nemcsak pozitív dolgokkal jár az európai uniós tagság, felgyorsítja például az elvándorlást Magyarország és más uniós országok felé. A Magyar Tudományos Akadémia számára érdekes kutatási téma lenne megvizsgálni – lehetőleg velünk közösen –, hogy mit hozott európai uniós tagságunk ez alatt az 5 év alatt, és levonni a tanulságokat a jövőre nézve.

Nagyon elgondolkodtató Tabajdi Csaba felvetése, miszerint a határon túli politikusoknak jobban be kellene tagozódniuk az európai nagy pártokba. Úgy vélem, nagyon nehéz lenne ezt a falat átugrani, ideológiai irányultság, kötődések nélkül, pusztán érdekek alapján politizálni. Az Európa Tanácsban az örmények, azerbajdzsániak sikeresek ezzel a taktikával, de belőlünk hiányzik ez a mentalitás.

A közeledő európai parlamenti választások viszont nagy lehetőségeket rejtenek magukban. Ezzel kapcsolatban lehetne egyeztetni, hogy mi fog bekerülni az európai szocialisták programjába, az Európai Néppárt programjába és az európai liberális programba a kisebbségpolitikáról. A programalkotás folyamán meg kellene próbálnunk együttműködni, egybecsengő célokat megfogalmazva együttesen fellépni a határon túli magyarság érdekében.

A kisebbségvédelem jogi szabályozásáról

LAMM VANDA

A felmerült jogi kérdések egyike, az Európai Unió csatlakozása bizonyos *emberi jogi egyezményekhez*: a nyelvi chartához és a kisebbségvédelmi keretegyezményhez. Ezt nagyon fontos dolognak tartom. És úgy vélem, jó irányba

megy az unió, hiszen ezeknek az egyezményeknek a rendelkezései beépülnek majd az unió jogába. Ugyanakkor mindez furcsa jogi helyzetet is teremt, hiszen maga az unió szerződő félle válhat olyan emberjogi egyezményekben, amelyeket esetleg nem minden tagállama ratifikált korábban. Ily módon uniós jogként az adott országra is hatással lesznek az egyezmény rendelkezései. Ismétlem, nagyon fontos, és jó irányba tartó tendencia.

Nem tudom megállni, hogy ne tegyek egy megjegyzést a *kettős állampolgársággal* kapcsolatban. Jogilag meglehetősen bonyolult kérdés olyan személynek megadni az állampolgárságot, aki nem kíván életszerűen az adott országban, jelen esetben Magyarországon, letelepedni. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy sokszor harmadik generációról, vegyes házasságokból származó személyekről van szó. Talán nem nagyon tudják a jelenlévők, hogy egy, az Országos Választási Bizottsághoz érkezett beadványban – ami eljutott az Alkotmánybírósághoz – a Magyarok Világszövetségének elnöke kezdeményezte, hogy újabb népszavazás legyen a kettős állampolgárság kérdéséről. Nem tudni az Alkotmánybíróság mikor fogja döntését meghozni, de nagy a valószínűsége, hogy el fogja utasítani. Érdekes módon sokan azok közül, akik az előző népszavazáskor az új jogszabály mellett kampányoltak, most úgy vélekednek, hogy ebbe az irányba nem szabad még egyszer elindulni.

Röviden arról szeretnék még szólni: szülessen-e az Európai Unióban egy újabb szerződés vagy bármilyen egyéb jogi instrumentum a kisebbségek védelmével kapcsolatban. Való igaz, hogy – jogi kifejezéssel élve – *clausula rebus sic stantibus*, azaz alapvetően megváltoztak a körülmények, főleg Nyugat-Európában, a kisebbségeket illetően, de azért azt nem szabad elfelejteni, hogy vannak olyan jogi „technikák”, amelyek jelentős előnyöket jelenthetnek a kisebbségek számára, védve a helyi közösségek érdekeit, segítve az „öslakosság” boldogulását és megmaradását. (Számos példát láthatunk erre Svédországban vagy Kanadában. A nyugat-európai gondolkodásba belefér például a svédországi, lappföldi eset.)

A lappok földjén a svéd kormány nem engedett egy vállalkozónak feldolgozóüzemet építeni, mert annak az ottani öslakosság foglalkozásának elhalása, a lakosság elköltöztetése lett volna a következménye. De az ipartelepítés mellett az ingatlanpolitika is lehet a kisebbségpolitika eszköze. Egy negatív példa Erdélyből. Vajon milyen következménye lesz annak, hogy Erdélyben, Marosvásárhely környékén külföldiek vagy mások felvásárolják az ingatlanokat, az öslakosság – magyarok – elköltözik, megváltozik a vidék természeti képe, gazdálkodási és etnikai képe. Tehát igenis lehet a jelenlegi jogi – törvényes-igazgatási – eszközökkel kisebbségpolitikát művelni. Csak az államnak, illetve az önkormányzatoknak fel kell vállalniuk a következményeket.)

Nagyon fontos tényező lehet ezekben a kérdésekben a magyarországi politikai elit hozzáállása. A sajtó nem nagyon tájékoztatta a közvéleményt arról a népszavazási kezdeményezésről, hogy legyen trianoni gyásznapi. Amikor ezt az Országos Választási Bizottság elutasította, újabb kezdeményezés ment, ezúttal úgy szólt volna a kérdés „Akarja-e ön, hogy a magyar Országgyűlés törvényt fogadjon el a trianoni emléknapról?”. Az Országos Választási Bizottság ezt is elutasította, ám áprilisban az Alkotmánybíróság nem találta alkotmányellenesnek a népszavazási kezdeményezést, és új eljárásra utasította az Országos Választási Bizottságot – most az ő döntésükre várunk. Akár-hogy is dönt a bizottság, a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen kezdeményezések sajnos többet ártanak, mint használnak.

Együttműködés a klímapolitikában

LÁNG ISTVÁN

Szakterületemnek megfelelően egy szakmapolitikai kérdésről szeretnék szólni. A kulcsszó: a globális felmelegedés és ennek következményei. Hosszabb távon a klímaváltozás, rövidebb távon pedig szélsőséges meteorológiai események. A világnak nem ez a legnagyobb problémája jelenleg, de azért ott van a legmagasabb fórumokon az első 4-5 kulcsszó között. A G8-ak jelenleg Japánban négy szót használnak: *energetika, élelmiszer, szegénység és klíma*. Magyarországon sikerült egy nemzeti éghajlat-változási stratégiát kidolgozni, a parlament elfogadta, valamennyi parlamenti képviselő megszavazta, ami meglehetősen ritka jelenség a magyar parlamentben. Ez a téma egyben új együttműködési lehetőség a szomszéd országokkal, s ezt ki kellene használni. Ismeretes, hogy az Európai Unió kutatási és innovációs központja Budapestre kerül. Már három prioritást megjelöltek: energetika, klíma és informatika. Mindez lehetőséget adhat egy összehangolt regionális, „Kárpát-medencei”, „Kárpát-régió belüli” stratégia kialakítására. A szomszédos országok magyar politikai pártjai komoly szerepet játszhatnak abban, hogy saját kormányaik mozgósításával megvalósuljon egy ilyen együttműködés.

Regionális programok a Kárpát-medencében

HORVÁTH GYULA

Néhány regionális politikai szakkérdésről, együttműködési programról szeretnék szólni, amely programokat a *magyar regionális tudomány* az utóbbi évtizedben épített ki a Kárpát-medencében. Egy fiatal tudományágról van szó, amely-

nek elemi érdeke volt, hogy erőit határon túli szakemberek bevonásával is erősítse. Sikeresnek tekinthető ez a kísérlet, hiszen hat regionális tudományi *műhely* működik ma a Kárpát-medencében, amelyek közül különösen a kolozsvári, csíkszeredai és a szabadkai eredményes. Ezek a regionális tudományi műhelyek készítik azt a monográfiásorozatot a Kárpát-medence régióiról, amelynek eredményeként prognózis készül a térség jövőjéről. Azt szeretnénk, hogy a Kárpát-medence régiói a 2014-es új európai uniós programozási periódust egy hosszú távú prognózisra alapozott stratégiai koncepcióval kezdhessék el.

2005-ben volt a Kárpát-medencei magyar regionális tudomány első nagy összejövele Sopronban. Négy magyar területfejlesztési miniszter jelent meg ezen a fórumon – Pásztor István, Borbély László, Gyurovszky László, Kolber István. Kiadtak egy közös nyilatkozatot, amelyet a szomszédos regionális tudomány képviselői örömmel vettek. Ez a nyilatkozat nem az általános európai elvekről szólt, hanem arról, hogy a regionális tudomány fontos diszciplína. Szlovákiában, Romániában és Szerbiában meg kell teremteni ennek a tudományágnak az alapjait, támogatni kell az ilyen irányú kutatásokat. Román, szlovák kollégáink örömmel olvasták ezt a nyilatkozatot és érzik is, hogy a *tudományágzat támogatásában valamifajta pozitív változás* történt. Az egyetemi képzés több, határon túli magyar tudományos műhely közvetítésével beépítette a regionális tudományt stratégiai programjai közé, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Közgazdaságtudományi Karán angol nyelvű regionális gazdaságtan master kurzus indult és hasonló terveink vannak Újvidéken is.

A Regionális Kutatások Központjának hálózatában különféle Interreg- és Phare-programokkal *területfejlesztési képzési központok szerveződtek* Debrecenben, Békéscsabán és Győrben. A hazai regionális kutatásokba is beépült a *határon túli folyamatok elemzésének igénye*. Sokat tudnánk profitálni ebből, hiszen a Kárpát-medence rendkívül színes és differenciált szociális és gazdasági tér, így az európai regionális fejlődés szempontjából is fontos következtetések vonhatók le ennek a térségnek az átfogó vizsgálatából. Csak kettőt említek: az egyik a policentrikus városfejlesztés. Az Európai Unió a kontinens versenyképességét szem előtt tartva értelemszerűen favorizálja ezt a témakört. A kérdés úgy vetődik fel többek között, hogy ha Magyarország úgy dönt, hogy Ferihegy 250 km-es körzetében állami támogatással repülőtér nem építhető, akkor bizony Debrecen, Miskolc, Békéscsaba, Szeged, Pécs mind abban érdekeltek, hogy a szomszédos országokban lévő regionális repülőterek fejlődjenek. A jelenlegi prognózisok azt mutatják, hogy Magyarország szempontjából nem lesz majd kedvező, ami „összenő”, a Viharsarok például várhatóan az aradi, temesvári, bánsági fejlett iparhoz adja majd a képzett munkaerőt.

Fontosnak tartom megemlíteni a *vegyes vállalatok* kérdését. Nagyon komoly stratégiai kérdés, hogy milyen *tőke*

expanszió várható Magyarországról a Kárpát-medencébe a következő évtizedekben és ez miként kapcsolható össze a térség újraiparosításával. A modernizáció nem azt jelenti, hogy a jelenlegi állapotokat kell konzerválni magasabb színvonalon, hanem merőben újfajta struktúrákat kell kialakítani.

A magyar regionális tudomány alapvető érdeke az, hogy a Kárpát-medence egységes, modern európai makrorégió legyen – ehhez toborozzuk a szomszédos országok regionális kutatóit. A regionális politika az utóbbi időben divattá vált (véltetően azért is, mert uniós források kapcsolódnak ehhez a szakpolitikához). A regionalizmus egyértelműen gazdaságfejlesztő erő, a decentralizáció és a területi különbségek mérésének meghatározó intézménye. Magyarország vélhetően azt az utat fogja járni, amelyik 2014-től az Európai Unióra is jellemző lesz: megváltozik a strukturális és kohéziós politika jellege. Paradigmaváltás várható, és nekünk nemcsak azt kell figyelni, hogy mi történik az Európai Unióban, hanem azt is, hogy mi történik azokban a régiókban, ahová nem jut kohéziós támogatás. Örömmel megosztjuk kutatási eredményeinket bárkivel, aki erre igényt tart.

Környezetvédelem, éghajlat, etnikum

SCHWEITZER FERENC

Hozzászólásomban a környezetvédelemről, az éghajlat-változásokhoz való regionális alkalmazkodásról, valamint a Kárpát-medence etnikai összetételéről, főként az anyaországon kívül élő magyar népesség sorsáról kívánok szólni.

A környezetvédelemről. Ami a Verespatak-kérdést illeti, az MTA Földrajzi Kutatóintézete néhány évvel ezelőtt készített egy összefoglaló jelentést, amit megkapott az Akadémia elnöke és a környezetvédelmi miniszter is, a harmadik pedig az intézetben maradt. Örölnék annak, ha lehetőségünk volna ennek az 50 oldalas anyagnak a kiadására intézetünk és az Akadémia gondozásában. Azt hiszem, érdemes lenne újból közösen áttekinteni a jelentésben szereplő tanulságokat a tájrehabilitáció és a környezetvédelem szempontjából is, hiszen nemcsak Erdélyben és Felvidéken, hanem Magyarországon is vannak ilyen veszélyes göcök.

Az éghajlatváltozásról. Úgy gondolom, néhány évtizeden belül igen jelentős változás fog végbe menni a mai mérsékelt égövi területek etnikai összetételében. Megjelennek majd az ún. „klíma menekültek”, akik átformálhatják Európa etnikai térképét. Hasonlóképpen nem szabad megfeledkeznünk az egyre növekvő létszámú roma lakosságról sem, ami egyaránt érinti Macedóniát, Bulgáriát, Romániát, Szlovákiát és Magyarországot. A politika egyelőre inkább a kapcsolódó problémák elmélyülését rögzíti csak, és nem a megoldást

keresi. Pedig ezen a téren lehetőség és szükség is lenne a térség országainak együttműködésére.

A határon túli magyarságról. A Kárpát-medence etnikai összetételét, és mindenekelőtt az anyaországon kívül élő magyarság helyzetét vizsgálva, én felvettem azt a kesztyűt, amit gróf Teleki Pál leejtett, amikor a trianoni békeszerződés után azt mondta, hogy szükség van etnikai térképekre és gazdaságföldrajzi értelmezésekre, mert a „sietős” emberek munkáját segítjük ezzel elő. Ilyen „sietős” emberek a politikusok, üzletemberek, döntéshozók, akiknek nincs idejük arra, hogy egy-egy adatot napokig vagy hetekig vizsgáljanak és értelmezzenek. Elhatároztam, hogy 1990-től folyamatosan kiadjuk ezeket a térképeket, amiről 1948 óta beszélni sem nagyon lehetett. Kiadtuk a Felvidék és Erdély etnikai térképeit településekre lebontva, amelyeken az elcsatolt területek magyarsága mellett más nemzetiségeik is rajta vannak. Kiadtuk Délkelet-Európa térképeit is egy kötetben. Segíteni szerettünk volna a sietős embereknek, a döntéshozóknak; hiteles adatokra, népszámlálásokra építettük az értelmezést. Megvannak a térképek, megvan az alap, de a politikusok nagyon visszafogottak, nem nagyon alkotnak véleményt. Szeretnénk, ha ez megváltozna.

Kulturális örökség – regionális szemlélet

MAROSI ERNŐ

Nagy örömmel látom, hogy a tervezett együttműködésben fontos szerepet játszik a kulturális örökség, amiből művészettörténészként engem az épített és a képzőművészeti örökség közvetlenül is érdekel. Ezen a területen valóban egy paradigmaváltásnak lehetünk tanúi és sok helyen, így Szlovákiában és Erdélyben is örömdetesen toleránsabb és együttműködőbb szakmai megközelítés tapasztalható. Egyre többen belátják, hogy itt nyelvhez nem kötött, egyetemes értékekről van szó, egy alapvetően „civilizatorikus” kérdésről. Aki műemléket rombol, aki képet vagy szobrot hagy tönkremenni, az barbár. Aki kultúrember, az nem egy nemzetnek az örökségét védi, hanem az európai örökségnek a köteles adóját rója le. Ez elsősorban a mindenkorai tulajdonosnak, az adott államnak a feladatkörébe tartozik. Megint más kérdés, hogy egyes nemzetek a határaikon kívül élő örökségüket hogyan igyekeznek többletforrásokkal feljavítani, segíteni.

Felmerül persze a kérdés, hogy egy idegen kulturális környezetben hogyan lehet a műemlékek fennmaradását biztosítani – gondoljunk csak a román ortodox egyházi használatában lévő magyar emlékekre Erdélyben. Mivel általános európai örökségről van szó, biztosítani kell az értelmezések teljes szabadságát. Egyazon emlékről többféle narratíva is lehetséges, szlovákok, románok, magyarok egyaránt megírhatják

saját művészettörténeti nézeteiket. A megoldást és az *együttműködés alapját a regionális szemléletben* látom, ez ugyanis nagyon egyszerű igazságokat tesz beláthatóvá. Többek között például azt az igazságot, hogy Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen, Munkács, Kassa, Sárospatak vagy Krakkó művészete sokkal jobban hasonlít egymáshoz, mint Bécsújhely, Sopron, Kismarton, Bécs, Pozsony stb. művészete. Úgy tűnik, ebben a tekintetben is a regionális szemlélet a jövő és ezzel lehet kultúremberként oldani a korábbi elfogultságokat.

Tudomány és pártpolitika felelőssége

SZÁSZ ZOLTÁN

Az egyik állítás, amit ez a tanácskozás megerősíthet, az, hogy a magyar kisebbségi kérdést *felfogható formában kell közvetítenünk Európa felé*. Az MTA Kisebbségkutató Intézete alapításakor megfogalmazott három célkitűzés egyike éppen a magyar kisebbségi kérdés sajátosságainak vizsgálata és nemzetközi szinten történő adekvát képviselése volt. Megérttem, hogy ez nem járhatott eddig eredménnyel. Következik azonban ebből az a momentum, hogy a *nemzeti kérdést* csak *áttételesen* lehet hatékonyan képviselni. Az *Európai Unió számára ez sokadrendű, a szomszéd országok számára is csak másodrendű kérdés*, különösen az EU-s csatlakozás óta. Viszont ebből egyértelműen következik, hogy a *szakpolitika az a terület*, amelyen keresztül hatékonyan képviselni lehet érdekeinket, mintegy „hordozófrekvenciára” rakva a modulációt. Ehhez azonban hallatlan erőfeszítésre van szükség a *magyar politikai kultúra kialakításának fejlesztésében*, hiszen komoly felelősségtudat és tudás szükséges a szélesebb közönség részéről ahhoz, hogy megértsék, nem fognak a dolgok varázstsítésre megváltozni. Kelet-Európában már-már történelmi kategória a *csodavárás*, ami sajnos csak csalódáshoz vezethet. Azt kellene elérnünk, hogy a közösség hozzáértéssel és felelősséggel viszonyuljon ehhez a kérdéshez. Ezzel feladat hárul a tudományos kutatásra a közönség megismerésében, és feladat hárul a pártokra, amelyeknek a pártéleten túl közösséget kell építeniük a politikai kultúra fejlesztésére.

Csáky Pál említette a *zárt közösségek* végét. Valóban nincsenek már olyan zárt közösségek, mint 30-50 évvel ezelőtt, és ez a folyamat elérte Székelyföldet is. A *szórványmagyarság* kockázatos helyzetben van nemzeti szempontból, ráadásul a társadalmilag gyengébb helyzetben lévők, különösen szórványterületen, nagyon erősen ki vannak téve az *asszimilációnak*. Tehát vége lehet, ha úgy tetszik a szórványmagyarságnak, ráadásul az egyik bástya, a *római katolikus egyház* félig már kiesett az anyanyelv és a nemzeti kultúra védelméből (gondoljunk csak arra, hogy Romániában a vegyes házasságokat román nyelvű istentiszteleten kötik). Ebből viszont az kö-

vetkezik, hogy fokozott felelőssége van a politikai pártoknak és fokozott felelőssége van a tudományos kutatásnak; át kell veyenek bizonyos szerepeket, amelyek addig automatikusan, hagyományosan léteztek. Mindezt egymással együttműködve.

Etnikai reneszánsz és hagyományalapú társadalom

HOPPÁL MIHÁLY

Kérdés, hogy meddig él egy kisebbség és van-e etnikai alapú gondolkodásmód? A néprajzkutató erre azt válaszolhatja amerikai magyarok, vagy a szibériai kisépek, kínai nemzetségek kutatása után, hogy mindenhol *etnikai reneszánsz* van. Úgyhogy ne legyenek illúzióink, még száz év múlva is élni fog ez a probléma, de reményeink még lehetnek és előrelépés is történhet ezen a területen. A néprajz mindig egyedi adatokkal tud hozzájárulni egy kérdés megítéléséhez, hiszen míg a szociológia megkérdezi ezer embert, a néprajzkutató elbeszélget a helyiekkel, és sokszor kiderül, hogy nem egészen úgy van az a dolog, ahogy a számadatok mutatták. Egy biztos, a kultúrának vannak olyan elemei, amelyek egyszer csak érdekes módon „termelőerővé” válnak. Nem véletlen, hogy Japánban, Koreában, de még Kínában is a hagyományos értékekre épül a gazdasági fellendülés. Ebből pedig az következik, hogy nemcsak tudásalapú társadalmat, hanem *hagyományalapú társadalmat is kell építeni*. A hagyománynak ugyanis vannak olyan elemei, amelyekre lehet építeni. A székieket, például, amely az egyik leghagyományőrzőbb közösség Erdélyben – és akikre Markó Béla is utalt –, azért hívják dolgozni, mert *munkaerőkölcsük* kiemeli őket a segéd munkások köréből.

Az sem véletlen, hogy az UNESCO fontos célnak tartja a szellemi-kulturális örökség védelmét. Ehhez kapcsolódóan szeretnénk is kérni az elnök urak segítségét a magyar lista összeállításában, a *magyar szellemi-kulturális örökség megőrzése* érdekében. Úgy gondolom, ha kisebbségi politikával foglalkozunk, akkor identitáspolitikával foglalkozunk, de ennek csak akkor van értelme, ha nemzetpolitikával foglalkozunk. Ehhez pedig a hagyományokat kutató néprajztudomány fontos segítséget adhat.

Párbeszéd és átfogó cselekvési programok

NÉMETH TAMÁS

Nagyon sokat tanultam a mai tanácskozáson, és sok minden más megvilágításba került számomra. Kérdés azonban, hogy fel tudunk-e még kapaszkodni az európai uniós „hajóra”. A lehetőségek felismerése és megragadása általá-

ban akkor szokott gondot okozni, amikor valahol identitásavarok vannak, ha valaki nem bízik magában, esetleg gyengének érzi az érdekvérvényesítő képességét. Ilyenkor nem kommunikál jól, és hajlamos „túlbürokratizálni” bizonyos kérdéseket.

A múlt héten részt vettem egy NATO-összejevetelen a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen, ahol biztonságpolitikai kontextusban három téma is felmerült: *környezetbiztonság, energia és a migráció*. A rendezvény fontos tanulsága volt, hogy a térségben előre láthatóan mindhárom tényező komoly gondokat fog okozni. Az adottságaink ugyan reményre adnak okot, de a kihasználásukhoz átfogó Kárpát-medencei cselekvési programokra van szükség és ehhez mindenképpen partnereket kell keresnünk a környező országokban. Természetesen voltak már és vannak is ilyen jellegű akciók, például csak dicsérni lehet Schweitzer Ferencéknek a térség térképeinek összeállítására és egységesítésére vonatkozó kezdeményezését.

Ide is át lehet ültetni a szintén Glatz Ferenc elnök úr indítványozta „Párbeszéd a vidékért” akciók tapasztalatait és

tanulságait. Az ott megfogalmazott eredmények jó része sem kimondottan csak ránk vonatkozik, hanem a térségünkre általában. Most indítottunk egy programot „Táj-Kép” címmel, amely egy korábbi környezetállapot-értékelési program kibővített változata. A program keretében a Tisza vonzáskörzetében próbálunk lépéseket tenni, többek között folytatni Horváth Gyuláék és Schweitzer Ferencék kutatásait a természetföldrajzi szempontból összefüggő területeken. Tabajdi Csabával egyetértve úgy gondolom, hogy az agrárium területén is érdemes keresni az együttműködés útját, annál is inkább, mert az Európai Unió néha túl bürokratikusnak tűnik, illetve nehezen kommunikál ezen a téren (gondoljunk csak a bioenergia-támogatás és az élelmiszerhiány későn felismert összefüggéseire).

Összegezve azt mondhatjuk, hogy vannak olyan lehetőségek, amelyekben lépni tudunk, kérdés, hogy vajon a kiszolgáltatottság célja-e a politikának vagy csak velejárója. Amíg ezt nem tesszük a fejünkben rendbe, addig nehéz lesz továbblépni olyan területeken, mint a nemzeti kérdés.

EURÓPAI MAGYARSÁGPOLITIKA Nyilatkozat

2007 után a tudományos igényű magyarországi stratégiai tervezés nem hagyhatja figyelmen kívül az együttműködést a szomszédos államokkal, és nem hagyhatja figyelmen kívül a határokon túl élő magyar közösségek szempontjait. Ezért is az új társadalmi és természetgazdálkodási programok készítésekor számolni kell a határokon túli magyar politikai és értelmiségi elitekkel.

2007 után a határokon túli politikai pártok és szervezetek kiegészítik programjaikat. Igazodni készülnék az EU politikai lehetőségeihez és jogi normáihoz, és igazodni kívánnak az új regionális politikai programokhoz. Programjaik jellegét és célrendszerét is újrazvizsgálják.

Erről az új történelmi helyzetről folytatott az elmúlt év során konzultációkat Glatz Ferenc, az MTA Stratégiai Tanulmányok vezetője Csáky Pállal, a Magyar Koalíció Pártja elnökével, Markó Bélával, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnökével és Pásztor Istvánnal, a Vajdasági Magyar Szövetség elnökével. Megállapodtak, hogy ez év július 8-án, Budapesten szűk körben, szakértők jelenlétében közös baráti eszmecsere jöjjön össze.

A szűk körű konferenciát az MTA Társadalomkutató Központ épületében tartották. A házigazda bevezetőjét a három határon túli szervezet elnökének előadása, majd szakértői vita követte. A vitára az akadémiai Stratégiai Tanulmányok vezető kutatóit, intézetigazgatókat és az EU-ban a kisebbségi kérdésben illetékes magyar parlamenti képviselőket hívták meg. A találkozón a következő tézisekben született egyetértés.

1. *Nemzetpolitikai alapokról.* Mind a magyar állam, mind a határokon túli kisebbségi magyar politikai szervezetek legyenek továbbra is elkötelezettek az európai kontinens etnikai-nemzeti sokszínűségének megtartásában és modernizálásában. E sokszínűség fenntartója korunkban elsősorban az állam, illetve a nemzeti alapon politizáló politikai szervezet. Ezért is a kisebbségi magyarság politikai szervezeteinek – de ugyanígy a magyar államnak – továbbra is fontos feladata a kisebbségi közösségi érdekvérvényesítése és a magyarok nemzeti-szokásrendi önazonosságának erősítése.

2. *Igazodás az EU pártrendszeréhez.* Úgy látjuk, hogy a határokon túli politikai szervezetek programjainak megújításakor figyelniük kell a tágabb haza, az Európai Unió politikai rendszerére. Olyan magyar nyelvű politikai szervezeteket tartunk kívánatosnak, amelyekben mind a nemzeti, mind a világnemzeti-szociális önazonosságok megférnek.

3. *Törekvés a nemzeti ellenségeskedés hagyományainak felszámolására.* Úgy látjuk: a kelet-közép-európai térségben élő népek történelmében most erősebbek a közös érdekek, mint az ellenérdekek. Kívánatosnak tartjuk, hogy a térség magyarsága az itt élő különböző népek egymásraltalagságának megfogalmazója és az együttműködés ösztönzője legyen.

4. *Regionális szakpolitikák az új programokban.* Egyrészt kívánatosnak tartjuk, hogy a tudományos igényű magyarországi stratégiai tervek – mind a természetgazdálkodásról, mind a kultúráról, mind a közlekedésről, informatikáról stb. – számoljanak a határon

túli magyar politikai és értelmiségi elit együttműködésével. És ajánlatosnak tartjuk, hogy a határokon túli magyar politikai pártok új programjaikba vegyék fel a szakpolitikai aktivitást. A kisebbségi érdekvérvényesítés mellett, az európai politizálás világnemzeti szempontjai mellett kapjanak helyet az egész kelet-közép-európai térség modernizációját célzó szakpolitikai szempontok. Legyen a térség magyarsága a regionális modernizációs stratégiai programok tervezésének és végrehajtásának motorja. Határokon belül és határokon túl.

5. *Új tematikák, új készségek a politikai gyakorlatban.* Új szövetséget kell találni a párt- és szakértelmiség között. Tudomásul kell venni: a szakpolitika is része a nemzetpolitikának. A határokon túli magyar politikusok többek között szakpolitikai felelős beosztásokban vívták ki a kisebbségi magyarság iránti őszinte elismerést a többségi nemzetek körében. Erősebb készség szükséges a párbeszédre, mind a határokon túli magyar közösségeken belül, mind a többségi nemzet politikusaival és értelmiségével. A határokon túli magyarok egyszerre lehetnek a határokon átnyúló magyar kultúrmenztagjai és hazájuk jó polgárai.

6. *A magyar állam lehetőségeiről.* A magyar állam politikai aktivitását a határokon túli magyarság érdekében mindig értékeltük és továbbra is fontosnak tartjuk. Úgy gondoljuk, a 2007 után kialakult új helyzetben, az új típusú politizálás segítésére számba kell venni a magyar-magyar politikai kapcsolatokat eszköztárat és intézményeit. Úgy látjuk, hogy a magyar-magyar politikában együtt kell jelen lennie a két törekvésnek: a szociális esélyegyenlőség megteremtésének és az érzelmi-tudati kötődés erősítésének.

7. *Cselekvési program lehetőségéről.* A budapesti találkozón megegyezés született konkrét témakörökben szakmapolitikai stratégiai tervező testületek létrehozására. Amely testületekbe meghívjuk a 8 államban élő magyarok közösségeinek szakértőit. Ezen testületek helyzetfelmérés után konkrét cselekvési programokat fogalmazhatnak meg mind a magyar kormány, országgyűlés, mind a határokon túli magyar politikai szervezetek számára. Négy stratégiai szakpolitikai tervező testületet hívnak létre szeptember 15-ig. Ezek:

- Kultúrpolitika (oktatási intézményrendszer és kulturális örökség katasztere)
- Természet- és vízgazdálkodás (éghajlat-változás, mezőgazdálkodás és vízgazdálkodás, Duna-program)
- Területfejlesztés (határ menti térségek és vidékfejlesztés)
- Térbeli elérhetőség, infrastruktúra (közlekedés, informatika)
- Emberi és kisebbségi jogok Európában

A programok előkészítő munkálatait az MTA Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága koordinálja.

Csáky Pál

Glatz Ferenc

Markó Béla

Pásztor István

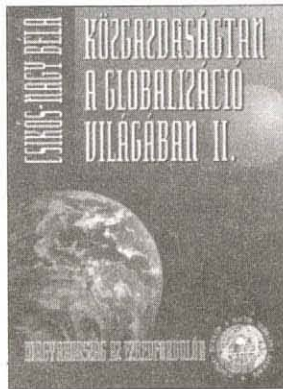
Budapest, 2008. július 8.

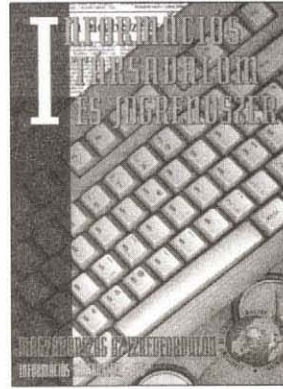
Bp. 2002. 402. p.; 1000 Ft

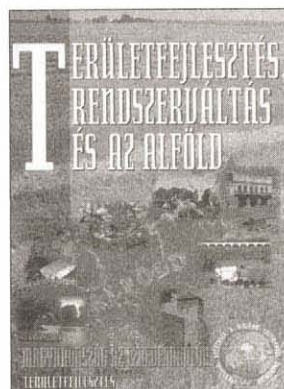
Bp. 2002. 210, ill. 470 p.; I-II. kötet 2550 Ft

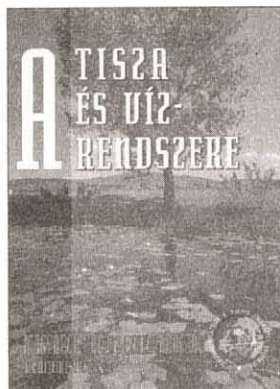
Bp. 2002. 332 p.; 1950 Ft

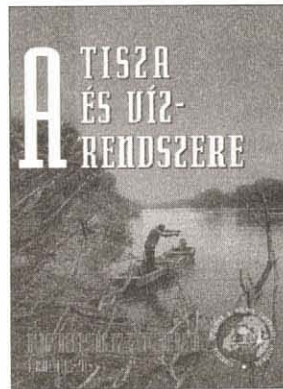
Bp. 2002. 344 p.; 1490 Ft

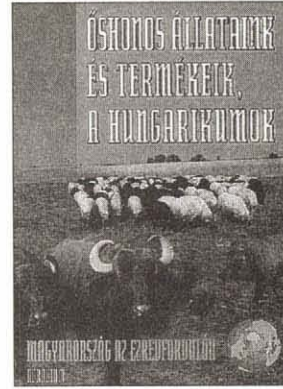
Bp. 2002. 236 p.; 920 Ft

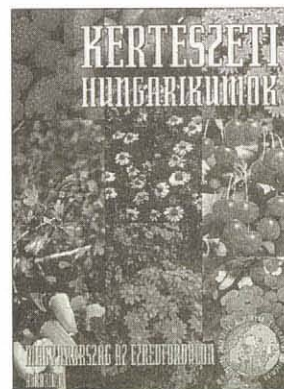
Bp. 2003. 306, ill. 220 p.; I-II. kötet 2600 Ft

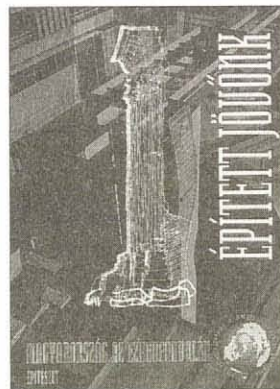
Bp. 2003. 456 p.; 2600 Ft

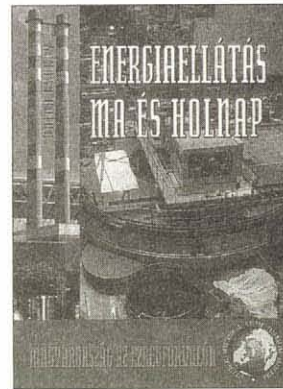
Bp. 2003. 240 p.; 1800 Ft

Bp. 2003. 318 p.; 1800 Ft

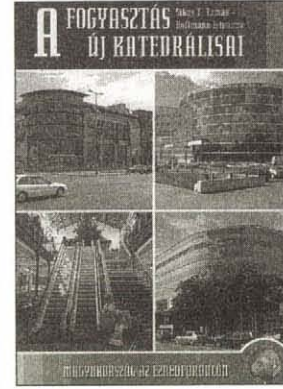
Bp. 2004. 334 p.; 2450 Ft

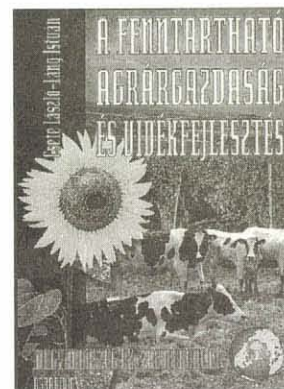
Bp. 2004. 388 p.; 2450 Ft

Bp. 2004. 316 p.; 1850 Ft

Bp. 2004. 380 p.; 2190 Ft

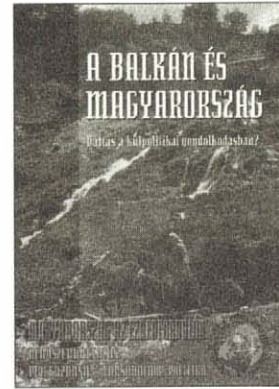
Bp. 2005. 314 p.; 1990 Ft

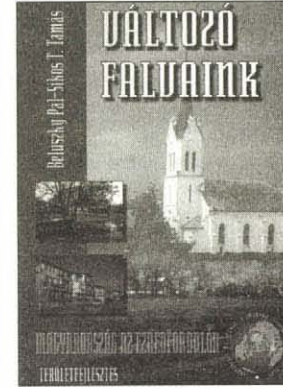
Bp. 2006. 464 p.; 6990 Ft

Bp. 2006. 272 p.; 2150 Ft

Bp. 2007. 430 p.; 2990 Ft

Bp. 2007. 460 p.; 2990 Ft

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI TANULMÁNYOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

Aprófalvak az ezredfordulón

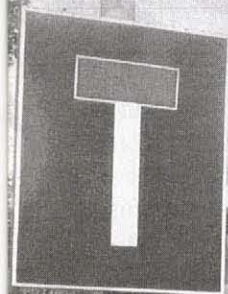
Glatz Ferenc: Aprófalvak, kistelepülések, rendszerváltás

Kovács Katalin: (Kis)falvak és lakóik Magyarországon

G. Fekete Éva: Az aprófalvak gazdasági lehetőségei

Virág Tünde: Szegénység és gettósodás

Váradi Monika Mária: Kisiskolák és „reformok”

3 | 2002

APRÓFALVAK AZ EZREDFORDULÓN

Az MTA Stratégiai Tanulmányok programja és a Párbeszéd a Vidékért Egyesület 2008. február 25-én konferenciát rendezett „Kistérségek lépésényszerben” címmel az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus Termében. A vitán Glatz Ferenc elnök volt a házigazda és Csatári Bálint a moderátor. (Ő készítette el a kormányzat részére írott „Tanulságok” című összefoglalót is.) Az alábbiakban szerkesztett formában a konferencia előadásait közöljük.

GLATZ FERENC

Aprófalvak, kistelepülések, rendszerváltás

A kistelepülések „sorsának alakulása csemegetéma a településtudomány, a szociológia, de a történettudomány számára is. Sőt, a mai politikai konfliktusok magyarázatát kereső politikatudomány számára is” – mondtuk 2005 májusában, amikor az új vidékpolitikai program meghirdetése kapcsán már a harmadik 1000 fő alatti településben fejeztük be a lakossági fórumot. (Köztük egy 100 fő lélekszám alatti, ún. aprófaluban.) „A településtudomány számára téma, mert következtetést vonhatnak le arról: vajon milyen térség-szervezetben lehet életképes az 1000 (kistelepülés) vagy éppen az 500 lélekszám alatti (ún. aprófalu) település. Hiszen nemcsak nyomorról, de szuburbanizálódó aprófalvokról is szól az utóbbi évek településszerkezeti átalakulása. Vagy éppen üdülőfalvak kialakulásáról. Tehát lehetséges sikertörténetekről is. És következtetéseket vonhatunk le arról is: hol érdemes és milyen szintű előljáróságot, önkormányzatot »eltartania« az államnak. A történettudomány nyilván számba veszi, hogy a rendszerváltás hevében hozott 1990. évi önkormányzati törvény milyen megfontolás alapján duplázta meg az önkormányzatok (és hivatalok) számát?” Magam is tagja voltam – teszem hozzá ma, magyarázatként – az ezen törvényt előkészítő Németh-kormány. És részt vettem a vitában. A sok új önkormányzat melletti alapérv politikai volt. Mondván, hogy az 1970-es években létrejött „körzetesítés” az aprófalvak, kistelepülések elhalásához vezetett és a politikai demokrácia feltétele a polgárok minél szélesebb körű aktivitása, tehát a lehetőség szerinti legtöbb önkormányzatra van szükség. Ez az optimista hit a politika erejében, egyszerűen lemosta azokat a szakmai-gazdasági és társadalmi érveket, amelyek a nyugat-európai példákra hivatkozva az ésszerű körzetesítés mellett hangzottak el. Így maradt az elkészített és hosszan vitatott törvény előkészítése az Antall-kormányra. Amely az 1990. őszi önkormányzati választások miatt is, lépésényszerben volt. És meghozta a rendszerváltás egyik „nagy” újdonságát, az önkormányzati törvényt. Most, 18 évvel a politikai rendszerváltás után már lehet következtetéseket levonni a történelemből. Vajon mennyire érvényesült – vagy éppen háttérbe szorult – a szakszerűség a magukat forradalmi helyzetbe képzel

politikus őrsekváltók és értelmiségek gondolkodásában? Mikor érik meg arra egy társadalom, hogy korrekciókat hajtsanak végre? Hiszen ma, 2008-ban, már minden átlagosnál bátrabb politikus is kimondja, hogy ez az önkormányzati rendszer finanszírozhatatlan.

Sőt, igazgatási zavarokat, egyes esetekben anarchisztikus jelenségeket idéz elő. (Politikai bátorság kell ilyesmit kimondani. A választásoknak kiszolgáltatott politikus miért vállalná a szembe fordulást a helyi hivatalokhoz, állami állásokhoz ragaszkodó alsó szintű adminisztrációval? Akiknek a befolyása a helyi közvéleményre óriási.)

De „a kutatók, a politikatudomány, szociológia, településtudomány művelői kimondhatják – folytatódik a 2005. májusi szöveg –. Ha ez a következtetésük. Természetesen arról is szólni kell a kutatónak, hogy ha önkormányzat – és hivatal – nélkül maradnak az aprófalvak, akkor vajon nem hatalmasodik el a teljes zűrzavar e térségekben? Hiszen az itteni elhagyott házakkal tűzdelt településekre áramlik a rendszerváltás igazi nagy vesztese, a vidéki szegénység. Amelyik »kényszerigénytelenség«-ben szenved. Be kell érnie olyan életkörülményekkel – lakással, táplálkozással, infrastruktúra-hiánnyal, iskola és egészségellátási hiánnyal stb. –, amelyek az aprófalvakban az utóbbi években kezd kialakulni. És amely nincstelenség a megélhetés-bűnözés melegágya: ha nincs mit enni, nincs ruhára pénz, az ember áthágja az eddig betartott erkölcsi normákat, eltulajdonít, rabol. (És e szerencsétlenek mind nagyobb hányada roma. Ami tovább súlyosbítja a társadalmi konfliktusokat.) Meg kell tehát egyszer vizsgálni közelről a rendszerváltás hozta igazgatási deficitet – ha az tényleg deficit. Meg kell vizsgálni, hogy az 1720 kistelepülés (1000 fő alatt), illetve ezek között a mintegy 1050 aprófalu (500 lélekszám alatt) mennyire életképes. Hiszen a magyarországi települések számának több mint 50%-át teszik ki. És meg kell még alaposabban vizsgálni, mi történik azzal a mintegy 760 ezer emberrel, akik e kistelepüléseken élnek? Mindenekelőtt az aprófalvak 280 ezer főnyi lakosságával.” Ez hangzott el 2005-ben. A Kovács Katalin vezette csapat már akkor az aprófalvakkal foglalkozott. (És Kovács Katalin az új vidékpolitika fontosságát

meghirdető „Párbeszéd a vidékért”-nek egyik szakmai és emberi motorja volt.)*

A 2005. évi vidékpolitikai kezdeményezésnek állandó témái maradtak a kistelepülések, illetve az aprófalvak.

Mi lett a 2005. évi vidékpolitikai programmal? Kérdezhetik többen, akik itt ülnek ma, 2008 februárjában a konferenciánkon. És akik sokáig hittek a 2005. évi mozgalom időszékében, erejében.

2005 nyarán a Párbeszéd lakossági fórumainak következtetéseit átadtuk a kormánynak. Egyik pontja volt: országosan, alulról építkező területfejlesztési programot kell kialakítani a vidéki térségekben. Azt tervezzük, mondtam, hogy az ország térképére 3 éven belül rá lehessen „rajzolni” egy kistérségi szinten megfogalmazott fejlesztési tervet. A 2005. évi terveket a jogosítványokkal felruházott kistérségi közösségek alakították volna ki, illetve a helyi politikus, civil, valamint országos intézmények – így az MTA Regionális Kutatások Központja, a VÁTI és egyéb szakintézmények – munkatársai állították volna össze. És az egészet egy Nemzeti Vidékpolitikai Tanács koordinálta volna, amelyet törvény hagy jóvá, és amelyben a politikusok, szakemberek, civilek képviselői ülnek. Ez a tervezés biztosította volna az anarchia jelenleg is fenyegető veszélyének elhárítását a kistérségekben. Azt ugyanis, hogy a szomszédos önkormányzatok, vagy kistérségen belüli fejlesztések, között nincs összhang. Dupláznak az iskolai, kulturális fejlesztések, nincs összhang az infrastruktúra-fejlesztések között. A törvény előkészítése során, 2005 nyarán-őszén, mint a Párbeszéd elnöke, sikerült ötpárti egyetértést teremteni. Ez az akkori ellenzéki pártokat dicséri. No meg jellemzi, a 2006 előtt még konszenzusra is hajló politikai ellenfeleket. Akik azóta ellenfelekből ellenségekké lettek, és nem is beszélnek egymással. A törvénytervezet az előszavazáson 2006. februárban túljutott (96%-os elfogadottsággal). De plenáris ülésre már nem kerülhetett, mert jöttek az országgyűlési választások. A parlament feloszlott.

A választások 2006 májusában új helyzetet teremtettek. A győztes koalíció egy érdekes kísérletbe kezdett. Nem folytatta a vidékpolitikát – amelyet különben 2006 előtt ő támogattott. Módszereiben is új politizálási módot vezetett be, amelynek eredményességét nem az én hivatásom megítélni. Történészként úgy mondanám: felhagyott a „néppártinak” nevezhető politikai hagyományokkal. Talán a felvilágosult abszolutizmus hagyományaira emlékeztető módszerekkel dolgozott. A vidékpolitika – amely fáradtságos, emberek közötti és napi elfogadottságot feltételezhető politikai ágazat – láthatóan nem fért bele ebbe a politikai gondolkodásba. Amolyan racionalitás nélküli tevékenységnek tűnt. Ahogy az egyik miniszter mondta – igen értelmes ember, különben – a gazdaság majd megoldja, a költségvetési pénz lyukas veder-

*A „Párbeszéd a vidékért” mozgalom vitaindítóját, valamint a következtetéseket (mindkettőt Glatz Ferenc tollából) közölte az Ezredforduló 2005. évi 1–2. és 3. száma.

Tartalom

• VIDÉKPOLITIKA •

GLATZ FERENC: Aprófalvak, kistelepülések, rendszerváltás	2
KOVÁCS KATALIN: (Kis)falvak és lakóik Magyarországon	5
Döntő: a földrajzi fekvés • Népeségvesztés, 1960–1990 • Önkormányzatiság • „Aprófalvasodás” • Elszegényedés • Gazdasági környezet	
G. FEKETE ÉVA: Az aprófalvak gazdasági lehetőségei	9
A 21. század kihívásai • A válaszképességet behatóró tényezők • A gazdasági funkcióváltás alapjai • A gazdasági megújulás irányai • Összegzés	
HAMAR ANNA: Vidékfejlesztés és területhasználat	13
A földhasználat szerkezete • Területalapú vidékfejlesztési támogatás • Verseny a vidékfejlesztési forrásokért • Eltérő stratégiák	
VIRÁG TÜNDE: Szegénység és gettósodás	17
Csapidahelyzetben • Gettósodás • Térbeli hátrányok • A gettótársadalmak jellemzői	
VÁRADY MONIKA MÁRIA: Kisiskolák és „reformok”	19
A „reform”: fontosabb lépések • Üzenetek és tettek • Hatékony-ság és eredményesség • Hatékony-ság és méltányosság	

Szerzőink

GLATZ Ferenc	akadémikus, igazgató, a Stratégiai Tanulmányok elnöke, MTA Történettudományi Intézet
G. FEKETE Éva	a földrajztudományok kandidátusa, tud. főmunkatárs, osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja
HAMAR Anna	a szociológiai tudományok kandidátusa, ügyvivő szakértő, MTA Regionális Kutatások Központja
KOVÁCS Katalin	a szociológiai tudományok kandidátusa, tud. osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja
VÁRADY Monika Mária	a szociológiai tudományok kandidátusa, tud. osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja
VIRÁG Tünde	PhD, tud. munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja

EZREDFORDULÓ

Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik a História és a Technika mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Üri utca 53.

Tel./fax: 356-0457

Kiadó: MTA Társadalomkutató Központ

1014 Bp. Országház u. 30. Tel.: 224-6700

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Palovicsné Tihanyi Éva, Nagy Béla,

Horváth Imre és Kocsis Gabriella (borító)

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft., Bp., Vak Bottyán u. 30–32B.

Felelős vezető: Mádi Lajos ügyvezető igazgató

ISSN 1417-8826

be nem szabad önteni. Hiába érveltem, hogy itt éppen nem segélyprogramról van szó. De hát... Így a volt és új miniszterelnök által személyesen támogatott vidékpolitika okafogyottá vált. A törvényt – 2006. május–2008. január között – elfelejtették. A vidék mint téma a politika perifériájára szorult. Az új fejlesztési tervekben egy urbánus, mindent a pólusokra – azaz a vidéki nagyvárosokra – összpontosító gondolkodás jelent meg. Aminek lehet, hogy igaza volt, igaza lesz... Csakhogy.

Csakhogy a tudományos és a civil szféra nem hagyott fel a vidék tematikájával. A kutatók tovább folytatták részben a vidéki térségeken belül végbemenő társadalmi átalakulások szociografikus rögzítését (MTA Szociológiai és Politikatudományi Intézet, Kovács és Böhm), részben az MTA Regionális Kutatások Központja vidékfejlesztő specialistái – Rechnitzer, Csatári, Kovács Katalin, Fekete Éva, Kovács Teréz – folytatták egy-egy vidéki térség területigazgatási és térségszervezési változásainak értékelését. A gazdaság, a társadalmi átrétegződés, vonzáskörzetek fejlődéséről. És a Társadalomkutató Központban, valamint az akadémiai maradék Stratégiai Tanulmányok keretében folyt a vidéki térségeket érintő, nagy vidéki projektek kidolgozása. (Homokhátság, Kárpát-medencei Vízgazdálkodási Stratégia stb.) – A civil szférában folytatódtak a konkrét vidékfejlesztői aktivitások, ha csökkentett figyelemmel is. (Mindenekelőtt a Leader+ szervezetét kell említeni.) És folytatódtak a kevés politikai figyelemmel, de növekvő kormánytámogatással követett egyéb civil kezdeményezések. Amelyek, igaz, összefogottság nélkül, de mégiscsak ébren tartották a társadalom gondolkodásában a vidék tematikáját. És tovább működtek a kamarák, az önkormányzati szervezkedések. És ezek között a Párbeszéd a vidékért mozgalomból immáron egyesületté alakult akadémikus-értelmiségi kör.

A Párbeszéd 2007. januárban újra aktivizálta magát. Mondván: a szociál-liberális koalíció 2006. őszi totális önkormányzati veresége talán felhívja a politikusok mindkét csapatának – mind a kormánynak, mind az ellenzéknek – figyelmét: még a politika szempontjából is milyen fontos a vidék. Az egyik, a konzervatív oldal azért figyeljen oda, mert az országos választásokon elszenvedett veresége után végre vidéken győzhetett. A kormánykoalíció pedig azért fog remélhetően aktív vidékpolitikát folytatni, mert rájön arra: ejtette a vidékpolitikát az országos választások után, el is vesztette a vidéket a helyhatósági választásokon. Mindkét politikai táborból vezető szakértőket hívtunk meg (Stumpf, Pásztohy). Ők egyetértően beszéltek a vidéki térségek irányában folytatott politikai aktivitás fontosságáról. Én magam, mint a Párbeszéd egyesület elnöke, tavaly januárban, az EU-ra figyelmeztettem. Arra: 2005 szeptemberében az unió határozatot hozott a vidékpolitika szervezetének kiépítéséről a tagállamokban 2008. december 31-ig. Azaz: minden tagállamban egy vidékpolitikai hálózat épüljön ki

(kistérségi szinten). Ennek alakuljon meg országos vezető testülete. Amely testületet a végrehajtó hatalom finanszírozza EU-pénzekből, de amely megtestesíti a civil, a szakértői és politikusi társadalom együttműködését. (Kísértetiesen hasonlóan, ahogy mi azt elképzeltük 2005 májusában.) És 2007 januárjában azt mondtuk: a Párbeszéd Egyesület megkísérli a maga informális eszközeivel szorítani a kormányzatot az EU-előírások betartására és felajánlja segítségét az új vidékpolitika civil jellegének biztosításához. Ha kell, a közvetítő szerepet is vállalva az ellenzék és kormánykoalíció között, a megromlott civakodó politikai hangulatban. Merthogy, idéztük önmagunkat: „a Tiszának partjai nem pedig pártjai vannak”. A másik kedvenc mondatunkat, az 1980-as évekből, már csak egymás között idézve: „Politikusok jönnek-mennek, így van rendjén. De a nép és a Duna marad. Így van rendjén.”

2007. május 17. Ennek a Párbeszéd-aktivizálódásnak eredménye volt először egy hosszú távú településfejlesztési koncepció megvitatása, ahol a kormány részéről a Fejlesztési Ügynökség két államtitkára (volt miniszterek), valamint a politikai ellenzék és a civil társadalom, szakértők fogalmazták meg vitatéziseiket. (Lajosmizse, 2007. május 17. Nem kis szenvedéllyel beszélve.) Itt határoztuk el, hogy a legközelebbi fél év konferenciáját a kistelepülésekről szervezzük. Majd a tanyákról. (Miután a lajosmizsei konferencia területfejlesztési vitájának központjában a „bűv-fogalom”, a „pólusok”-nak a vitája állott. Igen kritikus hangnemben és érvekkel.) Ekkor állapodtunk meg Kovács Katalinnal, hogy a csoportjában évek óta folytatott aprófalvak-kistelepülések kutatásról beszámolót tart, konferencia formájában. És Csatári Bálinttal megegyeztünk abban: az Alföld Intézetben elkészült „tanya”-felmérést majd vitára bocsátja.

Nem ismertetem hosszabban a vidékpolitikai civil buzgalom történetét. Amely most is tart és folytatódik. Pl. 2008. januárban határoztuk el, hogy részt veszünk a vidéki uniós hálózat hazai kiépítésében, s hogy kérjük a kormányzatot: figyeljen oda az agrárkarokon beindított vidékfejlesztői szak ellátására szakanyaggal. Mi vállaljuk a szakanyag szállítását, csak adjanak támogatást egy internetes portál – folyóirat – létrehozására. Itt tartunk most.

Mai konferenciákon az aprófalvak helyzete a téma. Ez a témakör nemcsak a 280 ezer ember, a több mint 1000 falu jövőjének újragondolására késztet, de természetesen az egész településpolitika hosszú távú újragondolására. Mi lesz a volt járások, vagyis a „kistérségek” jövője? Amelyeket immár Deák Ferenc óta háromszor is „leírt” a történelem, de napjainkban ismét szükségesnek látszanak. És mennyi elérhetőséget – közlekedést, internetet, telefont stb. – kell biztosítani az államnak az aprófalvas térségekben. Ismétlem, a mi szándékunk: az aprófalvak esetét az országos társadalmi-gazdasági és így településszerkezeti átalakulások részeként tárgyalni.

A rendszerváltozással felgyorsult nagy horderejű átrendeződések természetesen Magyarországon településállományát is érintették. A szakemberek szűk körét leszámítva bizonyára kevesen gondolták, hogy alig egy évtized leforgása alatt megfordulhatnak a korábbi korszakra jellemző vándorlási irányok, és nem faluról városba, hanem ellenkezőleg: a nagyvárosokból a falvakba vándorol a népesség. A váltás legnagyobb vesztese az ország gyakran „túlhatalommal”, azaz túlzott népesség- és gazdasági koncentrációval jellemzett – s emellett a központosított politikai berendezkedés révén is kedvezményezett – fővárosa lett, amely százazreket veszített népességéből. E mozgások tükrében, úgy látszik, hogy felértékelődött a vidékies (természetközeli, egészséges stb.) életmódideálok megvalósítását kínáló falu és leértékelődött a zsúfolt, környezetszennyezéssel terhelt nagyváros.

Döntő: a földrajzi fekvés

Az elemzések azt mutatják, hogy a városlakóknak jellemzően két, jól meghatározható rétege duzzasztotta fel a vidékre költözők számát, az egyik azért, mert megtehetette, a másik azért, mert rákényszerült. Az előbbi, a módos középosztály, „szemelget(het)ett” a falvak között, a jó fekvésű, városközeli községeket választotta, az utóbbi, a takarékosabb megélhetésben reménykedő elszegényedők csoportja, az olcsóbb ingatlanokat kínáló falvakat kereste. A felértékelődés tehát korántsem volt egyenletes és általános a községállományban. Sőt, túlzás nélkül állítható, hogy az elmúlt évtizedben soha nem látott különbségek keletkeztek falu és falu között a szerint, hogy kik, milyen társadalmi réteghez tartozók lakják azokat. Ezt pedig első sorban a fekvés dönti el, az, hogy az egyes falvak hol helyezkednek el, s ez milyen megélhetési lehetőségeket, karrierpályákat biztosít az ott élők számára.

Mindez fokozottan igaz a kistelepülésekre, és közülük is az aprófalvakra, vagyis az 500 főnél kevesebb állandó lakost számláló településekre. Másként szólva: egy kistelepülésnek csak akkor van esélye arra, hogy megtartsa, sőt gyarapítsa gazdaságilag aktív középosztályát, ha földrajzi fekvése

KOVÁCS KATALIN

(Kis)falvak és lakóik Magyarországon

kedvező. Ha ez a körülmény nem áll fenn, az elszegényedés és/vagy elnéptelenedés elkerülhetetlen.

Népességvesztés, 1960–1990

1990-ben valóságos „vészorszak” zárult le a kistelepülések életében, amely az 1960-as években indult, az 1970-es években teljesedett ki és az 1980-as évek második felében visszaesett. A három évtized hatása azonban sehol sem tűnt el nyomtalanul.

Az aprófalvak többsége az 1971. évi „Országos településhálózat-fejlesztési koncepció” közszerkezési lendülete nyomán veszítette el önállóságát. Bár a településhálózat-fejlesztési koncepció nem a kistelepülések ellen irányult, hiszen az ellátási körzetek elvben a 2037 közigazgatási „szerepkör nélkül” maradt település számára is biztosították a szolgáltatásokhoz való hozzáférést, a gyakorlatban azonban – jó esetben – csak a vidéki központok fejlesztése történt meg, és az sem egyenletesen. A településállomány zömét képviselő, ugyanakkor egyre szűkülő népességszámú kistelepülések fejlesztésére nem jutott erőforrás és (központi) akarat. A vidéki kiáramlás tartós és egyre erőteljesebb lett három évtizeden keresztül, amelynek első ciklusát a kulákdözségek, a másodikat a téesszek szervezése, a harmadikat a körzetesítés indukálta: 1960 és 1990 között 750 800 fő volt a vidék népességvesztése.

Önkormányzatiság

Ha az 1990 óta eltelt időszakban észlelhető, a községek összességére érvényes kedvező fejleményeket vesszük számba, a *jogállásbeli különbségek felszámolását* kell mindenekelőtt megemlítenünk. A rendszerváltozást követő első törvények egyike, a napjainkban egyre többen kritizált önkormányzati törvény ugyanis a legkisebb, korábban önálló tanácsal nem, legfeljebb előjárósággal rendelkező községeknek is önkormányzati jogosítványt adott. Ekkor duplázódott meg a közigazgatási egységek száma Magyarországon, s keletkezett mintegy 3100 települési önkormányzat – nagyjában-egészében annyi, mint a tanácsrendszer bevezetésekor –, melyeket körülbelül 1600 polgármesteri hivatal, ill. körjegyzőség szolgál ki. Szórványosan, a szabályt erősítő kivételként korábban körzetesített iskolák kapui is újranyitottak, ám a legtöbb kistelepülés továbbra is „körzeti iskolák” közös fenntartásával látta és látja el közoktatási feladatait.

Az önkormányzatiság a döntéshozatali függetlenség mellett az *önálló gazdálkodás* lehetőségét teremtette meg, miközben a központi fejlesztési források is megnyíltak a kistelepülések számára. Látványos fejlődés indult: a legki-

Az MTA Regionális Kutatások Központja, továbbá a Pécsi Tudományegyetem kommunikáció- és médiatudományi tanszékének konzorciuma által elvégzett kutatást, melynek keretében a tanulmányok megszülettek, a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program támogatta (NKFP 5/051/04). A tapasztalatok összefoglalását tartalmazó kötet (Váradi Monika Mária szerkesztésében) „Kistelepülések lépéskényszerben” címmel nemrégiben jelent meg.

sebb falvakba is jutott a belterületi utak aszfaltozására, a járdák burkolására, ravatalozók épültek, s viharos gyorsasággal fejeződött be a községek vezetékes vízzel való ellátása. Ám itt véget is ér a kistelepüléseket kedvezményező „fejlesztési boom”, hiszen a gáz- és a szennyvízközművek már nagyjából a városokban és a népesebb falvakban épültek meg. (A mára alacsonyabb ráfordítással megépíthető és üzemeltethető alternatív szennyvíztisztító megoldások birtokában nem is volna ez baj, ha felgyorsulhatna a környezetbarát szennyvíztisztítók építése a 2000 főnél kisebb falvakban is.) Az idő múlásával erodálódtak a rendszerváltozás utáni első néhány évben megszerzett javak és értékek, az elaprózott önkormányzatokra épülő közigazgatási rendszer pedig súlyos fenntarthatósági problémákkal küzd. Ezért újra a kormányzati politikák vezérmotívumává vált a költséghatékonyság, a fejlesztési és működtetési források nagyobb településekre való koncentrálása, ami sokak veszélyérzetét felkeltette.

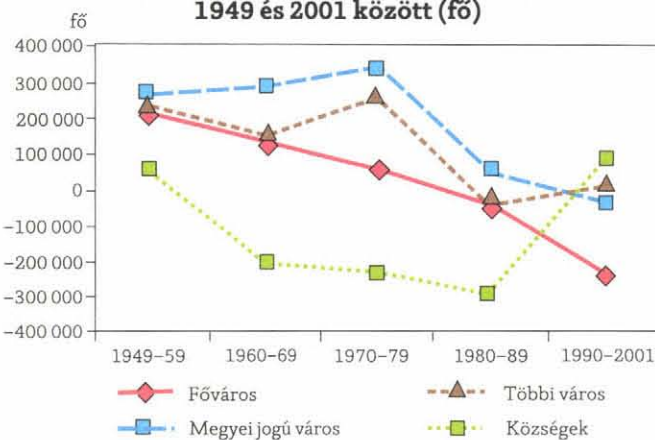
„Aprófalvasodás”

Az 1. ábrán jól látható az az éles fordulat, amely a községek és városok vándorlási különbözete, továbbá természetes szaporodása egyenlegének tekintetében 1990 és 2001 között bekövetkezett. A falvak részéről eme pozitív főáram alakításában elsősorban a népesebb települések játszottak szerepet, az ezres lakosságszám alatti községekben csupán a tényleges fogyás üteme mérséklődött, a pozitív tartományt nem sikerült elérniük, amit a 2. ábra mutat.

A községekben három évtizeden át töretlenül zajló népességvesztés és az alacsony természetes szaporodás következtében (hiszen főként a fiatalok, közülük is a nők vándoroltak el) egyre nőtt az aprófalvak száma: két évtized alatt mintegy 160 település „fogyott” bele ebbe a kategóriába. Napjainkban a magyar településállomány harmadát 500 lelkesnél kisebb települések alkotják, s az „aprófalvasodás” folyamatának fennmaradása prognosztizálható. Ez azt jelenti, hogy a széttöredezett településrendszer problémájával – az Alföld kivételével – tartósan számolni kell.

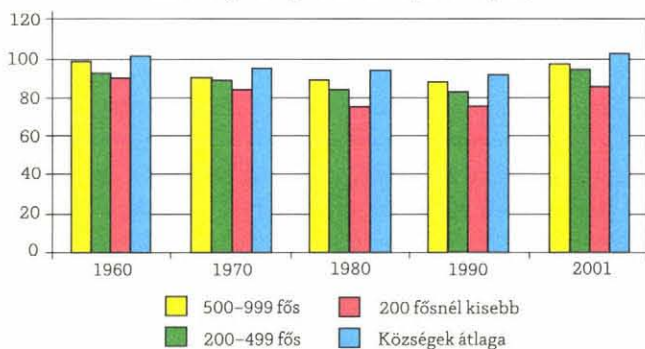
Az aprófalvak közszolgáltatásokkal való ellátása fajlagosan, azaz lakosságszámra vetítve szükségképpen drágább, mint a nagyobb településeké, sőt helyenként nem is lehetséges. Ám a körzeti központokba koncentrált szolgáltatások elérhetőségének többletköltségeit is megfizeti valaki, napjaink felemás jóléti társadalmában legtöbbször az érintett lakosság. A szolgáltatások ára tehát viszonylagos, attól (is) függ, hogy a teherviselők körét miként határozzuk meg. Ezzel együtt a kistelepülésekről szóló szakpolitikai viták egyik legfontosabb tárgyköre ma újra az, hogy mekkora kiterjedésű ellátási körzeteket célszerű kialakítani (jelenleg a korábban körzetesített intézmények továbbkörzetesítéséről van szó), s vajon a körzethatárok

1. ábra. A tényleges szaporodás változása a települések jogállás szerinti csoportjaiban, 1949 és 2001 között (fő)

Forrás: A 2001. évi népességszámlálás demográfiai kötetének adatai.

2. ábra. A kistelepülések népességszám szerinti csoportjainak lakónépessége az előző évtized lakónépességének arányában (%)

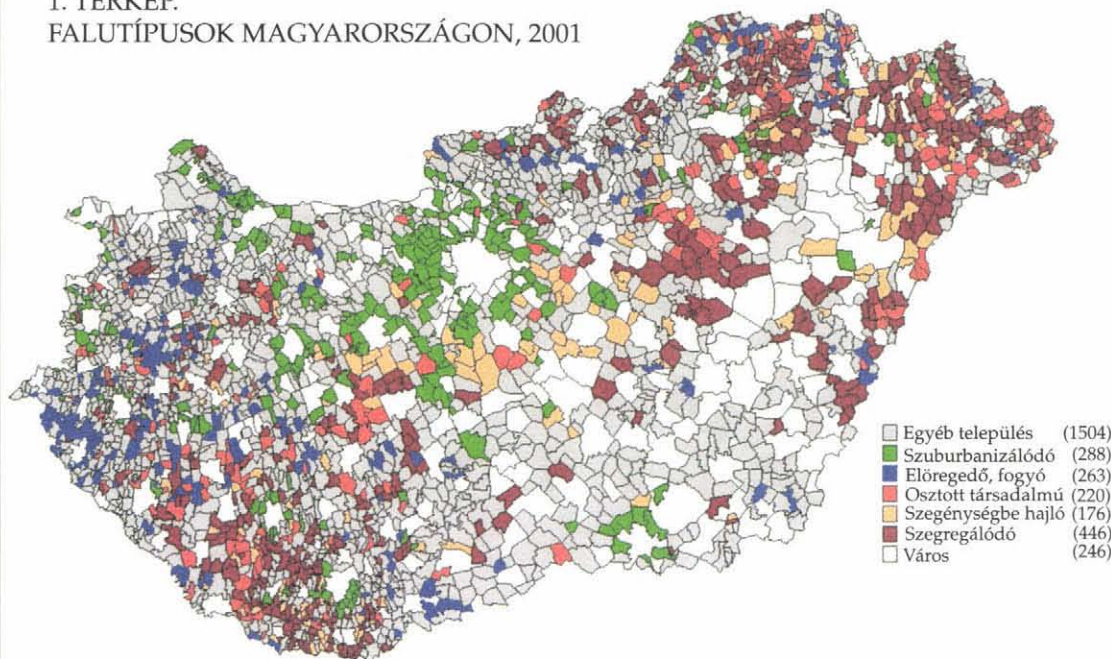

Forrás: A 2001. évi népességszámlálás demográfiai kötetének adatai.

megrajzolásakor a költséghatékonyság mellett még milyen tényezőket kell figyelembe venni.

Az átszervezések az egyes közszolgáltatásokat is más-ként érintik: a szociális szolgáltatások elérhetősége valamelyest javult 2005 óta, ugyanakkor a kistelepülések sorra iskoláik bezárására, körjegyzőségeik átszervezésére kényszerülnek. Nem várható azonban, hogy a közszolgáltatás-szervezés „racionalizálása” a városba áramlás újabb, nagy hullámát indítaná el, bár szórványos elköltözéseket bizonyára indukál. Az aprófalvakban élők megélhetésének biztonságát vagy bizonytalanságát ugyanis ezek a döntések nem, vagy csak kis mértékben érintik. A kiegyensúlyozott társadalomszerkezetű Nyugat-Magyarországon az aprófalusiak a közeli városok munkahelyein továbbra is találnak munkát, a délnyugati, keleti és északi perifériákon viszont ezután is tartós marad a munkahelyek hiánya, itt a szegénység legváltozatosabb formáinak tartós fennmaradása jósolható.

1. TÉRKÉP.
FALUTÍPUSOK MAGYARORSZÁGON, 2001

A térképet a KSH népszámlálási és T-Star-adatok alapján Koós Bálint készítette.

Elszegényedés

Magyarországon erőteljes társadalmi, térbeli polarizálódás zajlik. Miközben Nyugat- és Közép-Magyarországon egyre több községben javul az ott élők jövedelmi helyzete, más peremvidéki tájakon mélyül és térben terjed a szegénység. A vidéki elszegényedés hátterében egyrészt a helyi gazdaság összeomlása, másrészt a nagyipari központok korábban távolsági és/vagy napi ingázóinak a városi munkahelyekről való tömeges kiszorulása áll. A visszatorlódó, alacsonyan képzett munkaerő ugyanis sem a töredékére olvadt agrár-gazdaságban, sem más termelő-, szolgáltató ágazatokban nem, ill. nem kellő számban talált munkát. Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon, ezzel párhuzamosan, felgyorsultak a szegregálódási folyamatok is, amelyeknek szintén az 1960–1970-es évek „ágyaztak meg”. Az tudniillik, hogy a paraszti gyökerekkel rendelkező családok elköltözései a kedvezőtlen forgalmi helyzetű kistelepülésekre – ha nem is így nevezték őket akkoriban – „támogatott lakáspiacot” nyitottak olyan lakossági csoportok, jellemzően roma családok számára, amelyek az aprófalvaknál is rosszabb helyzetű, rendszerint községi státussal sem rendelkező külterületi településrészekre, volt uradalmi pusztákra vagy ún. telepeken éltek. 2001-ben mintegy 10 gettófalva és további 100 olyan kistelepülés volt Magyarországon, ahol a helyi társadalom legalább felét roma családok alkották.

Az 1. térképen nemcsak a falvak sokfélesége látható, hanem térbeli differenciálódása is: a nyugat-magyarországi

aprófalvak kékje előre-gedő, fogyó népességű, egyre több külföldi és nagyvárosi családnak második otthonát nyújtó kistelepülést jelöl, míg a délnyugat-dunántúli és az észak-magyarországi, hasonló településszerkezetű peremvidék mély pirosa a magas termékenységű, ám elszegényedő, a gettósodás különböző grádicsaira lépett kistelepüléseket mutatja, az ugyanebbe az irányba haladó, egyelőre osztott társadalmú, narancsszínnel jelölt községek gyűrűjében. A harmadik fő csoportot a térképen zölddel ábrázolt, a nagyvárosok gyűrűjében és az 1990-es évek autópályái-

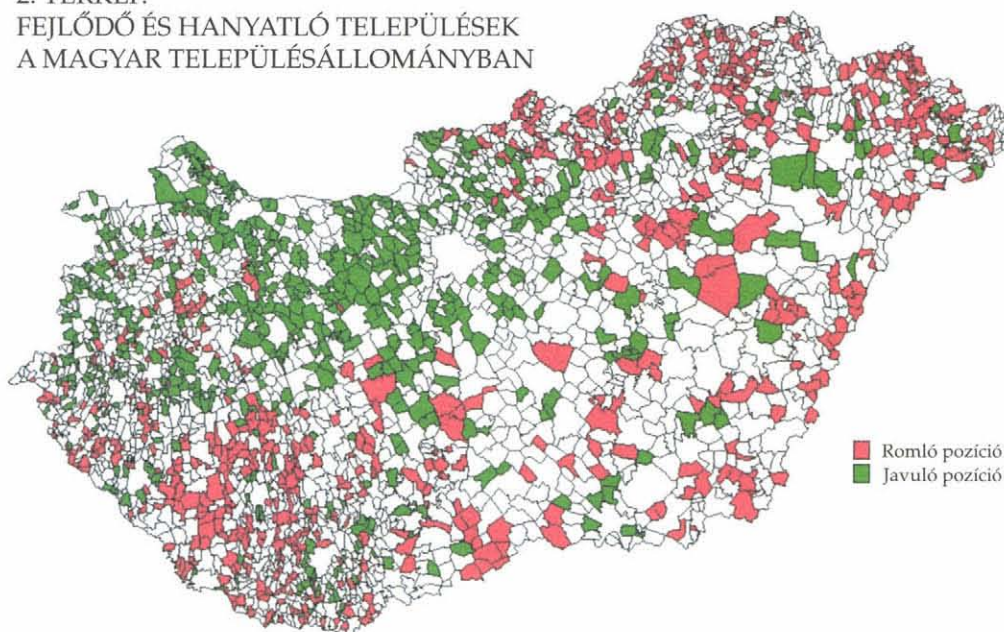
nak torkolatvidékén elhelyezkedő, kertvárosias (szuburb) falvak jelentik, amelyek az utóbbi évtizedben a városokból kiköltöző, ám továbbra is a „városból élő” középosztály lakóhelyeivé váltak.

Gazdasági környezet

Az eltérő fekvésű, a nagyvárosoktól közelebb vagy távolabb elhelyezkedő falvak – miközben maguk is más helyzetűek –, különböző társadalmi csoportokat vonzanak, ill. tartanak meg. Már az odaköltözés sem fejezi ki minden esetben az érkező(k) vágyait, hiszen gyakran áll mögötte megélhetési kényszer. Ugyanez mondható el a maradókra is: a mobilitás hiánya legtöbbször az eszköztelenség jele, nem látszik ugyanis tömeges kereslet a vidéki, át- és továbbképzésre váró munkaerőre a városokban, hiányzik a vándorlásra ösztönző húzóerő. A peremvidékek kistelepüléseiben a maradás kényszer, a népességszám stabilitása mögött csak ott áll valóságos megtartó erő, ahol a régió gazdaságát erős nagyvárosi motor hajtja, mint Közép-Magyarországon, vagy a szóban forgó vidék részét képezi egy kiterjedt, fejlett gazdasági övezetnek, amint azt elmondhatjuk a Közép- és a Nyugat-magyarországi régióról. Itt a fejlődés/felzárkózás nem szigetszerű, nem korlátozódik a nagyvárosokra vagy/és azok udvarára, hanem térségi hatókörű integráló erővel bír.

Az országban ható polarizációs folyamatot, a fejlődő és a leszakadó régiókban elhelyezkedő települések társada-

2. TÉRKÉP. FEJLŐDŐ ÉS HANYATLÓ TELEPÜLÉSEK A MAGYAR TELEPÜLÉSÁLLOMÁNYBAN

A térképet a KSH népszámlálási és T-Star-adatok alapján Koós Bálint készítette.

lomszerkezetében megmutatkozó különbségeket mutatja a 2. térkép. A „napos oldalon” a javuló jövedelmi helyzetű és összetételű települések zöldellnek, míg a fejlődési árnyék-helyzetben fekvő, romló jövedelmi pozícióval és szociális összetétellel bírókat a piros szín szimbolizálja. (Miként az 1. térképen, úgy ezen is a szélső csoportokat ábrázoltuk. Ott a falvak, itt a városokat is magába foglaló településállomány mintegy fele maradt fehér, azt a kört jelölve, ahol a differenciálódás és/vagy polarizálódás markáns irányai nincsenek jelen.)

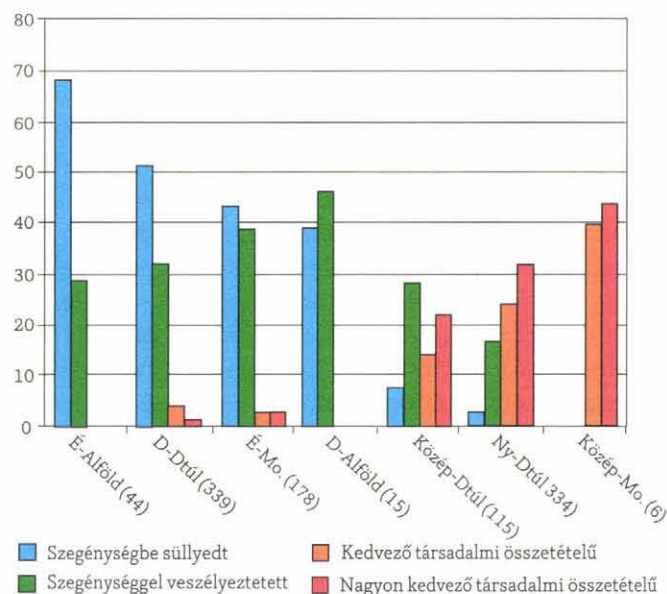
A két térkép jól mutatja, hogy egy-egy község, s főként az ott élők „jöllétét” inkább a gazdasági környezet és az abba történő „beágyazódás”, a helyben lévő munkahelyek száma és a más településeken lévők megközelíthetősége, a településeket összefűző hálózatok sűrűsége dönti el, s nem az, hogy mekkora. A legrosszabb helyzetben a méretből és a fekvésből eredő hátrányok metszéspontjában lévő, a *fejletlen régiók peremvidékein elhelyezkedő aprófalvak* vannak ma Magyarországon. S még egy lényeges mozzanat: a *különbségek* az ország fejlett régiói között, ahol az aprófalusiaknak is könnyebben megy, és a fejletlenek között, ahol városi is, falusi is nehezebben boldogul, *növekednek*, méghozzá nagymértékben: a szegénységbe süllyedő települések aránya megháromszorozódott a Dél-dunántúlon, Észak-magyarországon és az Észak-alföldön. A 3. ábra a kedvező és a kedvezőtlen társadalmi összetételű aprófalvak megoszlását mutatja az egyes régiók 500 lelkesnél kisebb településeinek körében. A regionális eltéréseket jól mutatja, hogy míg Közép-Magyarorszá-

gon nincs elszegényedő aprófal, az Észak-alföldön hiányzik a kedvező társadalmi összetételű kistelepülések csoportja.

A vidéki szegénység tömeges jelenléte egyfajta térben lokalizáltató túlnépesedést jelez, amely azonban egyre kevésbé jelent agrár-túlnépesedést. A *vidék eltartóképessége* ugyanis a térben eltérő kimenetelű gazdasági átrendeződési folyamatok következtében *összeszűkült*, mind az agráriumban, mind más termelőszektorokban, s ez nem járt együtt a vidéken élők számának arányos csökkenésével és/vagy a városi erőforrások hatókörének szűk-

séges szétterülésével. Itt van a falu, a vidék problémájának kulcsa, amire nincs gyorsan ható gyógyír, ám a lassú és okos építkezésre, ezzel párhuzamosan az egyre halmozódó és térben kiterjedő társadalmi válság hatékony kezelésére egyre nagyobb szükség van.

3. ábra. Az eltérő társadalmszerkezetű falvak megoszlása a régiók aprófalvainak körében, 2005

Forrás: KSH T-Star-adatok.

Az idők során települések keletkeznek és megszűnnek. Háborúk, természeti katasztrófák, járványok, tudatos rombolás okozhatnak például oly mértékű népességsökkenést, ami végül a település felszámolásához vezet. Emellett a térben egyenlőtlenül lejátszódó társadalmi-gazdasági folyamatok – szélsőséges esetben adminisztratív intézkedések – hatására a más területekhez képest lényegesen kedvezőtlenebb életkörülmények, a megélhetési biztonság kritikus küszöb alá csökkenése, az adott korban jellemző emberi szükségletek kielégítésének ellehetetlenülése vezethet gyorsabb vagy lassabb lefolyású elnéptelenedéshez, az aprófalvak számának növekedéséhez (1. táblázat).

Egy település mindaddig képes létezni, míg lehetőséget ad az emberek valamely csoportja számára szükségleteik kielégítésére. Aprófalvaink túlélési esélyeinek mérlegelésekor éppen ezért a korunkra jellemző szükségletekről, azok kielégítésének módjairól, az emberek lakóhelyválasztását befolyásoló motivációkról, valamint az aprófalvak által ezekhez kínált feltételrendszerről kell többet tudnunk.

A 21. század kihívásai

Az új évezred indulását meghatározó, talán legerősebb folyamatát, a *globalizációt* követve az emberiség számos környezeti és társadalmi kihívással találta magát szembe. Társadalmi kihívás a fizetett munka hiánya, a társadalmi kirekesztés, a szegénység növekedése, a terrorizmus erősödése, a kulturális sokszínűség csökkenése, a társadalmi tőkehiány. A környezeti kihívások között említhető a hulladékok felhalmozódása, az éghajlatváltozás, a víz- és energiakészletek csökkenése, a biológiai diverzitás visszaesése, az ún. „ökológiai lábnyom” növekedése.

E folyamatok az aprófalvakkal kapcsolatos igények, elvárások terén sajátos kettőséget okoznak. Az itt élők szükségletei, igényei túlmutatnak az aprófalvak lehetőségein, és urbanizáltabb terek felé hajtják a mobilitásra még kész és képes lakosokat. Ugyanakkor a településrendszer más pontjain, elsősorban a városokban, megjelentek az aprófalvak által kínált természetközeli, környezetbarátabb, nyugalmasabb, családiasabb, a világ nyüzsgésétől távolabbi életformára állandó vagy időszakos jelleggel vágyók kisebb-nagyobb csoportjai. Az előbbi jelenség az aprófalvak kiürülése, az utóbbi pedig újraéledése irányába hat. Ám a kistelepülések iránti növekvő vonzódás valós népességmozgásokat csak akkor tud indukálni, ha ott a többi meghatározó szűkséglet is kielégíthető.

G. FEKETE ÉVA

Az aprófalvak gazdasági lehetőségei

A választékpességet behatároló tényezők

A korunkban jelentkező valós, az aprófalvak számára új esélyt jelentő preferenciák és az abból adódó kereslet ténylegesen csak akkor jelent számukra megmaradást, ill. átalakulást, ha sikerül leküzdeni az aprófalvak modernizációjának három legfontosabb akadályát. Ezek:

1. A *kis méret*, amely akadályozza a gazdasági hatékonyság érvényesülését, a szakszerű igazgatás működtetését, a javak és az adók méltányos elosztását, a gazdasági növekedést serkentő fejlesztések tőke- és kapacitásigényének kielégítését.

2. A *periférikus fekvés*, amely a centrumoktól való távolságot, elszigeteltséget, a gazdasági húzóágazatok hatásának hiányát, az innovációk terjedési útvonalalaiból való kimaradást, a politikai érdekérvényesítés gyengeségét jelenti (1., 2. térkép).

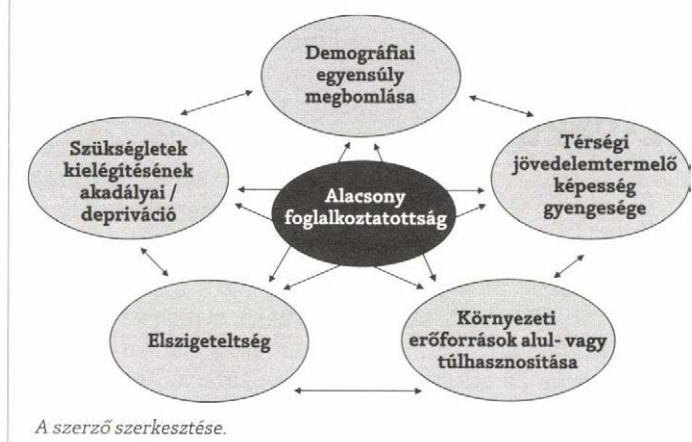
3. A *kialakult/öröklött elmaradottság*, amely a demográfiai egyensúly megbomlásának, a térségi jövedelemtermelő képesség gyengeségének, a szükségletek kielégítése akadályainak, az elszigeteltségnek, a környezeti erőforrások alul- vagy túlhasznosításának, s mindezekkel összefüggésben az alacsony foglalkoztatottságnak együttes, mára szorosan összefonódó és egymást gerjesztő hatásaként gazdasági és társadalmi kiürüléshez, folyamatos leépüléshez vezet (1. ábra).

1. táblázat. APRÓFALVAK A MAGYAR TELEPÜLÉSHÁLÓZATBAN

Évszám	Az aprófalvak aránya		Átlagos településméret
	a települések	a népesség	
	számából		
1784/87	56,0	19,4	722
1870	32,6	9,8	1615
1920	24,2	3,5	n. a.
1930	22,0	2,9	n. a.
1949	18,5	2,3	2820
1960	18,2	2,0	n. a.
1970	22,4	2,1	3215
1980	26,6	2,4	3431
1990	30,9	2,6	3379
2001	32,5	2,7	3253

Forrás: Saját szerkesztés a KSH népszámlálási adataiból.

1. ábra. A területi elmaradottság ördögi körei

A méretgazdaságossági akadályt leküzdeni integrációval, a kisméretű egységeknek egy nagyobb rendszerbe való bekapcsolódásával lehet. A periferikus fekvés a közlekedés és általában a kommunikáció által közömbösíthető. Az öröklött elmaradottságon pedig funkcióváltással, a mai szükségletekhez leginkább igazodó funkciók bevitelével, azaz innovációval lehet úrrá lenni.

A három kulcsszó tehát, amely az aprófalvak jövőjének zálogát jelentheti: *integráció, kommunikáció, innováció.*

A gazdasági funkcióváltás alapjai

Magyarország aprófalvainak jelenlegi gazdasági teljesítményére jellemző, hogy az a népesség megélhetéséhez alig járul hozzá. A demográfiai összetétellel összhangban az aprófalvak helyben foglalkoztatottjainak száma a 2001. évi népszámláláskor nem érte el a 24 ezer főt, ami átlagosan 8,2%-os népességaránynak, az aktív korú népességen belül pedig 15%-os aránynak felelt meg. A vállalkozások száma

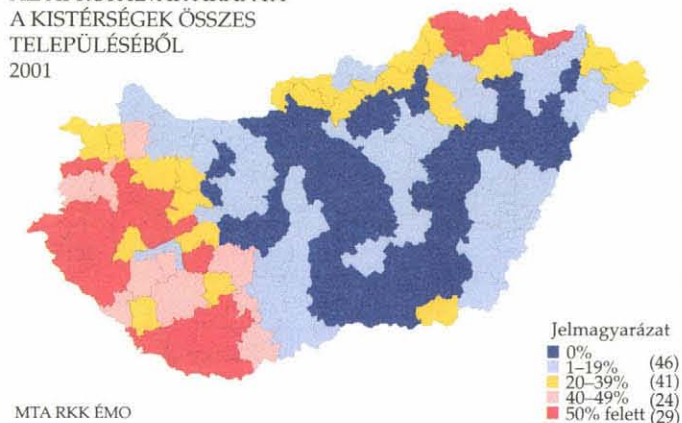
ugyanakkor érdekes kettősséget mutat. Míg 16 aprófaluban egyetlen bejelentett *vállalkozás* sem működik, 97-ben több mint 30 vállalkozást jegyeznek. A vállalkozások nagyobb száma a helyi iparüzési adó alóli mentesség – vagy alacsonyabb adófizetés – reményében kistelepülésen bejegyzett cégek adómérséklési törekvéseiből is fakad. Jellemzően 1–10 vállalkozás működik az 500 fősnél kisebb településeken. Megyénként változik a vállalkozássűrűség. A leginkább aprófalvas megyék közül Zala és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében koncentrálódnak a legnagyobb mértékben (5–7%, a megye vállalkozásainak arányában).

Az aprófalvak a *mezőgazdálkodás* bizonyos területein népességarányukat magasan meghaladó mértékben részesülnek az országos eredményekből. Miközben a népesség 2,7%-át teszik ki az itt élők, az ország szarvasmarha-állományának 6%-át, a méhállomány 12%-át, a gyümölcs- és szőlőterületek 5%-át, a falusi szálláshelyek 4%-át az aprófalvak adják. Ez utóbbiak kihasználtsága már korántsem olyan hangsúlyos, hiszen a falusi turizmus vendégejszakáinak országon belüli aránya már csak 2,4% (75 ezer itt töltött éjszaka). A mezőgazdálkodás jelentőségét mutatja, hogy a mezőgazdasági összeírások szerint az 500 fősnél kisebb településeken minden 3. lakos gazdálkodik.

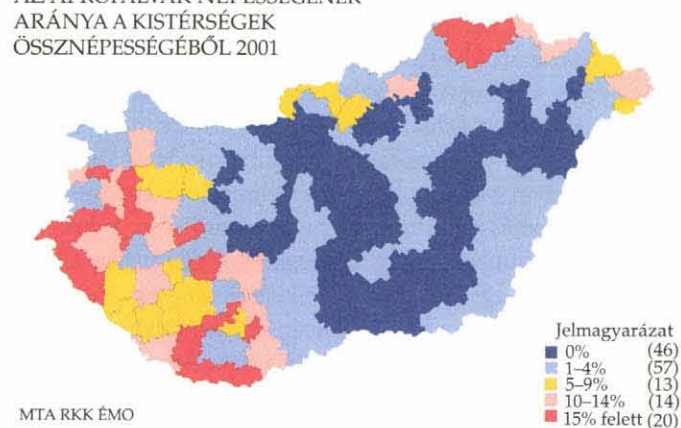
A helyi gazdaság szűk foglalkoztatási kapacitásait az ingázással betölthető külső munkahelyek sem bővítik, pedig a dolgozókon belül az ingázók aránya eléri a 70%-ot. Ez a helyi munkahelyek rendkívül alacsony számának tulajdonítható. Összességében a népességen belül csupán 27% az aktív keresők aránya, míg 27% eltartott és 46% inaktív. Közel 20 ezer fő él az aprófalvakban munka nélkül, ami az itt élő népesség 12%-át és az ország összes munkanélkülijének 5%-át jelenti. Az aprófalvakban közel kétszer akkora a munkanélküliség mértéke, mint országosan.

Aprófalvaink korántsem alkotnak homogén csoportot a helyi gazdaság kiépültsége, jellemző ágazatai és teljesítmé-

1. TÉRKÉP.
AZ APRÓFALVAK ARÁNYA
A KISTÉRSÉGEK ÖSSZES
TELEPÜLÉSÉBŐL
2001

2. TÉRKÉP.
AZ APRÓFALVAK NÉPESÉGÉNEK
ARÁNYA A KISTÉRSÉGEK
ÖSSZÉNÉPESÉGÉBŐL 2001

2. táblázat. AZ APRÓFALVAK TÍPUSAI

A. „GAZDASÁG-TALAN” APRÓFALVAK	Előregedő (nyugdíjas) falvak: Az idősek által még elvégezhető háztáji gazdálkodás egyre inkább leépülő jegyeivel.
	Gettósodó falvak: A helyi gazdaság teljes mértékben hiányzik. Az aktív korúak körében a munkanélküliség szinte 100%-os. A megélhetés fő forrását a segélyek, támogatások, a fekete munka, ill. a faluban még meglévő erőforrások felélése jelenti.
	Alvófalvak: A városközeli kistelepüléseken elindult szuburbanizáció, amennyiben a lakóhelyi szuburbanizációt nem követi a gazdasági szuburbanizáció, szintén „gazdaság-talanságot” produkál, ahol nincs helyi termelés, a fogyasztás is jelentős részben a városhoz kötődik
	Üdülőfalvak: A kiürült házak második otthonná válása a falut látszólag még életben tartja, de a legtöbb esetben a helyi gazdaság számára nem jelent mobilizáló erőt.
	Üjgazdagok „játsszoterei”: Egyetlen vagy néhány tulajdonos második otthona által uralt aprófalva. Saját ingatlanjaikat, ezzel a falut is átalakítják, öncélúan „modernizálják”. A megnövekedett vagyon nem bír helyi gazdasági mobilizáló erővel, sőt éppen, hogy csökkenti a helyi közösség forrásait.
B. „GAZDASÁGOS APRÓFALVAK – A FUNKCIÓVÁLTÁS ELINDULT IRÁNYAI	Mezőgazdálkodó aprófalvak: Az aprófalvakban a mezőgazdálkodási tradíciók máig erősebben élnek, mint a nagyobb településeken. Az iparszerű gazdálkodás feltételei kevésbé adóttak, de az organikus gazdálkodáshoz, a tájfenntartó gazdálkodáshoz, az alternatív energiaforrások termeléséhez nemcsak a korábbi mezőgazdasági szennyezésből kimaradt területek, a megőrzött termelési hagyományok, de a növekvő kereslet és társadalmi elismertség is alapot nyújt.
	Turisztikai szolgáltató falvak: Az aprófalvak turizmusában a helyi gazdaságot élénkítő, jól kivihető irányokat a helyi fogyasztásra mindinkább átálló üdülőfalvak, a teljes kínálatot nyújtó falusi, agro- és ökoturizmus, a kultúragazdasághoz kapcsolódó alkotóbázisok és a turisztikai piacon legdinamikusabb kereslettel bíró aktív (lovas, kerékpáros, vízi), valamint wellness-turizmus speciális kínálata jelölik ki.
	Kulturális szolgáltató falvak: A szellemi alkotó munkások, designerek, egyes művészek meg tudják találni az optimális környezet egy-egy aprófaluban. Emellett a vallási, meditációs életforma számára is kedvez az alacsony népsűrűségű közeg. Kolostorok, meditációs központok szívesen települnek kistelepülésekre. A technika lehetőséget ad arra is, hogy távmunkában tudjanak a szellemi alkotók vagy éppen a különböző információs és marketing-szolgáltatásokban dolgozók a központokhoz kapcsolódni, ill. a világ bármely pontját elérve szolgáltatni.
	Szociális szolgáltató falvak: Az aprófalvak világtól való eldugottsága, csendje és nyugalma kedvez az időseket befogadó otthonok, a rehabilitációs intézmények, de a családi gondozás befogadásának is. Egy-egy ilyen intézmény képes az adott kistelepülést eltartani.
A szerző szerkesztése.	

neyei alapján. Vannak köztük valós gazdasági funkcióval rendelkezők és olyanok, amelyekben nincs helyi gazdaság (2. táblázat).

A „gazdaságtalan” aprófalvak utolsó három típusában benne rejlik a helyi gazdaság életre hívásának esélye, hiszen megtalálható bennük az egyik legfontosabb aktivizáló erő, a potenciális kereslet, amire a helyi termelés, ill. szolgáltatások építhetők – megfelelő humán kapacitások és némi szervezés esetén.

Az aprófalvak gazdaság nélkül maradása nem törvényszerű. A hazai és külföldi példák azt mutatják, hogy a kistelepülések gazdaságának újraélesztésében a helyi, még aktív lakosok és azok vállalkozásai, civil szervezetei, önkormányzata mellett a kívülről betelepülő lakosok, a külső nagyobb vállalkozások és a külső non-profit szervezetek játszanak meghatározó szerepet.

Szuburbán aprófalva

Gettósodó aprófalva

Típusos elnéptelenedő aprófalva

A gazdasági megújulás irányai

Az aprófalvakban lejátszódó eddigi folyamatok és a funkcióváltásra való törekvések alapján az aprófalvak megújulásának három iránya rajzolódik ki.

1. *Befelé fordulás – elmozdulás a szubsztantív gazdaság irányába.*

A globális versenybe beszállni hosszú távon sem képes, vagy arra tudatos megfontolásból nem is törekvő, aprófalvakban élő népességszempontok számára a megélhetés gazdasági bázisát jelentheti a térségi szinten nagyobb fokú ön-ellátás, az élelem, az ivóvíz, a hulladékkezelés, az energia-ellátás, az építőanyagok térségi előállításának fokozása. A szállítási költségek globális emelkedése és az egészséges-ség, szennyezésmentesség követelményének erősödése nyomán növekvő kereslet, valamint a bér munka felől egy általánosabb munkaértelmezés irányába való elmozdulás együttesen biztosítják a helyi eltartóképesseget az átalakulás ezen útjához csatlakozó aprófalvak lakosai számára. A megszokottnál színesebb vállalkozási szerkezetben hangsúlyosan jelennek meg az alkalmazottaik számára biztos és kiszámítható megélhetés nyújtására igen, de profitra nem törekvő közösségi vállalkozások.

2. *Integráció – integrációs hálózatokon, külső vállalkozásokon keresztül kapcsolódás a gazdasági globalizáció irányaihoz.*

Elsősorban a szuburbanizációs és a turizmus további felendülésével járó trendekre építve az ingázási feltételek javulásával, a távmunka elterjedésével és a bedolgozói rendszerek megszervezésével az aprófalvakban élők is képessé válhatnak a centrumok gazdaságához való közvetlen kapcsolódásra. Gazdasági szerkezetváltással, a hozzáadott érték növelésével a helyi vállalkozásoknak is lehetőségük adódik a regionális klaszterekhez való kapcsolódásra. Intenzív piaci kapcsolatok, élénk marketing az egyik oldalon, helyi kontroll érvényesülése és helyi adópolitika a másik oldalon biztosíthatja a megélhetés gazdasági bázisát.

3. *„A csoda” – vezető, valamely innovatív ágazatban működő piac képes kezdeményezés megtelepülése.*

A környezeti megkíméltség, a korábbi modernizációból való kimaradás nem csupán a „fontolva haladó”, a tradicionális értékekhez visszanyúló fejlődésnek kedvez, de bázisát jelentheti bizonyos high-tech vagy exkluzív szolgáltató ágazatok zöldmezős megtelepülésének is. A „nagy ugráshoz” külső vállalkozás biztosítja nem csupán a pénztőkét, de a szellemi és társadalmi tőkét is. Ebben a modellben a hely igen, de a helyi lakosok már kevésbé, vagy egyáltalán nem játszanak szerepet. A környezetátalakítás (természeti, épített) mértéke és esztétikája teljesen megváltoztatja a település addigi képét. Új környezetben, új emberekkel, új korszak indul az aprófal életében. Ilyen átalakulásra egyelőre nem sok példa akad. Divatos wellness-birodalom,

nagy kapacitású rehabilitációs központ, számítógépes fejlesztő cég, biotechnológiai kutatólaboratórium, jelentősebb újrahazsnosító vagy energetikai üzem csak elvétve, de települ aprófaluba. Bár a településvezetők közül sokan efféle megoldásban reménykednek, a helyi fejlesztés eszközei a három irány közül ebben az esetben kecségetnek a legkisebb eredménnyel, és a külső függőség itt a legvégletesebb.

Mindhárom modellnek van realitása, és vannak példái is. Nagyobb körben való kifejlődésükhöz azonban részben hiányoznak a makro-, ill. mikrofeltételek.

Összegzés

Az aprófalvak gazdasági megújulására vonatkozóan öt megállapítást kívánunk nyomatékosítani.

1. Helyi gazdaság nélkül nincs fennmaradás. A településeknek kell, hogy legyen valamilyen gazdaságilag is értelmezhető funkciója. Ezért az aprófalvak megőrzésének szándéka esetében hangsúlyt kell fektetni a gazdaság fejlesztésére.

2. Az új környezeti és társadalmi kihívások lehetőséget adnak kis egységekből felépülő gazdaságok számára, sőt kimondottan preferálják azokat, és a területi verseny új, bár még kevésbé tudatosult pályáit jelölik ki.

3. A globalizált gazdaságban az aprófalvak helyi gazdasága csak integrációban tud kiépülni és fennmaradni. A térségi szervező erő létfontosságú a csakis térségi léptékben életképesse tehető szubsztantív gazdaság, ill. a centrumokhoz való kapcsolódáson nyugvó integrált gazdaság esetében.

4. A megújulás csak a mikrotényezők fejlesztésének szorgalmazásával (a probléma helyiekre hárításával) nem oldódik meg, strukturális, az egész társadalom és a kormányzás értékrendjét és szemléletét átformáló változás szükséges.

5. Az aprófalvak érdekében történő fejlesztés „többfrontos támadást” igényel, melynek fő stratégiai irányai a következők: a) a helyi erőforrások fenntartható hasznosításával értékek teremtése, gazdasági integráció; b) közszolgáltatások működtetése; c) életképes, folyamatos megújulásra kész, összetartó helyi társadalom; d) az elszigeteltséget oldó közlekedési és info-kommunikációs infrastruktúra és kapcsolatépítő képesség fejlesztése.

Az aprófalvak sorsát megpecsételő nemzeti stratégiák, az aprófalvak megújulását célzó programok indítása, vagy nem indítása, mérlegelésekor figyelembe kell venni, hogy az ilyen típusú településeken történő befektetések, legyenek azok gazdaság-, társadalom- vagy környezeti infrastrukturális fejlesztési célúak, túlmutatnak a jelenleg ott élők érdekein.

A vidékfejlesztés új területeit nyitotta meg a 2004–2006-os tervezési időszakra az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Programhoz (AVOP) közvetlenül kapcsolódó, annak szerves részét alkotó Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT). A közös stratégiai célok között szerepel a mezőgazdaság környezetbarát fejlesztése és a földhasználat racionalizálása. Ehhez szükséges a többcélú, környezeti szempontból fenntartható mezőgazdasági termelés térhódítása, a környezetkímélő eljárások elterjesztése, valamint a kedvezőtlen adottságú területeken a termelés fenntartásához elengedhetetlen szerkezetátalakítás. A második nagy célcsoporthoz a „társadalmi és gazdasági” célokat rendelik: a gazdálkodók jövedelmi szintjének emelését, új, alternatív környezetvédelmi szolgáltatások nyújtotta munkahelyteremtést, a vidéki népesség megtartását.

Az NVT a források elosztásánál – szemben az AVOP versenyképességet erősítő intézkedéseivel – nem szűkíti le a célcsoportot. Az általános megfogalmazásokon kívül egyetlen konkrét társadalmi csoportot sem, vagy társadalmi tartalmat hordozó területi lehatárolást sem rendeltek a program készítői a konkrét intézkedésekhez. Az NVT területhasználatot érintő forrásaira mindenki pályázhatott – amennyiben mezőgazdasági területtel rendelkező termelőként regisztráltak, és megfelelt a földhasználat kritériumainak. További új elem volt, hogy a források elosztása normatív alapú, több évre szóló támogatás, melyért cserébe „csak” a földhasználat előírásait kell betartani.

A földhasználat szerkezete

A földhasználat szerkezete Magyarországon *duális* jellegű. A 2005. évi gazdaságszerkezeti összeírás adatai arról tanúskodnak, hogy a mezőgazdasági termelést folytató üzemek 91%-a tartozik az 5 hektár alatti kategóriába, és ők művelik a terület 8,6%-át. A másik póluson a 300 hektárnál nagyobb üzemek alkotják a termelők legkisebb csoportját (0,21%) és a földterület közel felén (45%) gazdálkodnak.

Az aprófalvas térségek földhasználati szerkezetében három típust különíthetünk el. A *nagyüzem-domináns* szerkezetet képviselik a dél-dunántúli térségek. 300 hektár feletti üzemek művelik a terület 56%-át, de a földhasználat koncentrációját jobban érzékeltetik az 1000 hektárnál nagyobb üzemek. Az országban itt a legnagyobb az 1000 hektár feletti üzemek földhasználat, mely a gazdaságok 1,7%-át, és a művelt terület 44%-át érinti. Az észak-magyarországi régióban a nagyüzem mellett (300

HAMAR ANNA

Udékfejlesztés és területhasználat

hektár feletti üzemekhez tartozik a terület 44%-a és a gazdaságok 0,2%-a) kialakult a 100–300 hektár közötti gazdaságok meghatározó csoportja, melyhez a gazdaságok 0,7 és a terület 21%-a tartozik. A *kisüzemi* típust képviselik a szabolcs-szatmári aprófalvas térsé-

gek, melyek jelenlétét az észak-alföldi régió nagyüzem-túlsúlyos megyéi a régiós adatsorban elfedik.

A földhasználatban végbement *koncentrációt* a kistermelés folyamatos, még napjainkban is tartó zsugorodása és jellegbeli változása kíséri. 1994 és 2005 között az egyéni gazdaságok közel fele (41%) hagyott fel a mezőgazdasági műveléssel, mert az 1990-es években még tovább élő „háztáji jellegű” kistermelés a megváltozott körülmények között életképtelenné vált. Hiányoztak a megfelelő eszközök, a szakismeret, megfizethetelenné vált a szolgáltatások ára, és eltűntek a piaci értékesítést szervező rendszerek, míg az új típusú, termelést és értékesítést szervező láncok a megfelelő technológiával felszerelt és kizárólag piacra termelő üzemekre épülnek. Ez a folyamat a dél-dunántúli falvakban már az 1990-es évek második felében végbement, elsősorban a zsáktelepüléseken és/vagy azokban a községekben, ahol romák alkotják a népesség többségi csoportját. Hasonló változás ment végbe a csereháti falvakban is, ahol a kistermelői csoportok kiszorulása a termelésből felbontotta a hagyományos, települést övező kisparcellás gyűrűövet.

A földhasználat koncentrációjának eltérő térbeli kialakulását és fennmaradását nemcsak a helyi gazdátársadalom erőssége vagy gyengesége befolyásolja, hanem a földtulajdon és -használat átalakulásának lezáratlansága is. Korlátozott *földbérleti piac* működik, emiatt a kis-, de különösen a 100–200 hektár közötti gazdaságok terjeszkedését lehetetlenné teszik a kiterjedt nagyüzemi bérletek. Zömmel a nagyüzemi – szövetkezetek vagy utódszervezetek – földbérletek között találjuk azt az osztatlan közös tulajdonhoz tartozó 1,5 millió hektárt, melynek tulajdonosi rendezése csak az igények regisztrációjáig jutott, a fizikai kimérés továbbra is várat magára. Megoldatlan a 150 ezer hektárnyi, döntően gyept és ligeterdőt alkotó, védett szövetkezeti részarány tulajdonának kérdése is. A területek használatát esetenként a folyó menti falvak állattartó gazdaságai biztosítják, de van település, ahol a kistermelők a „senki földjét” kvázi közbirtokossági legelőként használják.

A *birtokszerkezeti problémák* kezeléséhez elkerülhetetlen az állam beavatkozása, de a birtokpolitika eddig nem találta meg a hatékony eszközöket. A Nemzeti Földalap (NFA) földforgalmi mérlege mélyen elmarad a várakozástól,

1. táblázat. KÖZVETLEN TERÜLETALAPÚ TÁMOGATÁSBAN RÉSZESÜLT GAZDASÁGOK MEGOSZLÁSA BIRTOKNAGYSÁG SZERINT, 2005

GAZDASÁGOK	0,3-5	5-20	20-50	50-100	100-500	500-1000	1000-	ÖSSZES
	HEKTÁR							
SZÁMA	105 981	67 231	17 644	6 924	6 458	497	673	205 408
ARÁNYA	51,60	32,73	8,59	3,37	3,14	0,24	0,33	100,00

Forrás: Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal.

mert 58 ezer hektár vásárolt területből az NFA mindössze 18 ezer hektárt értékesített: a szerkezeti változásokat a tevékenysége nem érintette, ugyanakkor – különösen az aprófalvas térségekben – számottevő árfelhajtó hatása volt. Nincs előrelépés a birtokrendezésben sem, ahol a szakértők elkészítették az országos koncepciót, de a megvalósításhoz szükséges forrást nem biztosította a kormányzat. A birtokpolitika mind a mai napig adós az üzemméret szabályozásával, amely elkerülhetetlenül vezethet a földtulajdon és -használat jelenlegi szerkezetének jogszabályban rögzített, csak természetes személyekhez kapcsolódó 300 hektáros tulajdoni és/vagy a gazdasági társaságok részére biztosított 2500 hektáros haszonbérleti felső korlátjának megváltoztatásához.

Területalapú vidékfejlesztési támogatás

2005-ben a gazdaságszerkezeti összeírás adatai 711 544 működő gazdaságról tudósítanak. Jelentősen kisebb azon-

ban a regisztrált – azaz támogatásra jogosult – gazdaságok száma. A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal közleménye szerint ugyanebben az évben 205 408 regisztrált gazdaság részesült közvetlen területalapú támogatásban, az összes földhasználó kevesebb mint egyharmada (29,3%).

A területalapú vidékfejlesztési források pályázására is jogosult gazdaságok birtokszerkezete alapjaiban visszatükrözi a földtulajdon és -használat kettősségének sajátosságait: az 5 hektár alatti gazdaságok magas arányát és a 100 hektárnál nagyobb területet művelők arányának eltörpülését (1. táblázat). Azzal, hogy egyetlen termelői csoportot sem preferál a program, megnyitotta a kisterületű gazdaságok számára is az utat a forrásokhoz, azonban a támogatás elosztásának logikája a közép- és nagybirtokok nagyobb arányú részesedéséhez vezet.

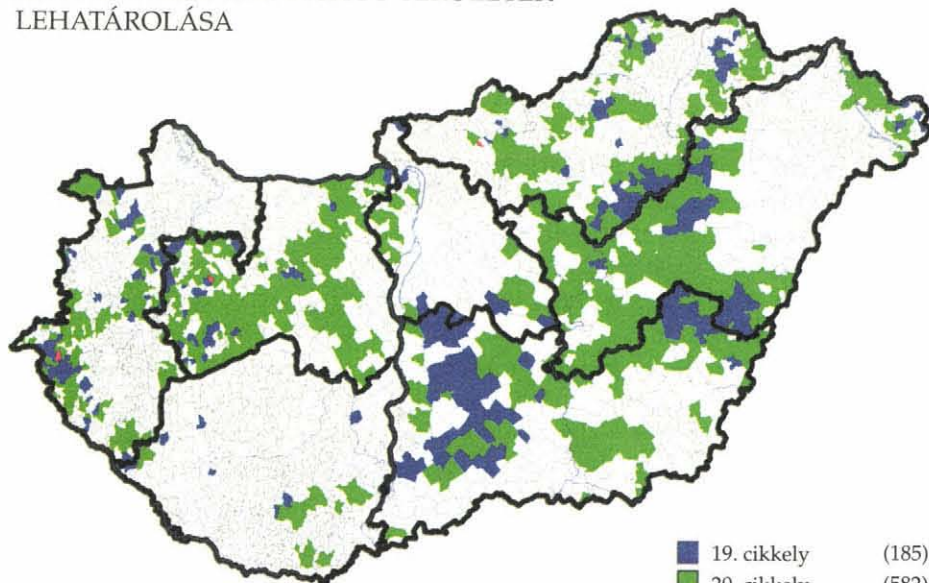
Nem jelennek meg a célcsoportok lehatárolásánál a társadalmi-területi különbségek sem. Nem teljesült a vidékfejlesztő szakemberek azon várakozása, hogy a kedvezőt-

len adottságú területek lehatárolásának feltételei közé beemelhetők lesznek a társadalmi-gazdasági szempontból leghátrányosabb helyzetű kistérségek, köztük az aprófalvas vidékek. A kiválasztási szempontok (19. és 20. cikkely) az alföldi és közép-dunántúli nagy kiterjedésű agrártermelő településeknek kedveztek, míg az aprófalvas térségek rendkívül alacsony érintettsége mellett is a somogyi és baranyai, valamint a szabolcs-szatmári aprófalvak alacsony számban jelentek meg (1. térkép).

Verseny a vidékfejlesztési forrásokért

A területhasználatához kapcsolódó vidékfejlesztési forrásokért nem 2004-ben indult el a gazdál-

1. TÉRKÉP.
KEDVEZŐTLEN ADOTTSÁGÚ TERÜLETEK
LEHATÁROLÁSA

Forrás: 137/2004. (IX. 18.) FVM-rendelet.

kodók közötti verseny, hanem 2002-ben, a nemzeti forrásból finanszírozott agrár-környezetgazdálkodási program megnyitásával (2. táblázat). A program első két évében – a területi és a szakmai korlátok miatt is – kiemelkedő jelentőséggel rendelkeztek a térben lehatárolt, de jelentős részben vagy teljesen aprófalvas térségeket (Szatmár, Bereg, Cserehát, Marcali-medence, Dráva mente, Mezőség, Bodroghöz) is érintő, ún. horizontális programok. E térségek gazdálkodói sokkal nagyobb eséllyel pályázhattak a forrásokra, mint a nem érintett települési kör gazdátársadalma.

A pályázati források megnyitására a földbérleti piac válaszott a leggyorsabban, a bérleti árak emelkedtek, és nemcsak a befektetési célra vásárolt területek – különösen a gyepek – tulajdonosai vették vissza bérleteiket, hanem a szatmári és beregi földtulajdonosok egy része is. A források megnyitása felerősítette a gazdálkodók körében kedveltnek nem mondható nemzeti parkok szerepét is. Felértékelődtek az állami tulajdonú védett területek, melyekért növekvő versengés indult a helyi és a célterületen kívüli gazdálkodók között. Ez a támogatás járult hozzá az észak-cserehádi kisparcellás művelés, a fölösleget piacon értékesítő kisüzemek visszaszorulásának lassításához, a beregi magántulajdonú védett területeken termelő kisgazdaságok kompenzációjához, valamint a reneszánszát élő szatmári szilva ártéri gyümölcsöseinek újraéledéséhez.

Az Európai Unió társfinanszírozásával a forráskeret jelentősen bővült, a területi korlátok megszűntek, ezzel növelve a közép- és nagyüzemek forráshoz jutásának esélyeit.

2. táblázat. AZ AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁSI PROGRAM HATÓKÖRE, 2002–2006

TÁMOGATÁSOK / ÉV	2002	2003	2004–2006
Beadott pályázatok száma	5 321	7 529	32 685
Nyertes pályázatok száma	2 691	5 114	24 160
Támogatott terület (ha)	153 035	234 632	1 476 000
Keretösszeg (ezer Ft)	2 141 375	4 088 164	112 750 000

Forrás: Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal.

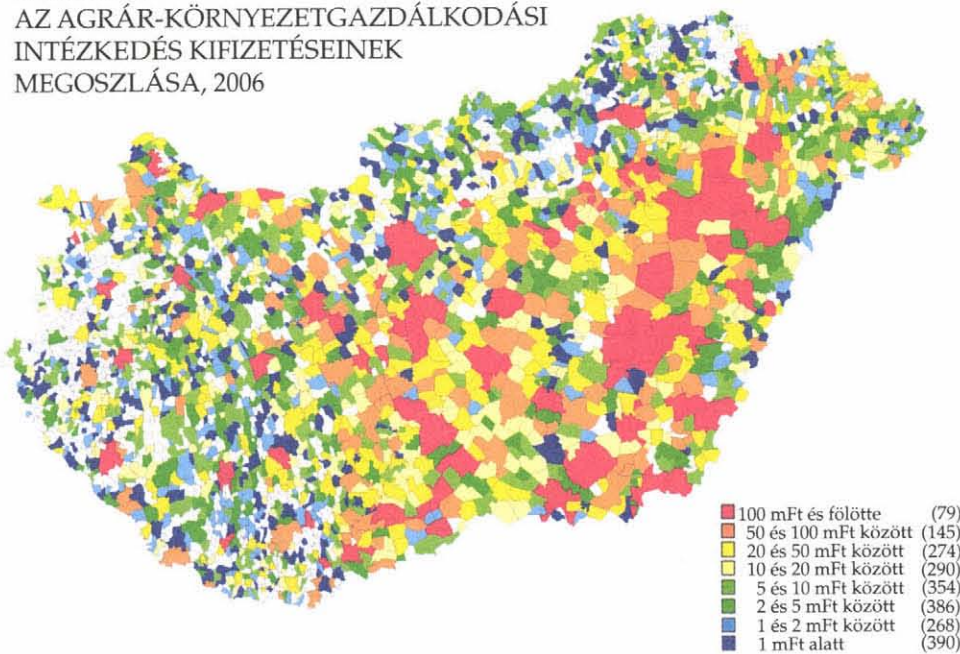
2004–2008 között az ország regisztrált területeinek közel egyharmada, a termelők 13%-a részesül 5 évre szóló agrár-környezetgazdálkodási támogatásban. A nyertes üzemek 2006-ban 42,29 milliárd Ft támogatáshoz jutottak. A pályázatok kétharmada, a támogatott terület és a támogatási források fele (54 és 56%-a) 7 megyébe koncentrálódik. A nagyüzem-domináns Baranya, Békés, Hajdú és Pest megye nyertes gazdaságai részesednek a támogatás egynegyedéből, és hasonló arányú kifizetéshez jutottak Bács-Kiskun, Borsod és Szabolcs-Szatmár megyék nyertes pályázatot benyújtó termelői is. A forrás településenkénti megoszlását bemutató 2. térkép érzékelteti, hogy az ország településeinek egyharmada nem részesedik a támogatásból, mert nem nyújtottak be pályázatot, vagy a támogatást nem nyerték el.

Figyelemre méltó, hogy az aprófalvas térségekben nemcsak egy-egy elszigetelt települést, hanem összefüggő mikrotérségeket jelez a térkép fehér színe. Tény, hogy az aprófalvak több mint fele nem jelent meg a forráselosztásban, mely rávilágít a mezőgazdaság helyi gazdaságban betöltött szerepére: a támogatás feltételeinek megfelelő gazdaságok hiányára, gyengeségére, valamint a városban vagy a mikrotérség legnagyobb lélekszámú településén regisztrált, de az aprófalvak területét művelő nagy- és középüzemek jelenlétére is (3. térkép).

Az aprófalvak közel feléből – 468 település – nyújtottak be sikeres pályázatot a regisztrált termelők az agrár-környezetgazdálkodási kifizetésekre. A támogatott pályázatok 6,6%-a tartozik olyan gazdasághoz, melynek székhelye aprófaluban

2. TÉRKÉP.

AZ AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁSI
INTÉZKEDÉS KIFIZETÉSEINEK
MEGOSZLÁSA, 2006

található. 2006-ban az aprófalvak gazdálkodói 78 690 hektárra kaptak közel 2,23 milliárd Ft támogatást, az összes forrás 5,3%-át. A 47,9 hektáros átlagterület és az egy pályázatra jutó 1 353 974 Ft támogatás is elmarad az országos átlagtól.

Jelentős eltérések figyelhetők meg az aprófalvak között is. A települések háromnegyedébe kevesebb mint 5 millió Ft kifizetés érkezik: a falvak fele 2 millió Ft alatti támogatásban részesül, és egynegyedük tartozik a 2–5 millió Ft-os kategóriába. A települések szintjén még nagyobb különbségek jelentkeznek. A legkisebb támogatást – 15 023 Ft – a Tabi kistérség 476 lelket számláló települése kapta, míg a pólus másik végét egy Mezőcsáti kistérséghez tartozó, 492 lakosú falu képviseli, melynek gazdálkodói 134 millió Ft éves támogatáshoz jutnak.

Eltérő stratégiák

A különböző méretű üzemek *eltérő stratégiát* alkalmaztak. A kisüzemek szűkös mozgásterük miatt a legegyszerűbb, legkisebb változtatást igénylő programra pályáztak. A középüzemek, ha kellett, az összes elérhető forrást mobilizálták, hogy a legkedvezőbb konstrukciójú pályázat feltételeit teljesíteni tudják (terület- és/vagy állatszám-növelés). Legnagyobb játéktere a nagyüzemnek maradt, mely szabadon kombinálhatta a pályázandó forrásokat, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokból számára a legnagyobb összegű

támogatáshoz juthasson (pl. alapszántó, ökológiai gyepek, ökológiai szántó).

A támogatást valamennyi gazdálkodó az üzembe forgatva vissza, és a többletforrás hozzájárult a gazdaságok eszközellátottságának javulásához. Napjainkra a kis-, de különösen a középüzemek előtt bezárult a területi terjeszkedés lehetősége, így termelésük szerkezetének változtatásával képesek csak fennmaradni, ehhez azonban nem áll rendelkezésükre a szükséges forrás. A támogatások számának és összegének növekedése ellenére jelenleg éles hátrávonál húzható a nagyüzemek és a kisebb, de még piacorientált termelést folytató gazdaságok között. A nagyüzemek számára a kifizetés tiszta nyereségként jelenik meg, melyet visszaforgatnak a gazdaságba. Elsősorban a kifizetések biztosítják a fejlesztések önrészét. A kisebb gazdaságok helyzete fokozatosan romlik, a területalapú vidékfejlesztési forrás már nem a fejlesztést szolgálja, hanem a gazdaság működési költségeinek fedezéséhez járul hozzá.

*

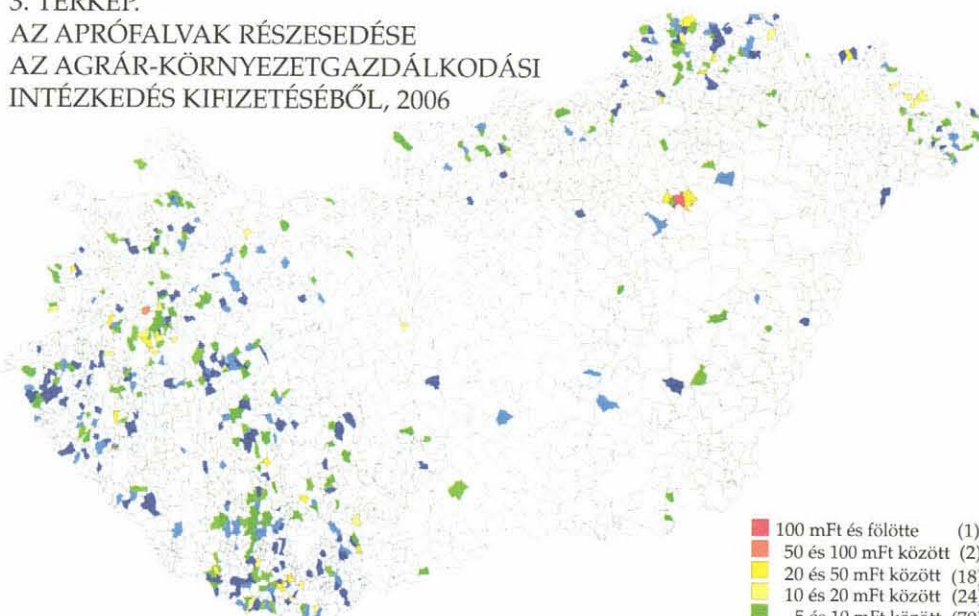
Összegezve: A területhasználatához kapcsolódó vidékfejlesztési források hatása az aprófalvak fejlődésére a település vagy az aprófalvas térség birtokszerkezetétől, a településen regisztrált üzemek területi nagyságától függ. Az Európai Unió jogosultsági kritériumrendszeréhez való merev alkalmazkodás, a társadalmi feltételek szinte teljes hiánya és nem utolsósorban – vidékfejlesztés címszó

alatt – a gazdaságilag kedvezőbb helyzetű üzemek támogatása ténylegesen *nem járul hozzá* a hátrányos helyzetű aprófalvak fejlesztéséhez, sokkal inkább a szerkezet sajátosságainak konzerválásához.

Az aprófalvakba jutott források kedvező hatása a középüzemek helyzetének stabilizálásában, ellehetetlenülésük megakadályozásában jelentkezik, míg a birtokszerkezetben meghatározó, piacra termelő háztartásgazdaságokra épülő kisüzemek helyzetét érintetlenül hagyja. Nem érzékelhető a fejlesztési célokban megfogalmazott népességmegtartó hatás, és ugyanez mondható el az ökológiai adottságokhoz igazított szerkezetváltás generálta munkalehetőségekről is.

3. TÉRKÉP.

AZ APRÓFALVAK RÉSZESEDÉSE
AZ AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁSI
INTÉZKEDÉS KIFIZETÉSÉBŐL, 2006

100 mFt és fölött	(1)
50 és 100 mFt között	(2)
20 és 50 mFt között	(18)
10 és 20 mFt között	(24)
5 és 10 mFt között	(70)
2 és 5 mFt között	(106)
1 és 2 mFt között	(92)
1 mFt alatt	(155)

Forrás: Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal.

Az ország északkeleti, délnyugati peremvidékén elhelyezkedő aprófalvak lehetőségeit az 1960-as évektől alapvetően a centralizáció és a tervgazdálkodás településpolitikai vonatkozásai határozták meg. Az „optimális üzemméret” kialakításának jegyében összevonták a térszeket, a tanácsokat és a falusi iskolákat: előbb csak a felső, majd az alsó tagozatokat is. A köznyelvben *körzetesítés*ként számon tartott folyamat (intézmény- és forráselvonás) a lakosság további erőteljes elvándorlását okozta. Az 1970-es évek végén úgy tűnt, hogy az aprófalvak népességének csökkenését megállítani már nem lehet, a megyei tervező intézetek „kihalási listákat” állítottak össze az elnéptelenedésre ítéltetett falvakról.

Csapdahelyzetben

A tervezők azonban tévedtek. Az aprófalvak többsége nem néptelenedett el, társadalmi szerkezetük azonban átalakult. Az intézmények bezárásának következményeként elköltöztek az értelmiségiek az aprófalvakból, és az elvándorlást sok esetben alacsonyabb státusú népesség bevándorlása követte. A népességük jelentős részét elvesztő, szerepkör nélküli településeken az ingatlanárak csökkentek, a kínálat lényegesen meghaladta a házak iránt érdeklődő fizetőképes keresletet. Az alacsony áron megszerezhető házak vonzóvá váltak azoknak, akik a nagyobb településeken, különösen a városokban nem tudtak tanácsi lakáshoz jutni, vagy piaci áron lakást vásárolni. Az aprófalvakba volt uradalmi cselédek, nincstelen napszámosok leszármazottai, fiatal szakmunkások költöztek, akik jobb, de mégiscsak csapdahelyzetbe kerültek. A települési hierarchia legalján elhelyezkedő aprófalvakból való *elmozdulás* e nincstelen réteg – romák és nem romák számára egyaránt – a későbbiekben *lehetetlenné vált*.

A legszükségesebb egyenlőtlenségek és a szegénység csökkentésére a szocializmus időszakában fontos intézkedések születtek. Ezek egyike volt az ún. romatelepek felszámolása. Kemény István 1971-ben végzett országos vizsgálatából tudjuk, hogy a községekben élő roma népesség 68,3%-a telepen élt. E telepek többsége, bár közigazgatásilag egyik vagy másik településhez tartozott, gyakorlatilag a településstruktúrán *kívül* helyezkedett el. Az 1970-es évek közepétől az államilag koordinált településfelszámoláshoz köthető akciósorozatban fokozottan támogatták a megüresedő lakások megvásárlásához nyújtható kölcsönöket. A megüresedő házak vásárlására folyósítandó kölcsön az aprófalvas területeken volt a leggyakoribb, ahol az infrastrukturális beruházások elmaradása, a munkahelyek hiánya miatt az árak alacsonyak voltak. Így vált lehetővé, és államilag támogatottá, hogy a település ellehetetlenülése miatt elköltöző családok

VIRÁG TÜNDE

Szegénység és gettósodás

doktól OTP-kölcsönrel vásároljanak a telepről beköltöző romáknak házakat. Ezzel nemcsak ők jártak jól, hiszen jóval kedvezőbb körülmények közé költözhettek, de az elköltöző nem romák is profitáltak belőle, hiszen ingatlanukat viszonylag kedvező áron tudták értékesíteni. A kül-

területi romatelepek felszámolását, a roma családok faluba való költözését egyértelműen a nem romák elköltözése, és az azt követő lakáspolitikai intézkedés tette lehetővé.

A roma családok beköltözése a falvakba a legtöbb településen *éles konfliktusokkal* járt. Aprófalvas települési környezetben, az 1970-es évektől kezdve, a kormányzati döntések végrehajtói nem a települések, hanem a tanácsi körzetek voltak. A kedvezményes lakásvásárlásokról, a CS-lakások építéséről – és annak helyéről – mindig a körzetközpontban határoztak. Ezzel a közös tanácsok közvetlen módon is eldönthették, hogy mely falvakba koncentrálják a romákat. A települések közötti szelekció ezáltal tovább erősödött: a helyi hatalom „feladott” egyes településeket, míg másokat igyekezett megvédeni a „roma inváziótól”.

Gettósodás

Az aprófalvakat érintő, jelentős mértékű szelektív migráció és a romatelepek felszámolásának nem szándékolt következményeként, az 1980-as évek elejére a szegregáció új formája alakult ki: a *gettósodó aprófalva*. Az új etnikai gettók más minőséget teremtettek a romák életében. A korábbi időszakokban a falu melletti romatelepen élő családok – bár a falun kívül éltek –, mégis ezer szállal kapcsolódtak a faluban élőkhez. Ház körüli munkákat végeztek, napszámba jártak, segítettek az állatok körül („minden parasztnak megvolt a maga romája”), vagy őket hívták zenélni a falu jelentősebb társadalmi eseményeire. A késő szocializmus éveiben – a korábbiakkal ellentétben – a kistelepülések társadalmán belül két, egymással alig érintkező, kulturálisan és demográfiaiag nagyon eltérő csoport került egymáshoz térben igen közel. Míg a faluban maradt nem romák többsége az 1980-as évek közepére már nyugdíjas munkás vagy téleszttag volt, akiknek gyermekei, rokonai nem éltek már ott, addig a roma családok többségének gyerekei is ezeken a településeken telepedtek le. A faluból lassan „romafalu” lett, s a gettóból való elmozdulás mind tényleges, mind szimbolikus értelemben lehetetlenné vált számukra.

A gettósodott aprófalvak és a megmaradt nagyobb romatelepek adták a bázisát annak az inváziós folyamatnak, ami napjainkban is zajlik a hátrányos helyzetű, aprófalvas területeken. Ennek eredményeképpen az aprófalvas térségekben nemcsak újabb és újabb gettósodott települések ala-

kultak ki, hanem a helyi társadalmak szerkezete is megváltozott. Minden településen a népesség kisebb-nagyobb része – vagy szinte teljes egésze – a *munkaerőpiacról*, a mobilitás lehetőségét biztosító *iskolázatásból kirekesztve él*. A többségi társadalom előítéletes magatartása, egyre nyílabb etnikai diszkriminációja a „romafalvakkal” szemben további bezáródáshoz, lecsúszáshoz vezet. Ezekben a falvakban élni erősen *stigmatizált létet* jelent, a lakóhely, a lakcím, mint negatív, elutasítandó jellemző tapad az itt élők-höz, ez pedig jelentős mértékben meghatározza munkaerő-piaci pozícióikat, iskolai pályafutásukat is.

Térbeli hátrányok

E folyamatok hatására a szociális, etnikai és térbeli hátrányoknak olyan erős kombinációja jött létre, ami lehetetlen-né tesz mindenfajta kitörést. Nemcsak a helyben való boldogulás lehetetlenült el, de a „másodlagos ingatlanpiac” – az ingatlanárak hatalmas különbsége – miatt szintén irreálissá vált az, hogy a településeken rekedt családok elköltözéssel javítsanak helyzetükön. A *térbeli hátrányok különösen súlyos változata* van kialakulófélben, amely már nemcsak az aprófalvakat, hanem az 1970-es évek körzetesítéséből korábban profitáló, nagyobb településeket, kisebb városokat is hátrányosan érinti.

Az ezekben a térségekben található települések többsége egyre inkább összefüggő területet, *gettósodó térséget* alkot, ahol az országosan jellemzőhöz képest ellentétes demográfiai folyamatok játszódnak le: a területhez tartozó települések összességében növekedik a lakónépesség. Ezzel párhu-

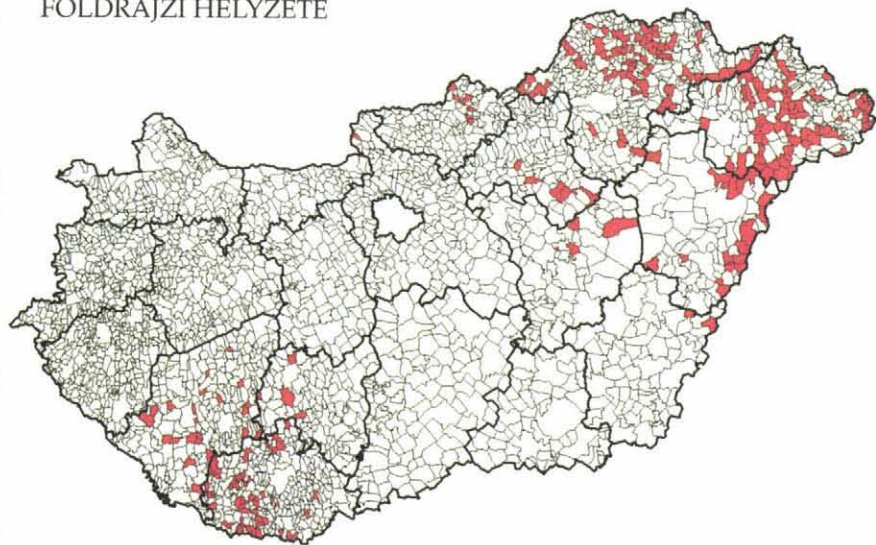
zamosan a fiatalok aránya a lakónépességen belül magasabb, mint az országos átlag, az etnikai koncentráció erősödik. A népesség gazdasági aktivitás szerinti szerkezete, az aktív korúak foglalkoztatottsága jelentősen elmarad az országosan tapasztalttól, és ezek a jelenségek egy összefüggő területen mutathatóak ki. A leírt tényezők együttes megjelenése esetén beszélhetünk gettósodó térségről, olyan területről, ahol növekvő lélekszámú, a roma népesség által felülreprezentált, fiatalodó népesség a munka világából szinte teljesen kirekesztve él, és ezek a hátrányok a szélsőségesen szegregált helyi iskolarendszeren keresztül generációk között is átöröklődnek.

A gettótársadalmak jellemzői

A települési lejtő legalján elhelyezkedő települések mindegyike nagyon *alacsony szintű foglalkoztatottsággal* jellemezhető. A legjobb helyzetű települések esetében is a foglalkoztatás csak az országos átlag kétharmadát éri el: a leghátrányosabb helyzetű munkaerő-piaci csoportok végérvényesen bezáródnak a *tartós munkanélküliség* és *szociális segélyezés* csapdájába. A családok többségének bevételei a transzfer jövedelmekre, alkalmi munkákra korlátozódnak, a foglalkoztatottak többségét a falu működését szolgáló intézmények személyezte jelenti: az iskolában, óvodában, önkormányzati hivatalban, a valamivel szerencsésebb helyzetű falvakban még a boltban, kocsimában dolgozók is társulnak. A másutt átlagosnak tekinthető helyzet itt privilegizált pozíciót jelent, és kliens-patronus viszonyokat alakít ki ezekben a premodern körülmények között megrekedt térségekben, amelyek az ország északkeleti és délnyugati periferiáján koncentrálódnak, azokon a területeken, ahol a roma népesség aránya az országosan tapasztalhatónál jelentősen magasabb (1. térkép).

A regionális egyenlőtlenségek erősödésének, az ezzel összefüggő területi folyamatoknak és a többségi társadalom évtizedes kirekesztő politikájának hatására e településeken már *nem hatnak a többségi társadalom mintái*. Ennek következtében a többségi társadalom intézményeihez, szervezeteihez csak laza szálakkal kötődő társadalom alakult ki, amely sajátos, belső szabályok alapján működteti intézményeit, osztja el a településre érkező forrásokat, a családok ezekhez igazodva élik mindennapjaikat. Eme gettótársadalmak „felpuhítása”, a kirekesztés mértékének és sokféleségének csökkentése, a szegregálódás térbeli kiterjedésének lehetőség szerinti mérséklése végtelenül nagy kihívást jelent a szakpolitikák sora számára, ám nem megkerülhető.

1. TÉRKÉP.
TÖBBSZÖRÖSEN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉSEK
FÖLDRAJZI HELYZETE

VÁRADI MONIKA MÁRIA

Kisiskolák és „reformok”

A szakmai vitákban képviselt egyik álláspont szerint közoktatási rendszerünk deficitekkel küszködik. Nem képes alkalmazkodni a társadalmi környezethez, az oktatási rendszerrel szemben támasztott követelmények változásaihoz, a 19. században kialakult tömegoktatás extenzív modellje szerint válaszol a kihívásokra. Ha pedig azt várjuk a közoktatástól, hogy a ráfordítások megtérüljenek az eredményekben, és ne bocsásson ki nagy számban funkcionális analfabétákat, ne termelje újjá a hátrányos helyzetet, s a gyerekek egyéni képességeihez, igényeihez igazodó, differenciált módszereket alkalmazó pedagógusok befogadó légkörben tanítsanak, akkor sajnos azt mondhatjuk, hogy a magyar oktatási rendszer egésze nem hatékony, nem eredményes és nem is méltányos.

Hatékony, eredményes, méltányos – olyan, a szakmai viták középpontjában álló, képlekeny fogalmak, amelyek értéként, célként, érveként megjelentek a politikai diskurzusban is, az oktatási kormányzat reformtörekvéseit indokolva.

A „reform”: fontosabb lépések

A települési önkormányzatok *többcélú kistérségi társulása*iról szóló (2004:CVII.) törvény és a társulások fejlesztési és kiegészítő normatív támogatását szabályozó rendeletek megjelenése óta látható, hogy a 2002-ben hivatalba lépett kormány közigazgatási reformtörekvéseinek kulcsfontosságú része a közszolgáltatások, kitüntetetten az *alapfokú oktatás racionális és fenntartható szerkezetének megteremtése*. Ennek egyik eszközévé a kistérségi társulások váltak. Az őket alkotó önkormányzatokat az állam mindenekelőtt pénzügyi támogatással és elvonással igyekszik rábíni, hogy oktatási intézményeiket mikrotérségi s egyre inkább kistérségi szinten tartsák fenn. Bár a társulás önkéntes, és ösztönző támogatás kapcsolódik hozzá, a *látszólagos önkéntesség mögött nagyon kemény finansziális kényszerek munkálnak*, nem is annyira a társulásokat jutalmazó többlettámogatások, mint inkább az önhibájukon kívül hátrányos helyzetű településeknek nyújtott támogatás (önhiki) óvodai és iskolai létszámfeltételekhez kötése miatt.

A 2007. évi költségvetési törvény a tanévi rendszerű és az ún. teljesítménymutatóhoz kötött – alapjában továbbra is a tanulólétszámból kiinduló – támogatással vont ki jelentős forrásokat az intézményekből, továbbá az önhiki-s támogatás feltételeinek szigorításával szorította sarokba az iskolákat fenntartó önkormányzatokat. A *közoktatási törvény 2006. évi módosítása* (LXXI. tv.) kimondta: általános iskolának csak az az intézmény tekinthető, amelyik a 7. és 8. osztályban teljesíteni tudja az előírt létszámot (a maximális osztály-, ill. csoport-

létszám felét, 15 gyereket), amelyik nem, annak tagiskolává kell válnia.

A gyermekek számának folyamatos csökkenése, a közoktatási rendszer deficitjei indokoltá teszik a közoktatás reformját, de az elmúlt évek reformlépéseit vizsgálva kételyeinknek kell hangot adnunk. A támogatás- és oktatáspolitikai „reformok”

kizárólag a hatékonyság, mégpedig a *kiadások csökkentése, a takarékoság értelmében vett hatékonyság bővítésében születtek*. Az is nyilvánvaló, hogy a fiskális szemléletű megszorítások mindenekelőtt a *kisiskolák ellen irányulnak*, mintha az oktatási rezsim szemében a hatékony, eredményes, méltányos közoktatási szerkezet kialakításának legfőbb kerékkötői a kisiskolák lennének.

Üzenetek és tettek

Azt, hogy *mi a kicsi, vagyis nem hatékony és nem fenntartható, a mindenkori költségvetési törvény mondja meg*. Az egyes intézményekben folyó *pedagógiai munka minősége* sem kormányzati, sem helyi szinten *nem befolyásolja* az oktatási intézmények sorsát érintő döntéseket. Csak a tanulólétszám számít, a kicövekelte átlagoktól való eltérést csak fölfelé tolerálja a törvény, s ez egyes városi, központi iskolákban elviselhetetlenségig zsúfolt osztályok kialakulásához vezet. Noha a deklarált és üdvözlendő elv szerint a cél az alsó tagozatok helyben tartása, az iskolaválasztás szabadsága és a jelenlegi finanszírozási rendszer mellett a *tagintézménnyé alakult kisiskolák sorsa megpecsételődik*.

A tanulók számának csökkenése, a szűkülő források nem csak a kisiskolákat érintik, nagyvárosi intézmény-összevonásokról is értesülhettünk. Összehasonlíthatatlan azonban a tétje egy iskola betagozódásának, megszűnésének egy nagyvárosban, fővárosi kerületben vagy ott, ahol nincs más intézmény, ahol emlékeznek arra, hogy a kistelepülések leépülésében mekkora szerepet játszott a különböző gazdasági, igazgatási, oktatási intézmények megszüntetése a méretgazdaságosság, hatékonyság nevében. S ahol az évtizedes szelekciós folyamatok eredményeként nem él helyben olyan lakosság, amely képes erőforrásokat mozgósítani egy-egy óvoda vagy iskola megmentése érdekében. A tét nem „csak” egy intézmény megszűnése, hanem az egyes falvak pozíciója a településszerkezetben: meg tudnak-e kapaszkodni, esetleg mások rovására megerősödni, vagy lesüllyednek a funkció nélküli falvak közé. Mivel aprófalvas vidékeken az óvodának, általános iskolának döntően a kis központok adnak helyet, a nagy létszámú iskolákat erőltető politika ma leginkább a mikrokörzeti központokban, a még viszonylag ép demográfiai és társadalmi szerkezetű kistelepüléseken 120–150 gyerekkel működő kisiskolákat, s így e falvakat fenyegeti.

Hatékony és eredményesség

Vajon valóban a drága kisiskolák a forrásai a közoktatás hatékonysági problémáinak? Egyfelől a kisiskolák valóban magas fajlagos költséggel működnek, az alacsony létszám mellett ezt nem kis részben *iskolán kívüli tényezők befolyásolják*: a tanulók összetétele (hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű gyermekek nagy száma), az intézmény szervezeti formája, a fenntartók alacsony saját bevételei. Másfelől, ha bezárnák a 150–200 gyereknél kisebb létszámmal működő iskolákat, az egyrészt 400–500 iskola megszűnését, másrészt a költségvetési kiadások mindössze 2–5%-os csökkenését eredményezné. Az iskolai hatékonyság egyik mérőeszközeként alkalmazott tanár/diák arány nem alacsonyabb a kistélepüléseken, mint a fővárosban, s az arányszám ott is csökkent, ahol egyébként a tanulók létszáma növekedett. Mivel a kisiskolákban kevés pedagógus dolgozik, az intézményi szerkezet racionalizálása kismértékben csökkentené a magasnak tartott pedagóguslétszámot. Ha pl. az összes 200 főnél kisebb létszámú iskolát bezárnák, a pedagógusok száma 3%-kal lenne kevesebb.

Nem igazolható, hogy a kisiskolákban tanulók eleve rosszabb eredményeket produkálnak, mint nagyobb iskolákba járó társaik. A továbbtanulási arányokat tekintve a cezúra a falusi és a városi iskolák között van, ami nem kis mértékben az iskolák összetételétől, a gyermekek családi háttérétől függ, akárcsak a kompetenciamérések eredményei. A kisiskolákban folyó pedagógiai munka eredményei akkor értékelhetők rosszabbnak, ha eltekintünk a társadalmi környezettől. A kisiskolák *nem kevésbé eredményesek, mint a nagyobb települések iskolái*, de fordítva is igaz az állítás: nem is kompenzálják a már meglévő hátrányokat. Ebben azonban nincs különbség a városi és a falusi iskolák között.

A kizárólag méret- és költséghatékonysági szempontokban és létszámokban gondolkodó oktatáspolitikai számára a kisiskola az alacsony színvonal metonímiájává vált, ez a szemlélet azt feltételezi és sugallja, hogy a nagyobb (városi) iskola nemcsak hatékonyabb, de eleve jobb minőségű is. Ezt nem tudjuk megerősíteni. A kutatási tapasztalatok alapján azt mondhatjuk: *vannak jól és rosszul teljesítő iskolák, függetlenül a méretüktől és attól, hogy városban vagy kistélepi-
pülésen működnek.*

Hatékony és méltányosság

A fenntartható, hatékony oktatási intézményhálózat kialakítását célzó politika egyik nem szándékolt, súlyos következménye a *szegregációs folyamatok felerősödése*. A legrosszabb helyzetű települések és társadalmi csoportok nem rendelkeznek érdekérvényesítő erővel a térségi közszolgáltatások megszervezését, a fenntartói struktúrát, a gyermekek elhelyezését érintő döntésekben. A roma gyerekeket

nagy számban tanító iskolákkal senki nem akar társulni, akkor sem, ha kiváló pedagógiai munka folyik az intézményben. A roma szülők azok, akik számára a szabad iskolaválasztás igencsak korlátozott jog, egy szatmári jegyző pontos megfogalmazása szerint „a roma gyerek oda megy, ahová a busz, a nem roma gyerek oda, ahová a szülő viszi”. Másrészt a roma gyerekek paradox felértékelődését is láthatjuk. Nem egy iskola léte múlik rajtuk, hiszen nekik köszönhetően stagnál vagy növekszik egy-egy intézmény tanulólétszáma, rájuk hivatkozva lehet elindítani – akár a szülői igényektől függetlenül – a kisebbségi etnikai nevelést, amely egyelőre legalábbis felmentést ad a kiegészítő normatívák lehívásához szükséges létszámhatárok alól.

Magyarországon ma egyre inkább összefüggő térséggé szilárdulnak azok a gettósodó területek, ahol az általános iskolai tanulók zöme, ha nem mindegyike, halmozottan hátrányos helyzetű családból érkezik. Ezekben a *gettóiskolákban* a gyermekek nagyon gyakran nem kapják meg azt a minőségi pedagógiai szolgáltatást, amelyre éppen nekik lenne leginkább szükségük, ám akkor sem juthatnának jobb szolgáltatáshoz, ha utaztatnák őket, mert közel s távol gettóiskolák működnek, s *nincs megfelelő befogadó intézmény*. Az ilyen iskolák létevel hosszú távon számolni kell, s az eddigieknél hathatósabb támogatást kell számukra biztosítani.

Több kisiskola tantestülete, mert a tanulók összetétele kikényszerítette, új pedagógiai módszerek bevezetésével ér el eredményeket. Nem egy ilyen *innovatív kisiskolát* fenyeget a tagintézménnyé válás vagy megszűnés veszélye, és mivel nem léteznek garanciák, egyszerű erőviszonyok döntik el, milyen mértékben épül be a befogadott kis intézmény pedagógiai programja az összegyűrt közösbe.

Összegezve: nem azt állítjuk, hogy mindenáron meg kell és lehet tartani minden kisiskolát. Azt viszont állítjuk, hogy az egyoldalú fiskális-restríktív ízű lépések nem vezetnek a kívánt eredményhez és túl nagy a társadalmi áruk. A tagintézménnyé válásról, megszüntetésről, összevonásról akkor lehet (kellene) döntést hozni, ha előtte mérlegeltük az intézmények társadalmi környezetét, összetételét, az érintett iskolákban folyó pedagógiai munka minőségét, a befogadó iskola kapacitárait, a távolságot, közlekedési feltételeket, s mindazokat a költségeket, amelyek a megmaradás vagy betagozódás esetén felmerülnek. Ahogy az oktatási rendszer reformjához, úgy a helyi döntésekhez is idő kell, kapkodás helyett az érintettekkel való széles körű egyeztetés. Legyen mód annak mérlegelésére, mikor jut a gyermek valóban jobb oktatáshoz: akkor, ha helyben marad, vagy ha eljár egy nagyobb, talán jobban felszerelt iskolába; ha helybe jön hozzá az utazó szaktanár, vagy ha őt utaztatjuk; ha élvezheti a kiscsoportos oktatás előnyeit, vagy ha nagy osztályba ültetjük. Megannyi eldöntendő kérdés. Jó lenne, ha a válaszok nem csak a pénzügyi kényszerek szorításában születnének.